

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **FÖLDESI TAMÁS**: Jogászi etika
63 **SMUK PÉTER**: Az európai politikai pártok jogállásáról

MŰHELY

- 83 **KOVÁCS GÁBOR**: Az Európai Forenzikus Tudományos Térség (EFSA-2020) megalkotásának koncepciója
103 **BENCZE KRISZTINA**: Kontroll a szakértők felett – A szakértői minőségbiztosítás szabályozása
115 **NOGEL MÓNIKA**: A szakértői minőségbiztosítási rendszer kialakításának előkérdései és alapfogalmai
135 **GÁBOR KOVÁCS – KLÁRA NAGY**: The past and present of the Prüm Treaty – The regulation of biometric data exchange in the EU
145 **IDZIGNÉ NOVÁK CSILLA**: A szakértő büntetőeljárás helyzetének formálódása – történeti előzmények

RECENZIO

- 161 **PÓKECZ KOVÁCS ATTILA**: Deli Gergely: Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban

- 167 **HÍREK**
Búcsúzás Földesi Tamástól

- 173 **E SZÁMUNK SZERZŐI**

- 174 **SZERZŐINKHEZ**

E számunkat Bajkó Attila csíkszeredai képzőművész képei díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER
TORMA ANDRÁS | VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

Jogászti etika

I. A JOGÁGAK ERKÖLCSTANA

A jogászti etika nem közismert, ritkán használatos kifejezés, ezért e fejezetet azzal kell kezdenünk, hogy röviden megvilágítsuk e terminus tartalmát. Kiindulópontunk a terminus második része, az etika már közismertebb, leegyszerűsítve az erkölcsről szóló tan, azokat a szabályokat tartalmazza, amelyeket ennek az etikának elfogadói számára ajánlatos betartani. (Az már egy másik kérdés, hogy mennyire követik az előírásokat.) Ami itt lényeges, hogy az etika mindenki számára, aki ezt az etikát elfogadja, kötelező normákat ír elő.

De mit jelent a jogászti jelző? Talán a jogászok különleges emberek, akiknek más erkölcs van, mint a többieknek? Nem, ez téves értelmezés lenne, a valóságban a jogászokra is érvényesek az etika általános szabályai. A jogászti jelző mást jelent, nevezetesen azt, hogy a jogászti foglalkozások a többi szakmától eltérő kötelezettségeket és jogokat is tartalmaznak, következésképpen a jogászti etika egy olyan tantárgy, amely ezekkel a sajátosságokkal foglalkozik.

A jogászti etikának azonban nem az az egyedüli tárgya, hogy mi jellemzi az egyes jogászti foglalkozások etikáját, hanem van egy másik része is, amely már ismét magyarázatra szorul. A jogászti foglalkozások etikája a maga nemében azért magától értetődő, mert az erkölcs az emberek erkölcs (vagy persze erkölcselensége), s ezért van értelme megvizsgálni, hogy milyen szakmai szabályok jellemzik a jogászok erkölcsét – eltérően, teszem azt, egy kőműves erkölcsétől.

Csakhogy a jogászti etika másik része már nem egyes embercsoportok erkölcsét tárgyalja, hanem magát a jogét, s ezért felmerül a kérdés, hogy van-e a jognak, mint egy sajátos objektivációnak egyáltalán erkölcs, mivel a jog köztudomásúlag nem élőlény. Ennek következtében a jog mint olyan nem képes szabályokat betartani, vagy netán sérteni. Mindéből levonhatóan látszik egy olyan következtetés, hogy a jognak mint olyannak nincs erkölcs, így az a kérdés is értelmetlen, hogyan néz ki a jog erkölcs.

A jog erkölcsisége azonban más alapokon is tagadható. J. Habermas, korunk egyik elismerten jelentős jogfilozófusa más alapokon, de ugyancsak megkérdőjelezi – legalábbis a jelenre vonatkoztatva – a jog erkölcsi mivoltát. Gondolatmenete a következő: a régebbi időkben, az ókorban és középkorban az volt a jogra és az erkölcsre jellemző, hogy

dominált bennük a kötelezettség és a tilalom. Ezért nyílt lehetőség arra, hogy a jogot az erkölcs legitimizálja, azaz a jog hivatkozhatott arra, hogy kötelezettségeit és tilalmait az erkölcsiek támasztják alá. Az újkorban és legújabb korban gyökeresen megváltozott a helyzet. A jogban előre kerültek, dominánssá váltak az alanyi jogok. Már csak azért is, mert a jogban a jogosultságok sérelme esetén van a sértettnek hová fordulnia: nevezetesen: a bírósághoz, míg az erkölcsben nincs hasonló intézmény, instancia.

Habermas fejtegetéseivel és végkövetkeztetéseivel ezúttal kivételesen nem lehet egyetérteni: Habermas ugyanis figyelmen kívül hagyja, hogy az újkorban és a legújabb korban nemcsak a jogban mentek végbe alapvető változások, hanem az erkölcsben is. Kiderült ugyanis, hogy az erkölcs sem csupán kötelezettségekből és tilalmakból áll, hanem igen lényeges erkölcsi jogokból is, amelyek legjelentősebb alakzatai az emberi alapjogok. Ezek azonban nemcsak egymás mellett léteztek az alanyi jogokkal, hanem ideológiai, erkölcsi alapként szerepeltek Locke, és a francia forradalom óta. Ezért ez korántsem tekinthető az erkölcs jogtól való eltávolodásának, ellenkezőleg, a jog és az erkölcs egységére utalnak az emberi jogok, és más, a jogban is szereplő erkölcsi jogok.

Hasonlóképpen vitatható Habermasnak az a feltételezése, hogy a modern jogot csak az alanyi jogok jellemeznék. A modern jognak is kitörölhetetlen részét képezik a kötelezettségek és tilalmak. Nélkülük a társadalomban anarchia lenne, és értelmetlenné válna a büntetőjog.^[1]

Mindebből levonható az az alapvető következtetés, hogy a jog ugyan nem tud jogszerűen vagy erkölcsösen viselkedni, vagy ellenkezőleg, bűnözni, de szabályai túlnyomó többségének van erkölcsi tartalma, ami más kifejezéssel annyit jelent, hogy a jogosultságokat vagy a büntetéseket az erkölcs is helyesli, a maga tanításaival összhangban lévőnek tartja, még akkor is, ha nincs külön intézményrendszere a joghoz való viszony lereagálására. Mi több: ez továbbra is a jog bizonyos legitimációjaként fogható fel. A jognak a neopozitivisták felfogással szemben az esetek jelentős részében van lényeges – és a jogot befolyásoló – erkölcsi tartalma, indokolt tehát egy jogászeti etika-kurzusban ennek legalább rövid vizsgálata.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a jognak zömében van erkölcsi tartalma, ezért erkölcsi ítéletet is mondhatunk felette, úgy egy újabb nehézség előtt áll, aki foglalkozni kíván a jog etikájával. Mégpedig az, hogy a hatályos jogszabályok mennyisége több ezerre rúg, ezért egy jegyzet terjedelme korántsem ad lehetőséget egy akár megközelítő számbavételre sem. Ezért nem látszik más megoldás, mint hogy ízelítőt adjunk a tematikából, és ennek során foglalkozunk a büntetőjog, az emberi jogok, az Alkotmánybíróság, és végül a sajátos jogelvek, az ún. generálklauzulák etikájával.

[1] A vita részletei megtalálhatók az *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Budapestiensisben* (2003): Földesi Tamás, Gondolatok az emberi jogok moralitásáról, avagy az emberi jogok és az erkölcs viszonyáról, 109–144. oldal.

1. A Büntető Törvénykönyv erkölctana

Első feladatunk ennek a szokatlan címnek a megindokolása. A büntető törvénykönyv ugyanis nem etika, amennyiben nem erkölcsi szabályok összegezése, amely megmondja, hogy mi jó és helyes, illetve mi rossz és mi helytelen. Vagyis a Btk. jogszabály, amely arról szól, hogy bizonyos cselekmények büntetendők, és azok után milyen büntetés jár az elkövetőknek. Ennyiben a büntető törvénykönyv valóban nem etika, nem is tűzi ki feladatául, hogy akár elméleti, akár gyakorlati etika legyen, és ezért a büntető törvénykönyv etikája kifejezés valóban megkérdőjelezhető.

A kétségeket támasztónak azonban annyiban nincs igaza, hogy ha a Btk. valóban nem etika, ez korántsem jelenti azt, hogy a büntető törvénykönyv és az etika – ahogy a szlengben mondják – „nincsenek egymással köszönő viszonyban”. Másként megfogalmazva: a Btk.-nak van egy részleges, rejtett, „láthatatlan” etikája, amely a Btk. sajátos szerves része. Analógiával élve, Sólyom László helyesen állapította meg, hogy az írott alkotmány mellett az Alkotmánybíróság tevékenységének következtében kirajzolódott egy láthatatlan alkotmány képe is, amelynek érvényesülnie kell az Alkotmánybíróság döntéseiben. Ez a Btk. esetében azt jelenti, hogy a cselekmények meghatározott hányada (ennek mértékéről a későbbiekben lesz szó) tartalmilag arra épül, hogy egyes magatartásformákat az erkölcs rossznak ítél, és ez fejeződik ki abban, hogy ezt a negatív magatartást a Btk. bűncselekménynek vagy vétségnek minősíti, és ehhez „től-ig” büntetéseket szab meg.

A Btk.-nak ezt a sajátosságát a büntetőjog különös részével foglalkozó tankönyvek úgy fogalmazzák meg, mint „védett jogtárgyat”, és ezen elsődlegesen azt az értéket értik, amelyet az elkövető a magatartásával megsértett. Ez az érték nem feltétlenül erkölcsi, de az esetek jelentős hányadában morális, és ezért a Btk. által vázolt jogtárgyakat vizsgálva kirajzolódhat a Btk. etikája. Tegyük hozzá rögtön, hogy ez sajátos, féloldalasságú etika, mert döntően és elsődlegesen azzal foglalkozik, hogy etikailag mi a rossz, és kevésbé, pontosabban egyáltalán nem azzal, hogy mi a jó. Például abból, hogy valaki nem öl, nem rabol, nem lop, még egyáltalán nem következik, hogy jó ember, még akkor sem, hogyha a gyilkoshoz, a rablóhoz, a tolvajhoz képest tényleg jobb. Mellesleg ez a vonás nem a büntetőjog különleges sajátossága, a többi jogágra is többé-kevésbé jellemző, hogy a jóval sokkal kevésbé foglalkoznak, mint a jogellenességgel, habár a büntetőjog esetében ez a legeklatánsság formában jelenik meg.

Továbbá van még egy féloldalassága a büntetőjog etikájának. Nevezetesen, hogy egyáltalán nem tér ki arra, miért rossz az a magatartás, amelynek tanúsítója bűncselekményt követ el, vagyis csak a végeredményt közli, illetve állapítja meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy amikor a törvényalkotáskor meghatározott magatartást kriminalizálnak, ott se térnének ki arra, társadalmilag miért veszélyes az adott cselekmény, nagy hangsúlyt helyeznek az indoklásra, másként megfogalmazva arra, hogy mitől bűn a bűn. Az olvasó ellenvéleményére tehát összefoglalva azt válaszolhatjuk, hogy a Btk. valóban nem etika, de a Btk. paragrafusainak jelentős etikai háttere van, amelyet érdemes elemezni.

A következő kérdés, hogy milyen etika tükröződik a Btk.-ban. Ez a kérdés azért vethető fel, mert köztudomású, hogy míg egy-egy országban vagy társadalomban egy jog van (legalábbis hivatalosan), addig több erkölcs létezik és érvényesül egymás mellett, és ennek visszfényeként többféle etika valósul meg, legitimálva ezeket az erkölcsöket. Azt, hogy ez a kérdés nem alap nélküli, nem pusztán tudományoskodó, az Alkotmánybíróság tevékenysége körül folyó vita is igazolja. Azok, akik kifogásolták, hogy az Alkotmánybíróság túlságosan aktivista, egyebek között arra is hivatkoztak, hogy ennek következtében az alkotmánybírák erkölcsi felfogásának van jelentős szerepe, az pedig egy véletlenszerű, netán önkényes tényező.

Ugyanez a kérdés vethető fel a törvényhozókkal kapcsolatban is, hiszen állásfoglalásaikban tükröződhet erkölcsi koncepciójuk, meggyőződésük. Ha ezt a problémát történelmileg vizsgáljuk, akkor elég egyértelműen kiderül, hogy a történelem azon periódusaiban, amikor az erkölcsök egyike dominált, akkor is ez volt a jellemző. Amikor a vallás erkölcs játszott ilyen szerepet, érthetően a vallás erkölcsi normák befolyásolták a törvényhozást.

Vajon mi a helyzet napjainkban, amikor a vallás erkölcsi normatívák lényegesen különböznek a szekuláris erkölcsi szabályoktól? Egy demokráciában nagyfokú konvergencia is megfigyelhető az egyaránt humanista vallás erkölcsök és szekuláris erkölcsök között, és ez adja az alapját annak, hogy a Btk. paragrafusainak túlnyomó többségénél az erkölcsi megítélés különbsége nem okoz igazából gondot, mert az az erkölcsi rossz, amely a Btk. paragrafusaiban elítélődik, egyaránt rossznak minősül a szekuláris és a vallás erkölcsöknél is. Gondoljunk az előbb felhozott példákra: aligha kétséges, hogy az emberölés, a rablás és a lopás olyan bűncselekmények, amelyeket a szekuláris és vallási etikák egyaránt elítélnék. (Ugyanez mondható el a Btk. paragrafusainak túlnyomó többségéről.) Nem tagadható azonban az sem, hogy vannak olyan cselekmények, amelyek megítélésénél a szekuláris és vallási etikák gyökeresen különböznek egymástól, és itt valóban nincs más megoldás, mint hogy a törvényhozás a két ellentétes koncepció közül az egyiket választja a kriminalizálásnál. Ilyen az abortusz, az eutanázia, a homoszexualitás megítélése, amelyeknél – az állam világi jellegénél fogva – jellemzően inkább a szekuláris koncepció érvényesül. Ez a jellegzetesség csupán a Btk. által kriminalizált magatartások elenyésző hányadára jellemző, az etikailag releváns bűncselekmények túlnyomó többségénél ez a probléma nem vetődik fel.

A következő kérdés, amelyet a bevezető részben röviden meg kell vizsgálni az, hogy van-e valamilyen haszna a Btk. etikai megközelítésű elemzésének. Hiszen például a bíróságok tevékenységük során nem vizsgálják, hogy az adott bűncselekmény etikai tartalma helyes-e vagy sem, hanem adottnak veszik, hogy a Btk. adott paragrafusában ábrázolt magatartás bűncselekmény, és a szerint is ítélik meg. Nézetem szerint a Btk. etikai elemzésének elsősorban a jogkövetés szempontjából van jelentősége, amennyiben a jogszociológusok szerint a bűncselekmények elkövetésének, illetve az attól tartózkodásnak egyik dimenziója erkölcsi jellegű. Ez elsősorban abban jut kifejezésre, hogy a szándékos bűncselekmények elkövetésekor megkönnyíti a döntést, hogy a bűnelkövető szerint az adott

magatartás erkölcsileg nem elítélendő, hanem közömbös vagy egyenesen helyeselhető. És ez még akkor is igaz, ha számos olyan bűncselekményt is elkövetnek, amelynél a tettes tisztában van azzal, hogy erkölcsileg rosszat cselekszik, de ennél erősebb motiváció determinálja tetteit, lásd például a megélhetési bűnözést. Ebből a szempontból egyáltalán nem közömbös kérdés, hogy a Btk. azon paragrafusai, amelyek erkölcsi rosszat kriminalizálnak, minél nagyobb számban és minél inkább olyanok legyenek, amelyeket a közfelfogás is rossznak tart.

Egyetlen példa: hasonlítsuk össze az emberölést és az adócsalást. Aligha kétséges, hogy emberölést aránytalanul kevesebbet követnek el, mint adócsalást, és ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az emberölést, mint a tízparancsolat által tiltott cselekedetet, az emberek messze túlnyomó többsége elítéli (még akkor is, ha kivételesen úgy tűnik, hogy az áldozat, aki többszörös gyilkos, megérdemli sorsát). Ezzel szemben a tömeges adócsalás (az adócsalás Magyarországon és sok más országban „nemzeti sport”) szorosán összefügg azzal is, hogy az emberek jelentős hányada igazságtalannak és méltánytalannak tartja azt az adóösszeget, amelyet be kellene fizetnie, és így erkölcsileg felmentve érzi magát (még hozzá nemcsak azon az alapon, hogy mindenki vagy legalábbis az emberek nagy része hasonlóképpen cselekszik).

Ha mindezek után rátérünk a Btk. paragrafusainak etikai szempontból való elemzésére, akkor először azzal kell foglalkoznunk, hogy lehet-e a Btk. több száz paragrafusát abból a szempontból csoportosítani, hogy milyen jellegű értékeket véd. A válasz erre igenlő, ami annyit jelent, hogy a Btk. paragrafusai értékvédő funkciójukat nemcsak egyetlen fajta vonatkozásában látják el, hanem többféle csoportot lehet megkülönböztetni.

Ebből a szempontból a Btk. paragrafusai, egyes kivételektől eltekintve három csoportba oszthatók. Mégpedig *politikai*, *gazdasági* és *erkölcsi* kategóriába. Ez az elkülönítés azonban viszonylagos, hogy a bűncselekmények nem feltétlenül egy kategóriába tartoznak: vannak közöttük olyanok, amelyek kettős természetűek, egyszerre politikai és erkölcsi, vagy gazdasági és erkölcsi, amennyiben tárgyük kétfajta érték védelme. Így például az államellenes bűncselekmények közül a lázadás, a hazaárulás, a hűtlenség egyszerre politikai értékeket is veszélyeztet, de egyben erkölcsiakat is, hiszen ezek a magatartások nemcsak az államrendet és a társadalmi rendet károsítják, de egyben több erkölcsi értékkel is szemben állnak, mint például a hazafiság, a hűség stb.

Ugyanez mondható el számos gazdasági jellegű bűncselekményről, például a csődbüntetről, a minőség hamis tanúsításáról, az áru hamis megjelenítéséről, a fogyasztók megtévesztéséről, amelyek egyszerre gazdaságilag is károsak, és erkölcsileg is, mert a csalás különböző változatait testesítik meg.

A büntetendő cselekmények csoportosításánál azonban nemcsak az érdekes, hogy hányféle értéket véd a Btk., hanem *arányuk* és *jelentőségük* is. Ami az arányukat illeti, itt egyértelműen megállapítható, hogy a Btk.-ban lényegesen több olyan bűncselekmény van, amely egyben erkölcsi szabályokat is sért, mint ahány politikai és gazdasági bünt találunk. Ez az arány számszerűen is kimutatható,

amennyiben a Btk. kilenc fejezete közül kettő explicite politikai és egy gazdasági. Habár megemlítendő, hogy a fennmaradó hat fejezetben is találunk olyan bűncselekményeket, amelyeknek politikai, illetve gazdasági vonatkozásaik vannak (ilyenek például a közélet tisztasága elleni bűncselekmények). Az a tény, hogy a Btk.-ban szabályozott bűncselekmények túlnyomó többsége erkölcsi alapú, újabb érv amellet, hogy érdemes ezzel a problémakörrel foglalkozni.

Helytelen lenne azonban a bűncselekménytípusok arányából arra következtetni, hogy ez egyben jelentőségüket is kifejezi, vagyis miután a politikai és gazdasági bűncselekmények kisebb részt foglalnak el a Btk.-ban, egyben kevésbé jelentősek, mint az erkölcsi tartalmú bűncselekmények. Ellenkezőleg: a büntetőjog különös részével foglalkozó tankönyvek kiemelik, hogy például az államellenes bűncselekmények a társadalmilag legveszélyesebb kategóriát alkotják. De ugyanez mondható el például a népirtásról vagy a terrorizmusról.^[2]

Rátérve most már a konkrét bűncselekmények etikájára, terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatom arra, hogy végigmenjek a Btk. összes olyan bűncselekményén, amelyeknek etikai tartalmuk van. Ehelyett azt a módszert választom, hogy csoportosítom őket, és e csoportok bizonyos jellegzetességeit vizsgálom meg.

Az első kritérium, amely alapján a Btk. etikai tartalmú bűncselekményei feloszthatók, az emberi jogok. A kriminalizált bűncselekmények jelentős hányada azáltal válik bűncselekménnyé, hogy az elkövető a bűneset sértettjének vagy áldozatának az emberi jogait sértette.

Ennek az az elvi alapja, hogy az újabb etikai kutatások szerint az erkölcs nemcsak kötelezettségeket és tilalmakat ír elő az embereknek, hanem jogokkal is felruhazza őket. Ezeket a szakirodalom erkölcsi jogoknak nevezi. Ezeknek egyik legfontosabb része az emberi jogok katalógusa, a jogosultságoknak pedig az a sajátossága, hogy akkor valóságok, ha jogi védelemben részesülnek. Ez megnyilvánul abban, hogy jogi jogosultságok esetében bírósághoz lehet fordulni, és egyben a súlyosabb jogsértések esetén a büntetőjog eszközeit lehet felhasználni.^[3] Hibás lenne feltételezni, hogy a büntetőjog erkölcsi tartalmú paragrafusai csak emberi jogokat védenek, az erkölcsi tartalmú jogszabályok jelentős hányada – legalábbis közvetlenül – nem emberi jogokat oltalmaz, hanem más erkölcsi tartalmú jogokat vesz védelmébe. Ilyenek a Btk.-nak azon paragrafusai, amelyek a hazugság, illetve a csalás bizonyos válfajait büntetik. E tekintetben nyilvánvaló, noha a csalás és a hazugság általában erkölcsileg elítélendő, nincs olyan emberi jog, amely azt mondaná ki, hogy az embernek joga van ahhoz, hogy ne csalják meg és ne hazudjanak neki.

Ezek után vizsgáljunk meg néhány jelentős bűncselekményfajtát. Egyrészt azok közül, amelyek emberi jogokat sértenek, másrészt azok közül, amelyek más erkölcsi jogok érvényesülését akadályozzák, és vonjunk le ebből bizonyos következtetéseket.

[2] Belovics – Molnár – Sinku, 2007, 20.

[3] Lásd erről részletesebben Földesi, 1997, 20–59.

Nézzük először az emberi jogokat sértő cselekményeket. Aligha kétséges, hogy noha az emberi jogok mindegyike jelentős, meg lehet közöttük bizonyos relatív rangsort határozni, és ennek jegyében a *number one* kétségtelenül az élethez való jog. Ennek következtében nem véletlen, hogy a Btk. három fejezetében is foglalkozik azokkal a bűncselekményekkel, amelyek az élet kioltását okozzák. Ezek a következők: a 11. fejezet, az emberiség elleni bűncselekmények; a 12. fejezet, a személyek elleni bűncselekmények; és a 16. fejezet, a közrend elleni bűncselekmények. Ezek közül veszélyességük sorrendjében az élen a népirtás (genocídium) áll, amely azért kerül a rangsor élére, mert a bűncselekmény tárgya nem egy vagy néhány ember megölése, hanem egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása. Mi több, ennek a bűncselekménynek az egyik fajtája a születések meggátolásával és a gyermekek elhurcolásával az adott csoport jövőbeni létének megakadályozását célozza. Noha a népirtás jellegzetesen politikai bűncselekmény, ez nem változtat azon, hogy erkölcsileg is elfogadhatatlan, a bűnök bűnének megnyilvánulása. Hasonló jellegű a második helyre szoruló terrorizmus, amely esetenként több ezer ember halálával jár együtt (szeptember 11.), vagy több száz ember életét pusztítja el (madridi vonatmerénylet). A terrorizmusra is az jellemző, hogy alapvetően politikai jellege sem változtat azon, hogy erkölcsileg is abszolút elfogadhatatlan, hiszen tömegével lehetnek ártatlan áldozatai.

Az előző kettőhöz képest a harmadik sorba kerülő emberölés még mindig a legeslegsúlyosabb bűncselekmények közé tartozik, mégpedig visszafordíthatatlansága következtében (erre hivatkoznak a halálbüntetés ellenzői). Az emberölés büntetének szoros összekapcsolása az erkölccsel megmutatkozik abban is, hogy a korai jogok az emberölést csakis az objektív oldaláról való szemléletéhez képest fejlődést mutat, hogy az erkölcs különbséget tesz szándékos és gondatlan emberölés, valamint erős felindulásban elkövetett emberölés között, és ezt a modern jog helyesen tükrözi. De megmutatkozik az erkölcsi hatás abban is, hogy az adott paragrafus kilenc súlyosbító körülményt ismer, amely jelzi, hogy az erkölccsel összhangban különbséget kell tenni az emberölés különböző fajtái között. Az élet és a testi épség elleni bűncselekmények sorában két olyan van, amelynél megmutatkozik a szekuláris és vallásos etika különbsége. Ezek közül az első az öngyilkosságban való közreműködés, amelynek az a sajátossága, hogy maga az öngyilkosság jogilag nem bűn, de annak más által való elősegítése az. Itt a kétféle etikai felfogás között az a különbség, hogy a vallásos etika – arra építve, hogy az élet Istentől ered, Isten ajándéka – vallásilag bűnnek tartják az öngyilkosságot, míg a jog, ha helyteleníti is, nem tartja kriminalizálандónak, ezért csak a más általi közreműködést bünteti.

Bizonyos fókig fordított a dolog az abortusz, azaz a magzatelhajtás esetében. Itt ugyanis első megközelítésben a vallási koncepciót fogadja el a jog, miszerint a magzatelhajtás bűncselekmény, amely alapesetben, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Vallási koncepció érvényesül abban, hogy a magzatelhajtásnál közömbös a magzat életkora, tehát a fogantatástól részesül bizonyos védelemben a magzat, amit a vallásos felfogás erőteljesen hangoztat.

Meggyőződése szerint a fogantatástól kezdve van lelke a magzatnak. De – és ez a felemás a szabályozásban – tartalmilag mégis a szekuláris koncepció érvényesül, mert míg a vallásos elképzelés elvileg minden esetben tiltja a magzatelhajtást, és bűnnek tartja azt, addig a szekuláris koncepció lehetőséget ad legalizált abortuszra, ha a jogilag előírt feltételeket betartják, figyelembe véve a magzat életkorát is.

A következő bűncselekmény azért emberi jog-alapú, mert az emberi jogok szavatolják mindenkinek a testi épséget, és ezért a testi sértés bűncselekménynek minősül, még akkor is, ha a tízparancsolatból hiányzik. De logikusan következik abból, hogy ha ölni tilos, akkor tilos a valamivel kevésbé súlyos testi sértés is. Érdeemes utalni arra, hogy a testi sértéssel nemcsak a személy elleni bűncselekmények sorában foglalkozik a Btk., hanem számos más bűncselekménynél, így például a közlekedésieknél többször előfordul az emberi élet veszélyeztetése a vasúti, légi vagy vízi közlekedéssel, illetve a közúti közlekedéssel kapcsolatban, de ide sorolható a cserbenhagyás is, illetve a bántalmazás hivatalos eljárásban, a hivatalos személy elleni erőszak stb.

A személy elleni bűncselekmények (a Btk. 12. fejezete) azonban nemcsak az élet elleni és a testi épséggel kapcsolatos bűncselekményekkel foglalkoznak, hanem a szabadság és emberi méltóság elleni büntettekkel is. Az idetartozó emberi jogi bűncselekmények alapja, hogy az emberi jogok katalógusa két alapértéken nyugszik, nevezetesen az egyenlőségen és a szabadságon, és ennek következtében a szabadság jogellenes megsértése – általában súlyos érdeksérellem esetén – joggal sorolható a bűncselekmények közé. Az idetartozó bűncselekmények között – nem véletlenül – a kényszerítés áll az élen, amely klasszikus formában fejezi ki az emberi szabadság megsértését. A törvény szövege így szól: „Aki mást erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön, és ezzel jelentős érdeksérelmet okoz, büntettet követ el.” (174. §). (Ennél az értékelésnél figyelembe kell venni, hogy az erkölcsi jogok szabadságok.) E fejezetben jelenik meg az egyik emberi jog nevesített formájú megsértése is, ez nem más, mint a lelkiismereti és vallásszabadság megsértése (a szekuláris és a vallásos felfogás egyaránt erkölcsi alapértéknek tartja a lelkiismereti és vallásszabadságot, legalábbis modern formájukban).

A következő súlyos bűncselekmény a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport tagja elleni erőszak, amely érthetően erkölcsileg is elfogadhatatlan és igazolhatatlan. Külön foglalkozik ez a fejezet három olyan súlyos emberi szabadságot érintő bűncselekménnyel, amelyek közül az első a személyi szabadság általános megsértését kriminalizálja, míg a másik kettő konkrétan az emberrablást és az ezzel összefüggő emberkereskedelmet tekinti büntetendőnek. Súlyosságukat jelzi, ha ezeket összehasonlítjuk néhány vagyon elleni bűncselekménnyel, így a rablással, amely tárgyakra vonatkozik, vagy az orgazdasággal, amely a bűncselekményből származó áruk értékesítését tartalmazza.

Az emberrablás és az emberkereskedelem az emberi jogoknak egy más szempontból való megsértését is jelenti, nevezetesen az emberi méltóság sárba tiprása, ha az embert elrabolják vagy eladják, és az emberi méltóság az emberi jogoknál

éppúgy alapérték, mint az egyenlőség és a szabadság. Ugyanez a fejezet foglalkozik két másik bűncselekménnyel, a rágalmozással és a becsületsértéssel. Ezek szintén sértik az emberi méltóságot. E bűncselekményeknek etikailag van egy sajátosságuk, mégpedig az, hogy úgy védik az emberi jogokat, hogy egyúttal bizonyos szempontból korlátozzák is azokat. A rágalmozó és becsületsértő ugyanis kifejezési szabadságával él, de a törvényhozó abban az esetben az emberi méltóságot jelentősebbnek tartja, és ezért jogosnak tekinti a kifejezési szabadság relatív korlátozását.

Máig lezáratlan vitákat vált ki viszont a Btk.-nak az a rendelkezése, ahol fordítottan értékeli, csak akkor tartja bűncselekménynek a nagy nyilvánosság előtt a lakosság egyes csoportjaival szembeni izgatást, ha az uszítás formáját ölti. Az uszítás és az izgatás az ítélkezési gyakorlat szerint nem szinonim fogalom, az uszítás nem egyszerűen gyűlölet, hanem olyan gyűlölet felkeltésére irányul, amely aktív tevékenységbe megy át. Ez tehát azt jelenti, hogy az izgatás, amely etikailag ugyancsak elfogadhatatlan, az Alkotmánybíróság többszöri döntése alapján nem kriminalizálendő. Külön fejezetben tárgyalja a Btk. a nyilvánvalóan szabadságellenes nemi erőszakot, amely szintén emberi jogi alapokon nyugszik, hiszen a nemi szabadság legsúlyosabb sérelmét jelenti.

Ugyancsak egyértelműen emberi jogi alapú a kényszervallatás bűncselekményként minősítése, amely a kínzás tilalmára épül. Érdemes megjegyezni, hogy a kínzás tilalma azon kevés emberi jogok közül való, amelyek abszolút jellegűek, vagyis semmiféle korlátozást és kivételt nem tűrnek el.^[4] Megemlítendő, hogy a kínzás több emberi jogot is sért, köztük az ember testi épségének a védelmét, valamint a szabadságtól is megfosztja az embert.

Végül, de nem utolsósorban a Btk. utolsó fejezete foglalkozik a vagyoni elleni bűncselekményekkel, amelyek elsődlegesen az emberek tulajdonhoz való jogát sértik. Ez a fejezet széles skálájú, lényegében csaknem húsz bűncselekményt tartalmaz, amelyek erkölcsileg egyaránt elfogadhatatlanok. E bűncselekmények kriminalizálása egyaránt védi az anyagi tulajdont és a szellemi értékeket, mert a lista a lopástól a bitorlásig, illetve a szerzői jogokhoz kapcsolódó jogok megsértéséig terjed (Btk. 316–329. §).

Bármennyire jelentősek is az emberi jogok megsértésével kapcsolatos bűncselekmények, korántsem teszik ki a Btk. által kriminalizált bűnesetek egészét. Ez azt jelenti, hogy a Btk.-ban jelentős számú bűncselekményt találunk, amelyek nem emberi jogi motivációjúak, vagy – és ez sem ritkaság – legfeljebb közvetve függenek össze emberi jogi sérelmekkel. Annak, hogy ilyen bűncselekmények találhatók a Btk.-ban – még hozzá szép számmal –, legalább két oka van.

Az egyik azzal függ össze, hogy az emberi jogok túlnyomó többsége, a harmadik generációs jogok kivételével, egyéneket ruház fel bizonyos jogosultságokkal, ezzel szemben a Btk.-ban szereplő bűnesetek jelentős hányada közvetlenül nem

[4] A paragrafus megfogalmazásánál sajátos módon a kínzás kifejezés hiányzik, ez azzal helyettesítődik, hogy tényálladási elemként az erőszak, fenyegetés „vagy más hasonló módszer” szerepel. Az utóbbi szóhasználat helyettesíti a kínzás terminust.

individuális értéket vagy érdeket véd, hanem olyan jellegű társadalmi érdeket, amely egyszersmind az egyén életét is jelentős mértékben befolyásolja. Ennek egyik sajátos mutatója, hogy a Btk. azon fejezetei, amelyek nem az emberi jogok sérelmeit büntetik, csaknem nyolcvan bűncselekményt foglalnak magukban. Ezeknek a bűncselekményeknek a többsége azonban erkölcsileg elítélendő, tehát erkölcstelen. Ilyen például a rémhírterjesztés, a garázdaság, a környezetkárosítás, a természetkárosítás, közveszélyokozás, bűnszervezetben részvétel.

Ezzel elérkeztünk a második okhoz, nevezetesen ahhoz, hogy nem kevés bűncselekmény esetében fennáll az erkölcstelenség anélkül, hogy ezekről az emberi jogok katalógusa legalábbis közvetlenül szólna. E fejezet keretei nem engedik, hogy ezekkel teljes részletességgel foglalkozzam, ezért kiemelek az erkölcstelen magatartások közül egy-két jellegzetesebbet, és ezeken keresztül mutatom meg, hogyan lehet valami erkölcstelen, amelynek az ellentéte nem jelenik meg emberi jogként.

Illusztrációként két példásort alkalmazok. Az egyik az igazmondással és a hazugsággal függ össze. Aligha vonható kétségbe, hogy a hazugság erkölcsileg általában elítélendő, mert dezinformálja azt, akinek hazudtak, és a félrevezetés kisebb vagy nagyobb kárt okoz az illetőnek. Az általában kifejezés arra utal, hogy vannak kivételes esetek is, idetartoznak az úgynevezett kegyes hazugságok vagy az ártatlan fölttételek, amelyeket az angol *white lie*-nak (fehér hazugságnak) nevez.

Az embernek nincs joga ahhoz, mármint az emberi jogok értelmében, hogy ne hazudjanak neki. Összehasonlítva azonban joga van ahhoz, hogy ne öljék meg, ne rabolják ki, ne verjék meg stb. Mármint a büntetőjog se bünteti a hazugságot általában, hanem az *ultima ratio* elve alapján annak csak a súlyosabb eseteit, amelyek jelentős kárt okoznak annak, akinek hazudtak. Ezek közé tartozik a hamis vád (Btk. 233. §), amely szerint „aki a hatóság előtt más bűncselekmény elkövetésével hamisan vádol, illetve más ellen bűncselekményre vonatkozó koholt bizonyítékot hoz a hatóság tudomására”, büntettet követ el. A büntett leírásából egyértelműen kiderül, hogy itt nem egyszerű hazugságról van szó, hanem olyanról, amelynek következtében valaki ellen bűnvádi eljárás indul, illetve valakit el is ítélik.

Hasonlóképpen súlyos következményekkel jár a hamis tanúzás által megvalósult hazugság, a Btk. 238. §-a szerint: „a tanú, aki bíróság vagy más hatóság előtt az ügy lényeges körülményeire valótlán vallomást tesz, vagy a valót elhallgatja”, hamis tanúzást követ el. Hasonló eredménnyel jár a harmadik ilyen jellegű bűncselekmény, a hatóság félrevezetése (237. §), amely szerint, „aki hatóságnál büntetőeljárás alapjául szolgáló olyan bejelentést tesz, amelyről tudja, hogy valótlán”, vétséget követ el. Ugyancsak vétséget követ el, aki nem hazudik ugyan, de hazugságra kíván rábírnivalaki más. Ennek a bűncselekménynek az elnevezése a hamis tanúzásra való felhívás (Btk. 242. §).

Sajátosan értékeli a büntetőjog a hallgatást. A hallgatás egy Janus-arcú emberi magatartás, mert aki hallgat, az nem mondja meg az igazat, és ennyiben a hallgatás rokon a hazugsággal. Másrésztől, aki hallgat, az nem hazudik. Ezért az erkölcs önmagában nem ítéli sem jónak, sem rossznak a hallgatást, hanem attól teszi függővé, hogy mi az illető szándéka, és különösen, hogy mik a hallgatás

következményei. (Egyebek között a hallgatás értékei közé tartozik, hogy az embernek joga van ahhoz, hogy titkai lehessenek, és ezeket csak azokkal közölje, akiket arra méltónak tart.) A hallgatás negatív válfajához tartozik az úgynevezett elhallgatás, amelyet az különböztet meg az egyszerű hallgatástól, hogy az illető olyasmit nem hoz nyilvánosságra, aminek a felszínre kerülése jelentős mértékben segítene egy probléma megoldásában. Ennek következtében a büntetőjog az elhallgatásnak csak azt a formáját rendeli büntetni, amelynek következtében nem derül fény egy olyan meghatározó mozzanatra, amely eldöntené, hogy a vádlott bűnös-e vagy sem.

Ilyen bűncselekmény a mentő körülmény elhallgatása. A Btk. 243. §-a szerint „aki olyan tény, amelyről a büntetőeljárás alá vont személy büntetése függ, vele, védőjével, vagy a hatósággal nem közöl”, büntettet követ el. De – és ez mutatja a hallgatás Janus-arcát – bizonyos esetekben a Btk. büntetni rendeli az ellentétes magatartást, vagyis azt, ha valaki a rábízott titkokat feltárja, tehát nem hallgat arról, amiről egyébként hallgatnia kellene. Ilyen bűncselekmény az államtitoksértés, a szolgálati titoksértés, a banktitok megsértése (Btk. 221., 225., 300/A §). Ezeknél a bűncselekményeknél az elkövetés egyik lehetséges formája, ha az adott titkot „illetéktelen személy részére tesz hozzáférhetővé” (ennél tudni kell, hogy az illetékes személyek száma rendkívül csekély és korlátozott). Ezek közül az államtitoksértés olyan súlyos bűncselekménynek minősül, hogy azokat, akiknek e cselekmény elkövetése a tudomásukra jutott, még feljelentési kötelezettség is terheli.

Maga a feljelentési kötelezettség is szoros rokonságban van az elhallgatás büntetével, tekintettel arra, hogy ebben az esetben, sajátos formában a büntetőjog büntetni rendeli azt, aki elhallgatja, hogy tudomása van egy készülő vagy elkövetett bűncselekményről. Az aztán már a büntetőjog sajátos erkölcsének függvénye, hogy a feljelentési kötelezettség korántsem általános, hanem kivételes jelenség. Csak néhány bűncselekményhez kapcsolódik – nyilvánvalóan a legeslegsúlyosabbakhoz. Ennek erkölcsi háttere a következő: az emberek közötti normális kapcsolatokat, jó viszonyt elrontaná, sőt, akár szét is zúzná, ha minden egyes bűncselekményt feljelentési kötelezettség terhelne.

A hazugsággal szoros rokonságban van két másik bűncselekményfajta, a csalás és a hamisítás. A csalás definíciója a következő: „aki jogtalan haszonszerzés végett mást tévedésbe ejt, vagy tévedésben tart, és ezzel kárt okoz, csalást követ el” (Btk. 318. §). A szövegből egyértelműen kiderül a hazugsággal való rokonság. Ugyanis a hazugság is tévedésbe ejtés, illetve tévedésben tartás. A különbség abban áll, hogy míg a hazugság szóbeli, a csalás cselekedetet alakjában is megnyilvánulhat. Mindezekon kívül, a csalás azért minősül jogi bűnnek, mert jogtalan haszonszerzés érdekében követik el, és kárt okoznak vele. Aligha szükséges külön bizonygatni, hogy a csalás nem áll közvetlen kapcsolatban bármely emberi joggal. Nem állíthatjuk azt, hogy emberi jogként lenne értelmezhető, hogy az embert ne csalják meg. A csalás egyébként számos más bűncselekményben is előfordul, egyrészt nevesítve (hitelezési csalás, tőkebefektetési csalás, adó- és társadalombiztosítási csalás stb.), másrészt úgy, hogy a bűncselekmény elnevezésében nem

szerepel ugyan a család, de tartalmilag elválaszthatatlanul jelen van. Ilyen például a csődbüntetés, a fogyasztó megtevésztése, a valótlan érték megjelölése.

Hasonlóképpen jellemezhető a hamisítás is. A hamisító ugyanis szintén hazudik szóban vagy tettben, vagyis a valóságot meghamisítja. Ennek is számos formája van, a közokirat-hamisítástól a magánokirat-hamisításon keresztül egészen a pénzhamisításig. Ez esetben is hiányzik az emberi jogi háttér.

Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy az előbb felsorolt bűncselekményfajtáknál nincs etikai vita az egyes erkölcsi koncepciók között. Valamennyi erkölcsileg elítélendőnek tartja a felsorolt magatartásokat és cselekményeket.

Ehelyütt fölvetődik a kérdés, hogy van-e a büntetőjog erkölcsé – korántsem átfogó jellegű – elemzésének bizonyos szempontból tágabb elméleti jelentősége? E kérdésre igenlő választ kell adnunk. Jogfilozófiai körökben közismert tény, hogy régóta tartó vita folyik a természetjogi és jogpozitivisták koncepció között abban a tekintetben, hogy szükséges-e, és ha igen, mekkora mértékben, az etikum jelenléte a jogban? Az eredeti, Hans Kelsen által kialakított felfogás károsnak ítélte meg a tiszta jog szellemiségében a jogon kívüli elemek jelenlétét. A Hart-féle enyhített változat már elismerte, hogy a jogban szükséges lehet az etikai elem, de nem tartotta azt szükségszerűnek. E nézetekkel szemben a természetjogi fölfogás még a mai, kortárs alakjában is nagy jelentőséget tulajdonít az erkölcsi elem jogbeli jelenlétének.

Miről tanúskodik e tekintetben a Btk. vizsgálata? Egy dolog, hogy nem minden bűncselekménynek van közvetlenül etikai háttere, gondolok itt a politikai és gazdasági bűncselekményekre, és egy másik, hogy a legtöbbnek van erkölcsi tartalma. Éppen ez teszi lehetővé, hogy az emberek túlnyomó többsége lényegében egyetért a Btk. bűncselekményeinek zömével, tehát azzal, hogy az ott leírt magatartások nemcsak erkölcsileg elítélendők, hanem büntetőjogilag is szankcionálандók.

De a Btk. erkölcsi elemzése annak eldöntésében is segítséget nyújt, hogy kinek volt igaza a Devlin és Hart közötti vitában, amely arról szólt, hogy mindazt, amit az erkölcs rossznak ítél, szükséges-e büntetőjogi eszközökkel is üldözni. Ebben a kérdésben Lord Devlinnek az volt az álláspontja, hogy mindenképpen szükséges a büntetőjogi eszközök alkalmazása, míg Hart különböző érvek alapján kétségbe vonta ezt az állítást. A Btk. rövid, vázlatyszerű etikai elemzése arról tanúskodik, hogy az előbbi dilemma megoldását illetően Hartnak volt igaza. Ugyanis, ha a Btk.-t alapos vizsgálat alá vonjuk, megállapíthatjuk, hogy mindazt, amit az egyes erkölcsök rossznak tartanak, a magyar Btk. korántsem rendeli büntetni. Azon esetekben pedig, amelyekben az erkölcsi rosszat kriminalizálja, e körnek rendszerint csak egy bizonyos válfaja jelenik meg, nevezetesen, ha az erkölcsi rossz súlyos kárt okoz, esetleg súlyos érdeksérelemmel jár. Eszerint tehát az erkölcsileg rosszult jelenségek jelentős hányadát a Btk. – helyesen – nem kriminalizálja. Külön probléma, hogy a Btk. erkölcsi tartalma milyen hatással van az erkölcs fejlődésére, alakulására, ennek elemzésére azonban nem vállalkozom.

2. Az emberi jogok erkölcstana

Az emberi jogok köre a politikában, de más társadalmi alrendszerben is gyakran használt fogalom, ezért senkinek sem okozhat különösebb nehézséget, ha arra kéri: soroljon fel egy-két emberi jogot, megmagyarázva azt is, hogy miért tekinti emberi jognak a szóban forgó kategóriát. Mégis, a következőkben kiderül, hogy bizonyos okok miatt ez a *terminus* is hagy tisztáznivalót. Tekintettel arra, hogy a tárgyalandó kifejezés két szóból áll, annak mindkét részegysége bizonyos problémákat rejt magában.

Az első problémakör a „jogok” kifejezés értelmezésével kapcsolatos. A „jog” *terminus*nak ugyanis a magyar nyelvben – de mint látni fogjuk, számos más idegen nyelvben is – legalább két, egymással össze nem tévesztendő jelentése van. A jogon egyrészt érthetjük a jogrendszert mint egészet, amely leginkább kötelezettségek-ből, tilalmakból és jogosultságokból áll, ezt hívják angolul *law*-nak. Másrészt egy szűkebb értelmezést is adhatunk e fogalomnak. Ekkor az előbb említett kötelezettségek és tilalmak már hiányoznak belőle, és maradnak a pusztá jogosultságok. Ez utóbbira az angol nyelvnek külön kifejezése van, ezt úgy hívják, hogy *right*. Az angol nyelv dicséretére szól, hogy erre a két különböző *katagóriára*, az összetévesztést elkerülendő, két külön kifejezést használ. (A magyar nyelvnek azonban nincs szégyellnivalója, mivel az európai nyelvek zöme, nyelvileg ugyancsak nem tesz különbséget a két kifejezés között. Például a francia nyelv mindkét kategóriára a *droit*, a német a *Recht*, az orosz pedig a *právo* kifejezést használja).

Arra a kérdésre, hogy az emberi jog kifejezésben a jogot milyen értelemben alkalmazzuk, a válasz egyértelmű: nem *human law*, hanem *human right* az emberi jog, vagyis jogosultság és nem tilalom vagy kötelezettség. A jogosultság egyik fontos sajátossága, hogy birtokosa élhet azzal a lehetőséggel, hogy a jogosultságot használja, de ez számára nem kötelező vagy tiltott. Példával élve a szólás-szabadság azt jelenti, hogy valaki negatív következmények nélkül beszélhet, de éppen úgy hallgathat is.

Szintén kétértelműség merül föl az emberi jogok másik részegységével, az „emberi” *terminussal* kapcsolatban is. Az „emberi” kifejezés első értelme ebben az összefüggésben az, hogy ember által alkotott. Ebben a megközelítésben minden jog emberi, mert nem létezik olyan jog, amelyet nem az ember hozott volna létre. Hacsak nem gondolunk Orwell *Állatfarmjára*, ahol állatok hoznak határozatokat, de mint tudjuk, e remek könyv csak egy ironikus fikció: az állatok nem képesek jogalkotásra.

Csakhogy a társadalomtudományokban használt „emberi” jelzőnek nem ez a tartalma, hanem valami egészen más. Az „emberi” jelző helyesen értelmezve azt jelenti, hogy mindenki, aki ember, élhet ezzel a jogosultságával. Ebből következik, hogy az első értelemben vett emberi jognál az „emberi” jelző közhely, mivel magától értetődő, hogy csak ember képes jogot létrehozni, így e megközelítés nem nyújt új ismeretet. Nem úgy a második értelemben vett emberi jog, amely számos vitára adhat alkalmat, mivel ez egy történelmileg létrejött jelenség, amely egyáltalán nem jellemzi az ókori, illetve a középkori jogot.

Az emberi jogok tehát helyesen értelmezve olyan jogosultságok, amelyek minden embert emberi mivoltánál fogva megilletnek. Ami pedig az emberi jogok tartalmát illeti, azoknak elsődlegesen két fontos, nélkülözhetetlen etikai eleme az egyenlőség és a szabadság. Az egyenlőségben az fejeződik ki, hogy az emberi jogok mindenkinek járnak, kivéve bizonyos szűk körű korlátozásokat: gondoljunk csak a szabadságvesztésre ítéltekre, akik természetesen nem mozoghatnak szabadon, vagy az államok által elrendelt bevándorlási korlátokra. Ennek az elvnek ideológiai alapja az, hogy az emberek leglényegesebb jegyeiket illetően egyenlők, ezért nem fogadható el ez az elv a különböző fajleméletek számára.

A szabadság az emberi jogok másik lényege, mert a jogosultság jellegzetesen szabadságelv, azt fejezi ki, hogy a jogosultsággal felruházott embernek joga van a jogosultság tartalmát illetően élni jogával anélkül, hogy ezért vele szemben jogi eljárás indulna, vagy más *retorzió* érné. Ennek a szabadságnak az is fontos ismertetőjegye, hogy az államot korlátozza, az állam ugyanis köteles eltérni, hogy polgárai éljenek jogaikkal, anélkül, hogy az államnak jogi alapja lenne megbüntetésükre.

Az emberi jogok a jogfejlődésnek viszonylag kései termékei, amelyeknek kibontakozására csak a polgári társadalom létrejöttékor került sor. A kései keletkezés azzal függ össze a legszorosabban, hogy mind a rabszolgatartó társadalom, mind a feudalizmus alapjában az emberek nagyfokú egyenlőtenségére épült, amelynek egyik pólusán a teljes jogtalanság, később a röghöz kötöttség, a másik pólusán a különböző rendi *privilegiumok* foglaltak helyet. Előrelépést, de még nem tényleges fordulatot jelentett a kereszténységnek az a tanítása, hogy ha nem is a Földön, de legalább Isten előtt az emberek egyenlők. Csak a XVII. században jöttek létre olyan feltételek, amelyek között John Locke megfogalmazhatta nemcsak az emberi jogok szükségességét, de elidegeníthetetlenségét is. Nevezetesen azt az elvet, hogy az emberi jogok nem az állam kegyének termékei, hanem azokat az állam köteles biztosítani.

Mint ismeretes, az emberi jogok három különböző *generáció* során jöttek létre, amelyek közül már az elsőről kiderült, hogy érvényesülése a demokrácia és a jogállamiság működésének előfeltétele. De egyben tisztázódott az is, hogy az emberi jogok esküdt ellenségei mindenféle *diktatúrának*, tehát az emberi jogok és a diktatúrák összeegyeztethetetlenek. Tekintettel arra, hogy az emberi jogok létszáma harminc körüli, terjedelmi okokból nem vizsgáljuk valamennyi emberi jog etikáját, hanem csak a legfontosabbakra térünk ki.

Az első generáció első része: a vallás- és lelkiismereti szabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága, valamint a *pluralizmus*, a szabad pártválasztás lényegében a francia forradalommal jött létre, míg a békés gyülekezés és szervezkedés szabadsága csak néhány évtizeddel később tört magának utat. Ezek a jogok azért összeférhetetlenek a diktatúrával, mert ha a diktatúrákat szabad bírálni, az uralkodó párttal szemben más pártokat létrehozni, kívánság szerint gyülekezni – hogy csak a legfontosabbakat említsük –, akkor a diktatúrák a történelem tanúsága szerint nem tudják tartósan fenntartani magukat. A diktatúrák etikai elvei gyökerükben ellentmondanak a *demokráciának*. Az egyenlőséggel

és szabadsággal szemben az egyenlőtlenség és az elnyomás, a hatalmi koncentráció jellemzi őket.^[5]

A diktatúrákkal szemben az emberi jogok első generációjának azért van különös jelentősége, mert a diktatúrák politikai gyakorlata alapjaiban erkölcs-telen, s ezek leleplezése, amennyiben arra mód van, az emberi jogok érdeme. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy az emberi jogok *diktatúrákon* belüli gyakorlása átlagon felüli veszélyekkel jár, magas fokú *civil* kurázsit igényel, és gyakran szabadságába, sőt életébe kerülhet a diktatórikus rendszer bírálóinak és az egyéb szervezkedőinek. A diktatúrák ugyanis nem tűrik az ellenállás egyetlen formáját sem.

Ami mármost az első generációs emberi jogok etikáját illeti: a vallás- és lelkiismereti szabadság annak a gyakorlatnak vetett végett, amely évszázadokig előírta polgárai számára, hogy melyik vallást kövessék államvallás formájában és nem engedte meg, hogy az emberek szabadon válasszanak a vallások között, sőt netalán *agnosztikusok* vagy *ateisták* legyenek. Ennek etikai tartalma egyértelmű: az emberi szabadság elválaszthatatlan része a világnézeti szabadság, amely a szabadság egyik legértékesebb eleme.

Hasonlóan jellemezhető a szólásszabadság, azzal a többlettel, amelyet John Stuart Mill világitott meg: az eszmék igazságtartalmának feltárása valójában csak akkor lehetséges, ha azok megjelennek és leméretnek az „eszmék piacán”. Ugyancsak integráns részei a szabadságnak a gyülekezési és a szervezkedési szabadság, amely arra ad lehetőséget az embereknek, hogy a kedvükre való politikai rendszerben éljenek.^[6]

Bármennyire jelentős volt politikailag és etikailag az emberi jogok első generációjának létrejötte az egyenlőség és a szabadság számára, a következő évszázadban kiderült, hogy elkerülhetetlenül szükség van az emberi jogok továbbfejlesztésére. A *vadkapitalizmus* korában ugyanis világossá vált, hogy az első generációs szabadságjogok igazán csak akkor járnak az emberek társadalmi helyzetének gyökeres javulásával, ha azok szociális feltételei is biztosítottak lesznek. Az emberi jogok második generációja az ilyen irányú követeléseket tartalmazta kimondván: az embereket megilletik az emberhez méltó munkakörülmények, az igazságos bérek, a szociális jogok, beleértve az egészségbiztosítást, a nyugdíjaztatást, az iskoláztatást stb., amelyeknek etikai tartalma az emberi lét humanizálása volt.

[5] A diktatúrák egyébként alapszabályként véve kétféle módon viszonyulnak az emberi jogokhoz. Az egyik megközelítési mód az emberi jogok faji alapon való nyílt tagadása, a demokratikus országok bírálóinak nyílt vállalásával. Ez jellemezte a náci Németországot. A *szocialista* országok látszólag más utat követtek. Formálisan elfogadták az emberi jogokat, bevették az alkotmányba, de a társadalmi gyakorlatban folyamatosan megsértették azokat. Ennek ideológiai alapját az képezte, hogy az emberi jogokat csak a szocializmus érdekével összhangban szabad gyakorolni és azt, hogy mi a szocializmus érdeke, a pártvezetés önkényesen határozta meg.

[6] A választás egyik fontos formája, az országgyűlési választáson való részvétel azonban hiányzik az emberi jogok közül, ez a jog politikai és nemzeti okokból az adott ország állampolgárai számára van fenntartva.

A második generációs emberi jogok azonban a túrésnél már többet követeltek az államtól. Ugyanis ahhoz, hogy e jogok érvényesülhessenek, komoly anyagi beruházásra volt szükség, amellyel az egyes államok vagy rendelkeztek, vagy nem.^[7]

Az emberi jogok első és második generációja közötti különbség tükröződött az emberi jogok nemzetközi jogi rendezésében. 1967-ben és 1968-ban, amikor sor került az emberi jogok nemzetközi rendezésére, az ENSZ határozat lényeges különbséget tett az első két generációs emberi jogok között: az első generációs jogok kötelezőek lettek minden ENSZ tagállam számára, míg a második generációs emberi jogokkal kapcsolatban csak azt mondta ki a határozat, hogy az egyes államoknak anyagi lehetőségeikhez mérten törekedniük kell azok megvalósítására. (Ez alól kivételt képezett az általános iskolai oktatás, mert azt kötelezően előírta a dokumentum.) Az Európa Tanács ezzel kapcsolatban olyan döntést hozott, hogy minden állam köteles bizonyos számú második generációs emberi jogot érvényesíteni, de az állam maga választhatja ki, hogy melyeket. Ez a rugalmas döntés könnyebbséget jelentett az egyes államok számára.

Az emberi jogok harmadik generációja a II. világháború után jött létre, magán viselve annak jegyeit. Az első idetartozó jog kimondja, hogy az emberek élethez való jogának logikus következménye, hogy joguk van békében élni. E jogot az ENSZ az emberi jogokat felsoroló, de azok kötelező foganatosítását még el nem rendelő, csak ajánló jellegű 1948-as megnyilatkozásának megalkotása előtt mondta ki, a saját szervezetét kialakító 1945-ös Chartájában. Eszerint a háborúhoz való évezredes jogot hatályon kívül helyezte és a megtámadott állam háborúját csak addig ismerte el jogosnak, amíg az ENSZ csapatai nem vetnek véget a háborúnak. Ami a háború etikai értékelését illeti, az nem szorul különösebb magyarázatra: az a háború, ahol az emberölés nem bűn, hanem érdem, a legetikátlanabb jelenségek közé tartozik. (Más kérdés, hogy a fasiszta államok által kirobbantott háborúban a szövetséges államok kénytelenek voltak etikailag problematikus döntéseket is hozni. Gondoljunk csak az atombombák ledobására).

Ettől eltérő jellegű volt a soron következő harmadik generációs jog: az egészséges környezethez való jog, amely közvetlen összefüggésben állott a modern technikának az emberiséget fenyegető jelenbéli és jövőbéli veszélyeivel. Erkölcsi szempontból e tekintetben nemcsak az emberek egészségének megóvása számított értéknek, hanem a jövő generációinak a védelme is.

A harmadik generációs jogok közé tartozó, a kisebbségek védelméül szolgáló jogcsoport sajátos védekezésnek számított az etikátlan nemzetállami törekvésekkel szemben. Az utóbbi törekvés ugyanis sértette az emberi jogoknak mindkét alapértékét. Egyrészt nem ismerte el az egyes nemzetek, népek egyenjogúságát, másrészt erősen korlátozta az adott országban élő kisebbségek autonómiára való törekvéseit, vallási, kulturális, nyelvi igényeit. Érdemes itt megemlíteni az etikát-

[7] A második generációs emberi jogokat egy sajátos rövidítéssel „ecosoc”-nak nevezik, amely kifejezésben az „eco” a gazdasági, a „soc” pedig a szociális jelleget jelöli. A továbbiakban lásd: ECOSOC.

lan kollektív bűnösség elvét, amelyet a nemzetállamok használtak. A kollektív bűnösség elve egy *humanista etika* számára azért elfogadhatatlan: nem azért tekint valakit bűnösnek, mert ténylegesen bűnt követett el, hanem pusztán azért, mert egy bűnösnek ítélt népcsoporthoz tartozik.

A jelenleg általánosan elismert emberi jogok között érdemes megemlíteni a *diszkrimináció* tilalmát. A diszkrimináció egy egyén vagy egy embercsoport valóságos alap nélküli káros megkülönböztetése. A diszkrimináció, amely egyes országokban széles körben előfordul, igen gyakran összefügg azokkal az előítéletekkel, amelyeket az emberek a *diszkrimináltakkal* szemben támasztanak. Bizonyított diszkrimináció esetén a bíróságok kártérítést ítélnek meg. A diszkrimináció többszörösen etikátlan jelenség. Egyrészt azért, mert olyanokat károsít meg, akik ezt nem érdemlik meg, másrészt azért, mert hamis alapokra és előítéletekre épül.

Sajátosan viszonyulnak az emberi jogok az adatvédelemhez. Az adatvédelemnek – miként az közismert – két alapvető alakja van: a közérdekű és a magánérdekű adat. A két adatot illetően az emberi jogok „véleménye” gyökeresen különbözik egymástól. Hogy az emberek élhessenek első generációs jogaik zömével, előfeltétele, hogy az emberek ismerjék a közérdekű adatokat, ideértve a személyi és tárgyi adatokat is. E föltételnek azonban a *konzekvens* demokráciák esetében is megvannak a maga korlátai. Ide tartoznak elsősorban a védendő titkok különböző fajtái: az államtitkok, szolgálati titkok, banktitkok stb., amelyeknek illetéktelenekhez jutása nem érdem, hanem bűncselekmény. Ezzel szemben a magánérdekű adatok védelme elsődlegesen bizalmas kezelésüket jelenti. Azonban itt is jelentkeznek bizonyos ellenmondások: például, miközben a személyi adatoknál a bizalmas kezelés az elsőrendű feladat, emellett szükség lenne arra is, hogy a közéleti szereplők bizonyos adatait a nagy közönség megismerje, mert ez előfeltételét képezi annak, hogy az emberek megalapozottan választhassanak.^[8] Fontos emberi jogok, amelyek igazságosak: a nőket és a gyermeket védő jogok, mivel a gyengébbeket oltalmazzák és ennyiben nemcsak humanisták, hanem igazságosak is.

Befejezésül foglalkoznunk kell még néhány elvi kérdéssel. Ezek közül az első az, hogy *univerzálisak-e* az emberi jogok? E kérdés másként megfogalmazva azt jelenti, egyaránt szükség van-e az emberi jogokra a különböző történelmű, kultúrájú és vallású államokban? E kérdésben már jó két évszázaddal ez előtt vita folyt a francia forradalom-párti Condorcet és az angol hagyományt őrző Burke között. Burke álláspontja szerint az emberi jogok nem mindenütt szükségesek, mert az államok fejlődése lényegileg különbözik egymástól, és így csak annak van értelme, hogy angol illetve más nemzetek jogfejlődését vizsgáljuk. Condorcet ezzel szemben viszont azon az állásponton volt, hogy az emberi jogokra – eddigi fejlődésüktől függetlenül – mindenütt szükség van az igazán szabad élethez. Ez a vita nemegyszer ma is megismétlődik. Résztevői egyrésztől a tekintélyelvű

[8] Erről a kérdésről részletesebb tájékoztatást ad Földesi Tamás *Janus arcú titok* című könyvében (Gondolat, 2005).

államok képviselői, másrészt pedig a *konzekvens* demokraták. Az első csoport-hoz tartozók nem véletlenül kérdőjelezik meg az emberi jogok saját hazájukban való érvényesülését, mivel az általuk kedvelt *demokratúrák* és *diktatúrák* csak az emberi jogok kétségbevonásával tudnak érvényesülni.

Ebben a vitában nézetünk szerint Condorcet-nak és követőinek van igaza: vagyis az emberi jogok a demokrácia és a jogállamiság biztosítékai. Érdemes ezzel kapcsolatban hangsúlyozni, hogy e nézet nem mesterséges *uniformizálást*, vagy a történelmi hagyományok mellőzését jelenti, hanem a kettő egyesítését. Ennek lehetőségét az Európai Unió államainak fejlődése igazolja, ahol az egyes államok jogrendszere számos közös vonás mellett lényeges nemzeti sajátosságokat is mutat.

Az emberi jogok erkölcsi elemzése egy másik kérdéskörrel is kapcsolatba kerül, amelynek fő mozzanata a következő: hol helyezkednek el e jogok egy demokratikus értékrendben? Az eddig elmondottakból csupa *pozitívum* derült ki az emberi jogokról. Ennek kapcsán pedig meg kell vizsgálnunk a következő lehetőséget: mindez vajon nem azt jelenti-e, hogy az emberi jogok föltétlenek, és hogy a viszályuk esetén más értékekkel szemben mindenkor ezek kerülnek előtérbe?

A kérdés megválaszolásához először is tisztáznunk kell, egyáltalán vannak-e olyan konfliktusok, amelyekben emberi jog ütközik egy másik értékkel. E kérdésre igenlő választ kell adnunk, ugyanis az értékek sokaságából az következik, hogy nagy számban fordulnak elő más értékek is. Mi több, az emberi jogok nem csak olyan értékekkel kerülhetnek konfliktusos helyzetbe, amelyek kívül esnek az emberi jogok világán, hanem olyanokkal is, amelyek maguk is emberi jogok. Ez utóbbi esetről még a korábbi Alkotmány is intézkedett, amennyiben kimondta, hogy egy alulmaradt emberi jog korlátozására csak kivételesen kerülhet sor, akkor is csak egy másik emberi jog javára. Az ezzel kapcsolatos korlátozásoknak pedig arányosaknak kell lenniük és nem érinthetik az alapjog lényegét. Végül, a korlátozás csak kismértékű lehet.

Elvontan ezek a követelmények jogosnak látszanak, azonban az esetek egy részében korántsem *konfliktusmentesek*. Ehelyütt hozzuk fel erre vonatkozóan a látszólag *legeklatánsabb*, magától értetődő példát: a kínzás tilalmát. Eszerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy soha, sehol és semmikor ne vessék kínzás alá. A kínzás ugyanis embertelen, egyenlőtlenségre épül s egy szabadságától megfosztott ember szenved el. A kínzás homlokegyenest ellentétes az emberi jogokkal. Tilalma vitán fölülinek látszik, de mégsem az. Képzeljük el a következő szituációt – amely nem képzeletbeli, hanem többször is előfordult. A *terroristák* egy olyan *akciót* készítenek elő, amelynek előreláthatóan áldozatul esik majd több száz ártatlan ember. A rendőrség azonban az akció előtt elfogja az egyik terroristát, és meg akarja tudni, hol és milyen időpontban tervezik a cselekmény végrehajtását. De az elfogott ember hallgat. A rendőrség a következő *dilemma* előtt áll: amennyiben sikerrel kínozza meg az illetőt, megmentheti több száz ember életét, ugyanakkor súlyosan megsérti a kínzás tilalmára vonatkozó emberi jogot. Nem lenne helyesebb kimondani, hogy rendkívüli esetekben – de csak akkor – mégis legyen

megengedett a kínzás? E javaslatot a hivatalos szervek visszautasították azon az alapon, hogy ezek szerint a diktatúrák majd a tömegesen alkalmazott kínzásoknál arra hivatkozhatnak, hogy amikor kínzást alkalmaztak, csupa rendkívüli esettel álltak szemben. Itt tehát még a jelenben is a tilalom *dominál*, amelynek egyenes következménye, hogy az élethez való jog – akár több száz emberé – háttérbe szorul. És nem ez az egyetlen eset. Ugyancsak az élethez való jog másodrendűsége fejeződik ki ott, ahol a megtámadott ember – amennyiben nincs más lehetősége – önvédelemből megöli támadóját, és ez nem számít az emberi jogok megsértésének, nem is ítélik el az illetőt emberölésért.

Ugyanúgy megvannak a korlátai a szabad véleménynyilvánításnak is, amennyiben egy másik ember méltóságát, becsületét megsérti, vagy megrágalmazza az illetőt. Ez esetben a szabad véleménynyilvánítás szorul másodlagos szerepbe. Érdekes ténynek minősül, hogy a törvény nem követeli meg a gondolatszabadság érvényesülése érdekében, hogy egy vélemény igaz legyen, de a tudatos hazugság már büntetendő.

Hasonlóképpen *relatív* emberi jog az egyik legértékesebb szabadságjog, a mozgás szabadsága. Ennek egyik *legeklatánsabb* korlátja a jogerős szabadságvesztés, amely előírja, hogy az elítélt meghatározott helyen tartózkodjék, és nem tartozik emberi jogai közé, hogy szabadon válassza meg azt, hol töltsé idejét. Az elítéltnak más emberi jogai is szünetelnek. Így például a politikai életben való részvétel joga, vagy a magánszférában a szabad párválasztás joga, valamint a levéltitokhoz való jog. (A börtön vezetőinek jogukban áll a rab leveleit elolvasni.)

Ugyanakkor, míg az ókorban és a középkorban az elítéltnak lényegileg semmiféle joga nem volt, a *demokratikus* fejlődés hatására még a börtönben lévőknek is megmarad néhány alapvető joga, összhangban az ENSZ 1955-ben kialakított követelményrendszerével. Ennek ideológiai alapja az, hogy a szabadságmegvonás célja nem az elítélt lassú elpusztítása, hanem lehetséges *reszocializálása*. Így például az elítéltnak továbbra is fennmarad a vallásszabadsághoz való joga. De joga van az elítéltnak a petíciós joghoz is, valamint ahhoz, hogy a börtönhatóság válaszoljon a panaszosnak, továbbá megmarad az *információhoz* jutás joga, miként az egészséghoz való jog is. Ezzel azt fejezi ki a törvényhozó, hogy az emberi jogoknak csak olyan korlátozása szükséges, amely a szabadságvesztés funkcióját, vagyis a „forgalomból való kivonást” szolgálja.

A szabad mozgás jogának még legalább két másik formája is korlátozott. Az egyik a szabad mozgás a határon át, amely miatt bűncselekmény az *illegális* határátlépés, de az állam is korlátozva van abban, hogy hová küldi vissza az illegális bevándorlót. Például, az illetőt nem szabad hazájába visszatoloncolni, amennyiben otthon az élete veszélyeztetve van.

Úgy gondoljunk, hogy ennyi lényeges példa elegendő annak *dokumentálásához*, hogy az emberi jogok nincsenek teljes összhangban egymással, s ennek nyomán néha egyébként jelentősebb emberi jogok is háttérbe szorulhatnak.

Az emberi jogok egymással ütközése nem az egyetlen *konfliktusforma*, amely az érvényesülésüket megzavarhatja. Ennek illusztrálására két példát hozunk fel.

Az egyik a gyülekezési szabadság, amely a szervezkedési szabadsággal együtt csak addig *legális*, amíg békés (mint láttuk, az emberi jogok háborúellenesek, a demokráciák pedig nem háborúznak egymással és az emberi jogoktól idegen az erőszak is). A hatóságok egyébként másként is korlátozzák a gyülekezési és szervezkedési jogot, amennyiben engedélyekhez kötik a gyűlések megtartását. Például megvizsgálják, hogy a gyűlések nem zavarják-e a közlekedést. Nem véletlen, hogy a gyülekezési, illetve a szervezkedési jogot az egyes országokban külön is szabályozzák.

A másik példa: egyes embereknek ideiglenes *karantén*ba zárása, ami egészségügyi intézkedés és célja megakadályozni azt, hogy a külföldről jövők megfertőzhessenek más embereket. (Egyébként a karantén elrendelése is mozgáskorlátozó határozat.) Mindebből levonható az a következtetés, hogy az emberi jogok olyan *komplexumot* képeznek, amely sokágú kiterjedéseivel számos társadalmi jelenséget érint, és így nem meglepő, hogy ennek során több – nem egyszer nehezen megoldható – konfliktus színterévé válik.

A fejezet utolsó kérdéscsoportjaként vizsgáljuk meg az emberi jogok elsősorban etikai megalapozottságának, *legitimizációjának* kérdését. Először is, vegyük szemügyre azt a problémát, hogy szüksége van-e az emberi jogoknak ilyen jellegű védelemre? Vajon nem maguktól értetődőek-e az emberi jogok? Erre nemmel kell válaszolnunk, mégpedig azért, mert választ kell adnunk arra kérdésre, miért illeti meg az embert ilyen nagyszámú emberi jog, amely nem a kötelezettségek ellensúlyozására szolgál, hanem zömében akkor is megilleti az embereket, ha nem teljesítik erkölcsi és jogi kötelezettségeiket.

A történelem során az emberi jogoknak alapjában véve két *koncepciója* jött létre. Az egyik a vallási, a másik a *szekuláris* elmélet, amelyek ebben a kérdés-körben jelentősen *konvergálnak* egymással. A keresztény felfogás természetesen Istenhez vezette vissza az emberi jogok keletkezését. Méghozzá azon az alapon, hogy az embert szerető Isten a teremtett lényeket emberi jogokkal ruházta fel, kiemelve e tekintetben egyenlőségüket is. Híressé vált Pál apostol egyik alapgondolata, amely szerint „nincs olyan dolog, mint zsidó és görög, rabszolga és szabad, férfi és nő, mert valamennyien egyenlők vagytok Jézus Krisztus előtt”. Hozzájárult mindehhez az a gondolat is, hogy Isten a maga képére teremtette az embert és ezért annak méltósága kell, hogy legyen. Továbbá, a Krisztus utáni időkben az üldözött kereszténység önvédelemből is a vallásszabadság létjogosultságát hirdette. A XIX. században az amerikai Paine és Jefferson szerint Isten minden embert egyenlőnek teremtett és mindenkit felruházott az elidegeníthetetlen emberi jogokkal. Ugyanakkor e téren a katolikus egyház tartózkodóan foglalt állást a XIX. század hetvenes éveiiig, mert tartott attól, hogy a túl nagy szabadság, amit szabadosságnak is neveztek, a bűnre hajlamos embert továbbiak elkövetésére csábítja. Az ezután következő periódusban fokozatosan megváltozott a katolikus egyház véleménye. Támogatta a második generációs jogok elterjesztését, és egyértelműen állást foglalt az emberi jogok isteni eredete mellett. Ebben az értelemben foglalt állást a II. Vatikáni Zsinat is. Lényegében hasonlóan alakult a *protestáns* egyházak emberi jogi elképzelése is.

A *szekuláris koncepciók* képviselői az emberi jogok szükségességét az emberi természettel, annak igényeivel magyarázzák. Álláspontjuk szerint elsődlegesen az egyenlőségnek és a különböző szabadságfajtáknak kell uralkodniuk. Ehhez hozzáfűzték, hogy az emberben lévő értékek az önkibontakoztatás révén válnak valóvá és ennek előfeltétele az emberi jogok megléte és érvényesülése. Mivel az emberi jogok lényegében az állam és az ember közötti viszonyra épülnek, Locke arra tett kísérletet, hogy a két tényező között létrejött emberi szerződésből vezesse le az emberi jogok megalapozását. Azt állította, ebben a társadalmi szerződésben az állam és a polgárok megegyeznek abban, hogy az emberi jogokat az állam biztosítja az egyének számára. A világi fölfogások javarészt természetjogi alapúak, bár Stammler óta azt vallják, hogy az ember természete ugyan viszonylag állandó elemekből tevődik össze, de a korral együtt változik is. A szekuláris emberi jogi elméletek egyik *modern* változata a *liberalizmus*, amely az emberi jogokat elsősorban *individuális* (egyéni) jogoknak tekinti. Ezek zömmel azért *relatívák*, mert Mill szerint az egyén szabadságát korlátozza a másik ember szabadsága. Mill azt hirdette, hogy az emberek szabadsága együtt csak akkor valósulhat meg, ha az egyes ember ügyel arra, hogy ne sértse a többi ember szabadságát.

Az emberi jogok legitimitása azonban nem általánosan elfogadott. Ezt az igazolást nemcsak a diktatúrák vonják kétségbe, hanem számos demokrata meggyőződésű kutató is. Ezek közé tartozik az egyik legismertebb német jogfilozófus, Niklas Luhmann. Luhmann szerint az emberi jogoknak az a fő fogyatékoságuk, hogy igazságtalanok. Tételének igazolásául összehasonlítja a római jogi jogosultságokat az emberi jogokkal. Az eredmény: az előbbi igazságos, mert a jogosultságokat kiegyenlítik a velük szükségszerűen együtt járó kötelezettségek. Ezzel szemben az emberi jogoknál ez az ellensúlyozás hiányzik: az emberi jogok alanyi jogok, megsértésük esetén a bíróság szolgáltat igazságot, és ezt a panaszos akkor is megkapja, ha nem teljesíti kötelezettségeit. Plasztikus példaként hozza fel, ha valaki nem fizet adót, attól még nem veszti el emberi jogait. Ebből nem azt a következtetést vonja le Luhmann, hogy az alanyi jogokat meg kellene szüntetni, mivel ezek a modern jogban szükségszerűek, de változtatni kellene azon a paradox helyzeten, hogy valami egyszerre szükségszerű és ugyanakkor igazságtalan.

Mi a jelentősége a Luhmann által gyakorolt kritikának? Első megközelítésben úgy tűnik, ez a bíráló elvont, mert nem jár gyakorlati következményekkel. Ez azonban tévedés: a bírálóknak igenis vannak gyakorlati konzekvenciái. Ezek elsősorban abban jelentkeznek, hogy a fenti anomália társadalmi visszasságokhoz vezethet. Ennek egyik megjelenési formája az, hogy társadalmilag káros, ha elterjed az a vélemény, hogy élvezni kell a jogokat, és ugyanakkor – mert erre törvényes lehetőség van – el lehet hanyagolni a kötelezettségeket. Ennek veszélyeire figyelmeztet egy egyesült államokbeli szerző, A. M. Glandon *Rights Talk* (Jogosultság-beszéd) című könyvében. Glandon szerint országában eluralkodott az a szemlélet, hogy élvezni kell a jóléti állam által nyújtott jogokat, miközben az emberek jelentős része elhanyagolja jogi és erkölcsi kötelezettségeit. Megemlíti azt is, hogy ezzel szemben az akkor még létező Szovjetunióban, de más

diktatúrákban is, a „*Duty Talk*” (kötelezettség-beszéd), egy ellenkező, káros véglet uralkodik. A sokféle kötelezettség mellett alig vannak jogosultságok – és azok sem igazán biztosítottak. Az egyenlőtlenség következménye Glandon szerint a bűnözős társadalmi elterjedtsége, mert a bűnözők ezt a magatartást is jogosnak tartják.

Térjünk vissza azonban Luhmann érveléséhez és tegyük fel a kérdést, valóban igazságtalanok-e az emberi jogok, tényleg nincs összefüggés a kötelességek elmulasztása és az emberi jogok élvezete között? Véleményünk szerint Luhmannak csak részben van igaza, amikor bírálja az emberi jogoknak a kötelezettségek teljesítésétől való függetlenségét. Egyet lehet vele érteni abban, hogy általában nincs közvetlen összefüggés a kötelezettségek teljesítése és az emberi jogokkal élés között. Ilyen értelemben írja J. Feinberg, hogy az emberi jogok feltétel nélküliek és megváltoztathatatlanok.

Ugyanakkor Luhmann figyelmen kívül hagyja azt, hogy az emberi jogokkal való élés korántsem abszolút értelemben független bizonyos, az emberektől elvárható kötelezettségek teljesítésétől. Ha ugyanis valaki súlyosabb bűncselekményt követ el, és a bíróság a jogerőssé vált ítélet alapján letöltendő szabadságvesztésre ítéli, akkor egy sor emberi jogától is megfosztják – ahogy erről már korábban írtunk. Következésképpen kimondható, hogy az emberi jogok egészével élésnek vannak feltételei, köztük elsősorban az, hogy az illető ne kövessen el jelentősebb bűncselekményt.

Az emberi jogok relatív igazságtalanságára hivatkozók azzal is szoktak érvelni, hogy amennyiben az alkotmányok taxatív felsorolják az egyes emberi jogokat, és ugyanakkor szerepelnek a kötelességek is, akkor az utóbbiak száma csak töredéke az előbbieknak. Ez az érvelés azért problematikus, mert az összehasonlítást pusztán azon az alapon végzi, hogy hány kötelesség szerepel az alkotmány emberi jogokról szóló részében, és figyelmen kívül hagyja, hányféle kötelezettség található a jog egészében. Márpedig a jog az emberi jogok huszadik századi előretörése ellenére fennállása óta a jelenig bezárólag kötelességelvű volt, és az is marad, mivel elsődlegesen az állami akaratot fejezi ki. Lásd például a pénzügyi jogot vagy az államigazgatási jogot. Másként kifejezve: az egyes jogrendszerekben ma is lényegesen több a kötelezettség, mint a jogosultság. Ebből azonban az következik, hogy az emberi jogok fölényét állító összehasonlítás eredménye gyökeresen megváltozik, ha az emberi jogok számát az egész jogrendszer kötelezettségeivel vetjük egybe. És ez még akkor is így van, ha a demokráciát – legalább is elvileg – az jellemzi, hogy az állam van a polgárokért, és nem fordítva.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy vitatható, és nem kellően megalapozott az a vád, amely szerint az emberi jogok igazságtalanok, mert érvényesülésükkel megbomlik a jogok és kötelezettségek egyensúlya. Ezért fontosabb az egyes emberi jogok igazságosságának hirdetése, szemben a vélt igazságtalansággal.^[9] Összefoglalva: az egyes ellentmondások ellenére az emberi jogok magas fokú etikai tartalmakkal rendelkeznek, s ez egyben létalapjuk záloga.

[9] Lásd erről bővebben Földesi, 1994, 105–106.

3. Az Alkotmánybíróság erkölcstana

Első tisztázandó kérdés, hogy indokolt-e, szükséges-e az Alkotmány morális értékelése? Ez a kérdés azért jogos, mert első megközelítésben úgy néz ki, az Alkotmánybíróság jogról mond jogi véleményt: nevezetesen azt, hogy összhangban van-e az alaptörvénnyel vagy sem. (Ehhez képest másodlagos, hogy ez részleges-e vagy pedig teljes.) Ez úgy látszik tisztán jogi kérdés. Mi keresnivalója van itt a morálnak? E kérdés megválaszolásához röviden vissza kell térnünk a bevezetőben elmondottakhoz, amelynek lényege, hogy a jog túlnyomó többsége nem tiszta jog, hanem erkölcs, politika, gazdaság, illetve e társadalmi alrendszerek szabályozója. Ennek a szemléletnek jogos következménye, hogy morális-e – és ha igen, milyen mértékben – az alkotmányjog. E tekintetben egymástól lényegesen eltérő válaszok születtek. Ennek két szélső pólusán két koncepciót dolgoztak ki. Az egyik egyenesen megkérdőjelezi az alkotmány moralitását, míg a másik épp ellenkezőleg, az alkotmányt lényegében morális alapjogszabálynak tartja. Nem véletlen, hogy ez a két felfogás egymással szemben álló válaszokat ad arra a kérdésre, hogy az Alkotmánybíróság jogértelmezése legyen-e morális is vagy sem, s amennyiben igen, mennyire legyen az.^[10]

Az első álláspont lényegileg jogpozitivista, és arra a kelsen alapelvre épül, hogy – amennyire lehetséges – a jogból, de a jogértelmezésből is száműzni kell a jogidegen elemeket, mint a politikát és az erkölcsöt.^[11]

Ennek egyik gyakorlati megvalósulása a szigorúan vett szöveghű alkotmányértelmezés, mert a morális jogértelmezés egyik sajátossága, hogy a szöveg mellett a mögötte feltételezett szellemiséget értékeli morálisan. Ha tehát ragaszkodunk a kizárólagos szöveghűséghez, erre nem kerülhet sor. Ezen az alapon tartják elfogadhatatlannak a Sólyom-féle „láthatatlan alkotmány” gondolatát, mert logikájuk szerint, ha az tényleg láthatatlan, akkor nem is valóságos alkotmány. Van azonban ennek a koncepciónak egy ki nem mondott, inkább csak sejtetett feltételezése, amely szerint az erkölcsi alkotmányértelmezés természetjogi alapon értékeli a jogot, s amennyiben a jog ütközik az erkölccsel – vagyis nem felel meg a helyes jog követelményeinek –, akkor az erkölcsnek ad primátust. Ezen az alapon bírálják a magyar Alkotmánybíróság „aktivizmusát”, mint amely nem tesz eleget egyes döntéseiben a most leírt követelményeknek. Ellenérvként felhozzák azt is, hogy az erkölcsi alkotmányértelmezésnek nincs sillabusza, és ezért az alkotmánybírák saját, egymástól eltérő személyi meggyőződésük alapján döntenek, ami elvileg megengedhetetlen.

A másik álláspont fő képviselője R. Dworkin, aki úgy véli, hogy az alkotmány olyan jogszabály, amely politikai erkölcsöt tükröz, és ezért a morális értelmezésnél a politikai morálnak kell központi kérdéssé lennie.^[12] Ugyanebben

[10] Kis, 2000, 107.

[11] A sors sajátos fintora, hogy *Kelsen* ugyanakkor az európai alkotmánybíróság meghonosítója.

[12] Dworkin, 1997, 1.

a cikkében kiemeli, hogy a Legfelsőbb Bíróság kiemelkedő döntéseit morális értelmezés ihlette.^[13]

Az első álláspont egyik sajátos alátámasztója az egyébként liberális Habermas, aki történeti alapon arra a meglepő következtetésre jut, hogy a jelenkorban a jog és az erkölcs szétvált egymástól. Míg ugyanis ez erkölcs, akárcsak régebben, döntően kötelesség elvű (erkölcsös ember az, aki kötelességeit teljesíti, és a tilalmakat betartja), addig a jog ellenkezőleg, jogosítvány elvűvé vált, a jogban a kötelességek háttérbe szorultak. Azok az erkölcsi elvek, amelyek a jogba (beleértve az alkotmányt) bekerültek, joggá váltak, megszűnt erkölcsi jellegük.

Habermasnak, a kiemelkedő jogfilozófusnak azonban ebben nincs igaza. Egyrészt azért, mert az erkölcs különböző irányzataiban jelentős szerepet játszanak az erkölcsi jogok (az emberi jogok először erkölcsi jogokként jelentek meg). Másrészt azért, mert a jogban továbbra is fontosak a kötelességek. Továbbá, ami a mi szempontunkból jelentős: egyes erkölcsi értékek és jogosultságok tartalmilag még akkor is erkölcsiek maradnak, ha új elemekkel bővültek, pl. kikényszeríthető alanyi joggá váltak – vagyis attól, hogy jog lesz belőlük, nem veszítik el erkölcsi jellegüket. Mindezt egy venn-diagrammal is illusztrálhatjuk. Ha ugyanis az erkölcs és jog viszonyát két egymást metsző körrel ábrázoljuk, akkor nemcsak azok a részek nem üresek, ahol az erkölcsön kívüli jogot ábrázoljuk, valamint azt az erkölcsöt, ami jogon kívüli, de nem marad üres az a lencse sem, amely azt ábrázolja, hogy egy jelenség egyszerre erkölcsi és jogi.

Ezek után vizsgáljuk meg, mi szól amellett, hogy az Alkotmánybíróság morális alkotmányértelmezést is alkalmazzon, továbbá melyek ennek a korlátai; valamint igaz-e az a feltételezés, hogy amennyiben a morális értelmezés ütközik valamilyen jogi értékkel, akkor minden esetben a morális részesül előnyben.

Lássuk az első kérdést. A morális érvelés szükségessége mellett több érv is felhozható. Ezek közé tartozik elsősorban az, hogy egy demokratikus állam, amelynek egyik alapintézménye az Alkotmánybíróság, maga is erkölcsi alapokon is nyugszik. Paczolay Péter szerint „az állam morális közösség is, amely közjót fejez ki”.^[14] Természetesen ez a megállapítás egy demokratikus államot jellemez, amelynek további erkölcsi tartalmú jellemzői a hatalom osztottsága, a jogállamiság stb. Azonban arra, hogy itt sincs minden rendben, Ádám Antal mutat rá, amikor a következőket írja: „A történelmi tapasztalatok tagadhatatlanul bizonyítják annak a tételnek igazságát, hogy az alapjogok nem érvényesülhetnek maradék nélkül egy olyan országban, amelyben egyidejűleg nem alkalmaznák az államhatalmi ágak elválasztásának alapelveit. A magyar alkotmány sajnos nem fogalmazza meg a hatalmi ágak elválasztásának alapelveit.”^[15]

A hatalom megosztottságával kapcsolatos magának az Alkotmánybíróságnak az intézménye, amely jogosítványai révén bizonyos fokig egy új hatalmi ágat

[13] I. m. 8-9.

[14] Paczolay, 1995, 25.

[15] *Alkotmányfejlődés*, 1994, 19.

képez, és amely nem véletlenül hiányzik a diktatúrákból. Sajnálatos azonban, hogy az Országgyűlés nemrégiben szűkítette az Alkotmánybíróság hatáskörét, és azt csak akkor kívánja megszüntetni, ha az államadósság 50% alá csökken. Ez ugyanis egyben a hatalom megosztását is korlátozza.

De sokszorosan morális tartalmú az a produktum, amelyre az egész alkotmánybírói tevékenység irányul: maga az alkotmány. Az alkotmány, ahogy azt Ádám Antal több könyvében kifejtette, értékalapú, s ezek között kiemelkedő szerepet játszanak az alapjogok (emberi jogok), valamint az alapelvek.^[16]

Az alkotmány azonban nemcsak azért igényel morális értelmezést, mert morális értékeket és elveket tartalmaz, hanem azért is, mert az alkotmány – ahogy arra többen rámutattak –, többet tartalmaz, mint amennyi a közvetlen szövege: „a mindenkori alkotmány többet tartalmaz annál, ami az írott szövegben benne foglaltatik. Az alkotmány normái csak részben vannak benne a szövegben.” – írja Kis János.^[17] Ennek az a magyarázata, hogy az alkotmányok ritka kivételektől eltekintve (az indiai alkotmány több mint 200 oldalas) sajátos sűrítmények, arra építve, hogy az alkotmány egyes tételeihez kapcsolódó törvények részletesen kifejtik az alkotmány velük kapcsolatos mondanivalóját. Ennek következtében van létjogosultsága a Sólyom-féle „láthatatlan alkotmánynak”, továbbá a hasonló szellemiségű folytatásának. Az igazi probléma tehát nem az, hogy megengedhetetlen-e a szövegen való bármiféle túllépés, hanem az, hogy a „láthatatlan alkotmány” teljes összhangban van-e az alkotmány tagadhatatlan szellemiségével. Van tehát (még hozzá igen értékes) létjogosultsága a „láthatatlan alkotmánynak”, még akkor is, ha egyes esetekben felvetik a „*non sequitur*” problémáját, pl. azt, hogy következik-e egyértelműen az alkotmányból a halálbüntetés eltörlése.

Ezért az egyik fő követelmény, amely az alkotmánybíróssággal szemben fennáll, annak meggyőző indokolása, hogy ítéletük valóban összhangban áll-e az alkotmányos erkölcsi elvekkel és értékekkel. Ebből azonban következik annak az ellenérvnek a megcáfolhatósága is, amely szerint az erkölcsi alkotmányértelmezésnél az alkotmánybírák bizonytalan alapon álló erkölcsi meggyőződése játssza a fő szerepet. A mérleg ugyanis nem az alkotmánybírák személyes erkölcsi felfogása, hanem az Alkotmány etikája, amelynek kidolgozottsága még most is hagy kívánnivalót maga után. Hogy ez mennyire jelentős, arra Kis János mutat rá az alkotmányos demokráciáról szóló kitűnő könyvében, amelyben a következőket írja: „Ha egy politikai rendszer, (esetünkben az Alkotmánybíróság – F. T.) nem részesíti alkotmányos védelemben az egyének alapvető morális érdekeit, akkor az a rendszer illegitim”.^[18] Márpedig ezt – vagyis a védelmet – többek között a morális alkotmányértelmezés biztosíthatja. Az erkölcsi alkotmányértelmezés jelentőségét az elveket megalapozó Alkotmánybíróság elnöke azzal az érveléssel is

[16] Ádám, 1996.

[17] Kis, 2000, 156.

[18] Kis, 2000, 180.

alátámasztotta, hogy az igazán nehéz ügyekben éppen a morális jogértelmezés alkalmazása segítette elő a helyes megoldás megtalálását.

Mindebből következtetni lehet arra is, hogy melyek az erkölcsi alkotmányértelmezés korlátai? Itt elsősorban arra kell utalnunk, hogy az Alkotmánybíróságnak semmiképpen sincs felhatalmazása az alkotmányt módosítására, megváltoztatására. Az Alkotmánybíróságnak joga van arra, hogy javasoljon az Országgyűlésnek alkotmánymódosítást, de maga ezt nem teheti meg. Erről a következőket írja Kis János: „Demokráciában az alkotmánybíróságnak nem is lehet alkotmányozó hatásköre. Ez ellentmondana a népszuverenitás elvének.”^[19]

Gondot okozhat az is, hogy az erkölcsi kategóriák egy része jogi nyelvre nehezen lefordítható, noha jogos követelmény, hogy az alkotmányos értékek és elvek megfeleljenek a jogi terminológia igényeinek. Ez például az emberi méltóság esetében jelentett problémát, amely – az élethez való joggal együtt – a legalapvetőbb, elidegeníthetetlen értékek közé tartozik, és szó szerint nem található az alkotmány szövegében.

A korlátok közé tartozik az is, hogy az Alkotmánybíróság nem foglalkozhat azzal, hogy az alkotmány előírásai, jogi és erkölcsi értékei, erkölcsi elvei megfelelnek-e a „helyes jog” stamleri követelményeinek. Ez másképpen lefordítva azt is jelenti, hogy tilos számukra tisztán természetjogi alapon ítélezni. (A természetjogi megközelítés ugyanis éppen azt vizsgálja, hogy akkor kielégítő a jogi megoldás, ha helyes, azaz összhangban van a természetjog kívánalmaival.) Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az erkölcsi értékek, amelyeknek alapján az erkölcsi alkotmányértelmezés végbemegy, természetjogi elemeket is tartalmaznak. Ennek egyik megnyilvánulása az, amikor az ítélezésnél figyelembe veszik az igazságosság követelményét, az igazságosság ugyanis jellegzetesen természetjogi kategória. Ezt figyelembe véve lényeges problémát okozhat, hogy a most elfogadott Alaptörvény egyes részei az ellenzék szerint nem felelnek meg a „helyes jog” igényeinek, mert az Alkotmánybíróság a jövőben sem lesz felhatalmazva arra, hogy kritizálja az Alkotmányt, döntéseiben továbbra is az Alkotmány a mérce, még ha néhány bíró egyes szabályaival nem is ért egyet.

És ezzel elérkeztünk az egyik vádponthoz, amelyet az erkölcsi alkotmányértelmezéssel szemben fel szoktak hozni: nevezetesen ahhoz, hogy az erkölcsi alkotmányértelmezés előnyben részesíti az erkölcsi szempontokat a jellegzetesen jogiakkal, például a jogbiztonsággal szemben. Az Alkotmánybíróság valóban nehéz helyzetbe kerül, ha döntését az befolyásolja, hogy két érték között kell választania, másként fogalmazva: az egyik értéket előnyben kell részesítenie a másikkal szemben. Erre nézve az Alkotmánybíróság bizonyos esetekre szempontokat dolgozott ki; gondolok itt arra, hogy mikor korlátozható – értsd: bizonyos fokig háttérbe szorítható – egy alapjog, nevezetesen ha a korlátozás nem érinti a jog lényegét, egy másik alapjog javára megy végbe a korlátozás, arányosan.

[19] Kis, 2000, 125.

Ennek egyik klasszikus példája: az Alkotmánybíróság több ízben megsemmisítette a Btk. 169. § (2) pontjának azt a módosítását, amely a megvetést, a sértést, a lealacsonyítást büntetni rendelte azon az alapon, hogy az a véleményszabadságot sérti, és csak a gyűlöletre való uszítást ismerte el bűncselekménynek. Egyben megállapította, hogy a véleményszabadság a plurális, demokratikus társadalom egyik alapvető értéke, a kommunikációs alapjogok anyajoga. Továbbá leszögezte azt is, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára való tekintet nélkül védi.

Ugyancsak két erkölcsi érték ütközött össze a halálbüntetés eltörléséről szóló határozat esetében. Egyik részről ugyanis az eltörlés mellett szólt, hogy az élet és az emberi méltóság korlátozhatatlan érték, másrésztől viszont ellene szólt, hogy a halálbüntetés annyiban igazságos, amennyiben a „taliora”, a „szemet szemért” elvre épül, amely szerint, aki szánt szándékkal ölt, az megérdemli a halálbüntetést. (Más kérdés, hogy mindkét álláspont mellett egyéb érvek is szóltak, így a halálbüntetés eltörlése mellett a nemzetközi egyezmények, illetve annak bizonyítatlansága, hogy a halálbüntetés jobban visszatart a bűnözéstől.)

Ugyancsak érték-összeütközés figyelhető meg a pozitív diszkrimináció esetében, amelynek létjogosultságát az Alkotmánybíróság elismerte abban az esetben, ha célja az egyén hátrányos helyzetének enyhítése. Itt ugyanis bizonyos esetekben két igazságossági elv ütközik össze. Az egyik az, hogy egy kívánatos egyenlőség elérésére a hátrányt meg kell szüntetni, vagy legalábbis csökkenteni kell. Egy másik igazságossági elvvel való ütközés akkor következik be, amikor a pozitív diszkrimináció egy másik embert hoz hátrányba. Ilyen fordult elő az Egyesült Államokban, amikor egy afroamerikait úgy vetek fel az egyetemre, hogy egy sikeresebben felvételiző fehér embert a zárt szám miatt elutasítottak. Az ügy a Legfelsőbb Bíróság elé került.

De azok, akik kifogásolják, hogy az Alkotmánybíróság előnyben részesíti a morális értékeket, nem azt vitatják, hogy két erkölcsi érték közül miért az egyiket vagy a másikat preferálja az Alkotmánybíróság, hanem azt, hogy egy jogi értékkel szemben miért kap mindig „zöld utat” az erkölcsi érték.

Csakhogy a tények nem támasztják alá ezt a feltételezést. Az Alkotmánybíróság határozatairól tanúskodnak, hogy ez az intézmény nem állt sem tisztán természetjogi, sem tisztán jogpozitivistá alapon, miközben döntéseiben inkább felfogás bizonyos elemei megfigyelhetők. Ami az állítás első felét illeti, hadd idézzük Sólyom Lászlónak, az első Alkotmánybíróság elnökének néhány gondolatát azzal a határozattal kapcsolatban, amelyikben a legélesebben ütközött a jogpozitivistá és a természetjogi felfogás. Ezek az elévülésről szóló indítvány kapcsán hangzottak el.^[20] Mint ismeretes, az Alkotmánybíróság elutasította azt az indítványt, amely szerint az előző rendszerben elkövetett súlyos politikai bűncselekmények

[20] Az elévülésről szóló határozat azt is kiemeli, hogy a jogállam alapvető eleme a jogbiztonság, a szerzett jogok védelme. Ennek jegyében a rendszerváltás után a régi jog hatályban marad. Természetesen sor kerül egy nagy terjedelmű deregulációra. (*Alkotmánybírósági esetjog*, 2004, 30.)

nem évültek el, s ekképpen a jelenben büntetendők. Sólyom szerint ez a döntés arról tanúskodott, hogy „az Alkotmánybíróság ideologikus természetjogi elvek helyett egyfajta jogpozitivizmusra támaszkodott”. Ezt az állítását elsősorban a jogbiztonság és az igazságosság viszonyára alapozta. Eszerint „a mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbre való”. Ugyancsak kiemelte, hogy „a jogviszonyok igazságtalansága önmagában nem érv a jogbiztonsággal szemben”.^[21] Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, a bűncselekmények elévülésének megszakítása egyben a visszaható ítélkezést valósítaná meg. Ez azért érdekes, mert a visszaható ítélkezés egy jogi jellegű emberi jog sérelmét jelentené, s ennyiben a jogbiztonság előnyben részesítése egyben egy természetjogi elv érvényesülését is eredményezné. Ennek a vegyes jellegnek a jelenlétével Sólyom is tisztában van és ezért így fogalmaz: „Alapvető bíraskodásnál a pozitivizmus sohasem az igazi, ahol az értelmezésnél szükségképpen sok morális elem bukkan elő.”^[22]

Még egy példa arra, hogy az Alkotmánybíróság korántsem úgy dönt mindig, hogy az erkölcsi értékeket előnyben részesíti: a lakhatási jog kérdésében való állásfoglalás. A benyújtott indítvány azt kérelmezte, hogy az Alkotmánybíróság nyilvánítsa emberi jognak a lakhatási jogot. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság a 42/2000. határozatában elutasította az indítványt azon az alapon, hogy a szociális biztonsághoz való jogból nem vezethető le a lakhatási jog, hanem csak a hajléktalanoknak az a joga, hogy az állam biztosítson fedelelet a számukra. Aligha kétséges, hogy ebben az ítéletben egy szociális emberi jog háttérbe szorult, mivel egy emberhez méltó élet nehezen képzelhető el lakás nélkül (a hajléktalanok hajléka ezt nem biztosítja). A valódi indok az állam anyagi helyzete volt, amely sem akkor, sem ma nem képes mindenki számára érvényesíteni a lakáshoz való jogot. Ezt a döntést egyébként az tette lehetővé, hogy az ECOSOC jogok, eltérően az első generációs jogoktól, nem kötelező jellegűek. A követelmény itt az, hogy az államok törekedjenek anyagi helyzetüktől függően minél több ECOSOC jogot biztosítani polgáraik számára, illetve választani, hogy melyeket biztosítják már a jelenben.

Portugáliában az alkotmánybíróság elismerte az emberek lakhatási jogát. E szerint mindenkinek joga van maga és családja számára megfelelő méretű, a higiénia és a komfort követelményeit kielégítő olyan lakásra, amely biztosítja a magánélet és a családi élet függetlenségét – írja a portugál alkotmány.^[23]

Mindez természetesen nem zárja ki, hogy az Alkotmánybíróság, ha azt szükségesnek tartja, ne részesítené előnyben a morális szempontokat. Ennek egyik legújabb példája az Alkotmánybíróság határozata, amelyben megsemmisítette azt a jogszabályt, amely engedélyezte, hogy az állami hivatalokban az alkalmazottakat indokolás nélkül is elbocsáthassák. Itt két elv ütközött össze. Az egyik az, hogy az alkalmazottak így kiszolgáltatottakká válnak, ami ellentmond az emberi

[21] Sólyom, 1993, 1. 18.

[22] Kis, 2000, 271.

[23] Tóth, 1994, 55.

méltóságnak is, a másik pedig az, hogy a vezetőnek joga legyen megválasztani munkatársait. Az Alkotmánybíróság szerintem helyesen döntött, amikor a morális szempontot fontosabbnak tartotta, mint a hivatalit.

Ahogy az előbbieken ismertettük, a jogpozitivizmus nemcsak a morális jogértelmezés létjogosultságát kérdőjelezi meg, hanem feleslegesnek tartja a politikai igényekhez való alkalmazkodást is. Ugyanakkor Dworkin épp az ellenkezőjét hirdeti, amikor úgy véli, hogy a morál politikai formában is jelen van az alkotmánybíróság határozataiban, mint a politikai tisztesség és igazságosság, mi több, ennek központi szerepet kell játszania a döntésekben.

Úgy gondolom, hogy a jogpozitivizmusnak bizonyos fokig igaza van abban, hogy a politikumhoz való viszonyában az Alkotmánybíróságnak gyökeresen különböznie kell az Országgyűléstől. Míg az utóbbi jellegzetesen politikai intézmény, ahol a választások eredményképpen politikai pártok küzdenek egymással, és jogosan politikai döntéseket hoznak, addig az Alkotmánybíróság tagjai nem azokat a pártokat képviselik, amelyek javaslatot tettek megválasztásukra és ennek megfelelően szavaztak rájuk, hanem semlegesen azt kell vizsgálniuk, hogy a beadott indítványoknak igazuk van-e vagy sem a tekintetben, hogy az érintett jogszabály összhangban van-e az Alkotmány előírásaival. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság több ízben leszögezte, hogy tudatosan nem veszi figyelembe a napi politikai igényeket, kívánságokat, függetlenül attól, milyen párt részéről hangzottak el azok. Sólyom László panaszkodik is amiatt, hogy a napi politikai érdekeknek megfelelően többször módosították az Alkotmányt.^[24]

A magyar Alkotmánybíróság dicséretére szól, hogy két évtizedes fennállása alatt következetesen érvényesítette a politikai semlegesség elvét, és ezért nem állítható, hogy az Alkotmánybíróság konzekvensen előnyben részesítette volna valamelyik politikai párt érdekeit.

Az Alkotmánybíróság e tekintetben – kivételesen – akkor került nehéz helyzetbe, amikor olyan kérdésben kellett állást foglalnia, amelynél a döntés egyes pártoknak kedvező volt, másoknak viszont kedvezőtlen: arról kellett határozatot hoznia a taláros testületnek, hogy tartható-e népszavazás az egészségügyi reformok ügyében vagy sem. Mint ismeretes az Alkotmánybíróság igenlően döntött, s ezzel akaratlanul is elősegítette az egyik párt későbbi nagyarányú választási győzelmét.

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság egész tevékenységének van egy bizonyos politikai arculata, amennyiben a maga eszközeivel hozzájárul a jogállamiság érvényesüléséhez, biztosítva a jogszabályoknak az alkotmánnyal való koherenciáját. Továbbá ellensúlyozhatja azokat az egyoldalúságokat, amelyek akkor állhatnak elő, ha egy párt a választásokon kétharmados többséghez jut. Ilyenkor még kétharmadot igénylő törvények elfogadásakor sincs az ellenzéknek lehetősége,

[24] *Alkotmánybírósági esetjog*, 2004, 124.

hogy a maga elképzeléseit – legalább részben – érvényesítse. Erről írja Paczolay Péter, hogy „az Alkotmánybíróság a pluralizmus őre”.^[25]

Ami Dworkin álláspontját illeti, hogy a morális jogértelmezés magában foglalja a morál politikai formáit is, részben igaza van, de nézetével kapcsolatban felmerülnek bizonyos aggályok. Annak idején már Max Weber figyelmeztetett arra, hogy a politikai morál esetében bizonyos fenntartással lehet csak alkalmazni a közmorál követelményeit, mert egyáltalában nem biztos, hogy amit a közmorál helytelennek tart, az a politikában is elítélendő. Maga Dworkin is elismeri, hogy a politikai morál bizonytalan fogalom.^[26]

Egyébként az Alkotmánybíróság, amennyiben arra módja volt, kifejezetten törekedett a semlegességre. Ezt dokumentálja az Alkotmánybíróság egyik legismertebb, és nagyobb hullámot vető első abortusz döntése. Noha az közvetlenül egyáltalában nem politikai kérdés, hogy a megtermékenyült petesejt, a magzat ember-e és megilleti-e az élethez való jog, hanem látszólag csak biológiai, valójában pedig metafizikai probléma, a magyar társadalmat nagyon megosztja. (A vallásos emberek zöme abortuszellenes.) Ezért nem véletlen, hogy az újonnan elfogadott Alaptörvény az Alkotmánybírósághoz hasonlóan nem foglal állást az abortuszkérdésben, mert készítői szerint ez jelentősen befolyásolná az embereket a legközelebbi választásoknál. Vagyis közvetve a problémának van politikai vetülete. Az Alkotmánybíróság – helyesen – nem azért nem foglalt állást, mert számba vette ennek politikai következményeit, hanem azért, mert ez klasszikus esete volt annak, hogy sem az alkotmány szövegéből, sem a szellemiségéből nem lehetett kiolvasni a helyes választ. (Az Országgyűlés már nem volt ennyire semleges, mert azáltal, hogy bizonyos feltételek esetén legalizálja az abortuszt, előnyben részesíti az érintett nők önrendelkezési jogát.)

Befejezésül szeretnék visszatérni a bevezetőben felvetett, a morális értelmezéssel kapcsolatos módszertani aggályokra. Ott arról esett szó, hogy nem létezik erkölcsértelmezési elmélet, mi több, autentikus alkotmányértelmezési metodika. Ezt megtoldanám még két idézettel. Paczolay Péter a következőket írja: az alkotmányértelmezésnek „nem alakult ki egyetlen üdvözítő modellje”.^[27] Kis János ennél továbbmegy, mikor a következőket írja: „az, hogy egy morális elvnek mi a helyes olvasata, nem foglalható rögzített szabályokba”.^[28]

Mindebből kiderül, hogy itt egy sajátos ellentmondással állunk szemben. Nevezetesen, az alkotmány morális értelmezését szükségesnek tartók fontosnak tartják a morális alkotmányértelmezés gyakorlatát, de hiányolják annak elméletét. Sőt, egyesek kétlik, hogy egy ilyen elmélet egyáltalán kidolgozható. Ez persze nem jelenti azt, hogy az ezzel foglalkozó szerzők nem adnának bizonyos útmutatást arra nézve, mit szabad és mit tilos megtenni az alkotmány morális értelmezésénél.

[25] Paczolay, 1995, 26.

[26] Dworkin, 1997, 15.

[27] Paczolay, 1995, 30.

[28] Kis, 2000, 193.

Ilyen például annak a lehetősége, hogy az alkotmányértelmezőnek joga legyen az alkotmány szövege mögé hatolni, de tiltva van az alkotmányozás stb.

Nézetem szerint az itt vázolt kételyek legalábbis részben megalapozottak. Nemcsak abban, hogy van a két évtizedes gyakorlathoz képest lemaradt az elmélet, hanem például abban is, hogy melyik az az etika, amelyet az erkölcsi alkotmányértelmezésnél alkalmazunk. Itt elvileg legalább két lehetőség jön szóba. Az egyik az ún. „jó erkölcs”: ezt a terminust a polgári jogban alkalmazzák. Ez azonban az alkotmányértelmezésnél nem jöhet szóba, mert ezt a fogalmat főleg a szerződések érvényességénél alkalmazzák, és így inadekvát lenne az alkotmányértelmezésnél felhasználni.

A másik lehetőség a „közerkölcs”, amely már általánosabb érvényű. Így például a közegészségüggyel együtt – ha ritkán is, de – az alapjog korlátjaként is funkcionál. Ám a közerkölcs tartalma korántsem egyértelműen tisztázott. Tudomásom szerint nincs egyetlen olyan könyv sem, amely arra tett volna kísérletet, hogy tisztázná, milyen szabályokat tartalmaz a közerkölcs terminus. Egy mondatban persze ez a legáltalánosabb szinten megadható: ide tartoznak azok az etikai elvárások, amelyek a valláserkölcsökben és a szekulárisakban közösek. Használják ezt a terminust a büntetőjogászok is, amikor egy magatartást kriminalizálnak, vizsgálják azt is, hogy a közerkölcs is bűnnek tartja-e az adott magatartást. Szükség lenne tehát egy olyan etikai kódexre, amely a közerkölcs szabályait tartalmazná.

Felvethető az is, hogy a már létező hazai és nemzetközi bírói etika vajon nem nyújthatja-e ezt a kívánt segítséget az Alkotmánybíróságnak? Erre a kérdésre sajnos nemmel kell válaszolni s a tagadó válasz elsősorban a „normál bíróságok” és az Alkotmánybíróság egymástól eltérő sajátosságain alapszik. Ennek illusztrálására felsorolunk néhányat. Az előbbieknak van részletekre menő kódexük (lásd Btk., Ptk.), amely útmutatóval szolgál arra, hogy a konkrét ügyekben hogyan kell ítélni, annak jegyében, hogy „kinek mi jár”. Ezzel szemben az Alkotmánybíróságnak nincs „Atk.”-ja. A „normál” bíróságok emberek, illetve jogi személyek ügyeiben hoznak döntést, míg az Alkotmánybíróság jogszabályokról dönt. De van különbség a követelményeket illetően is. A büntető vagy a polgári bírácoknak mindig igazságosnak kell lenniük, míg az Alkotmánybíróság – miként azt az előbbieknél láttuk –, dönthet úgy is, hogy az igazságosság háttérbe szorul.

Következésképpen a morális alkotmányértelmezést az is elősegítené, ha feltárnák az új alkotmány etikáját, amely mércéül szolgálna a morális jogszabályértelmezéshez, továbbá kísérletet tennének arra, hogy kidolgozzák az alkotmányértelmezés etikáját. Véleményem szerint az lenne a legjobb megoldás, ha az illetékes szervek létrehoznának a két feladat elvégzéséhez egy (vagy két) bizottságot, amely részben volt alkotmánybírákból, részben jogász-etikusokból állna.

4. A generálklauzulák erkölcstana

A *general clausula* olyan máig is használatos latin kifejezés, amelynek pontos tartalma nem közismert, ezért a róluk szóló fejezetet tanácsos az adott kategória megközelítő leírásával kezdeni. Az adott terminus egy olyan általánosan alkalmazott jogelv, amelynek felhasználása igen gyümölcsöző a joggyakorlat különböző formáinál. Sajátossága, hogy miközben a jog nélkülözhetetlen és integráns része, a *general clausula* önmagában kevés ahhoz, hogy kizárólag ráépítve hatályos ítéletet lehessen hozni. Az adott terminus ugyanakkor szükséges társadalmi követelményt fejez ki, amelynek elsődleges erkölcsi tartalma van. A jogtól eltérő sajátossága, hogy míg a jogszabályok még részben sem mondhatnak egymásnak ellent (mert akkor honnan tudhatná szegény polgár, hogy mit kell vagy nem kell tennie), addig a generálklauzulák legalább is részben ellentmondhatnak egymásnak. Továbbá jellegzetességük az is, hogy alkalmazásuk – a normáktól eltérően – nem kötelező jellegű. Még egy lényeges különbség az, hogy jogszabályok „háza táján” minden rendben van: a jogszabályok pontosan nyilván vannak tartva évszám és sorszám szerint. Ebből az is következik, hogy a jogszabályok száma – ha erre netán szükség lenne – pontosan megmondható. Gyökeresen más a helyzet a generálklauzulák területén. Senki sem ismeri a pontos számukat, amely állandóan változik, keletkezésük homályba vész, ezért nincsenek pontosan nyilvántartva.

Ennyi jellegzetesség után itt az ideje, hogy illusztrációként egy-két példát is felhozzunk. Klasszikus generálklauzulák: a két „*nullum*”, amelyek szerint „*nullum crimen, sine lege*” és „*nulla poena sine lege*”. Vagyis nincs bűn, illetve büntetés törvény nélkül. Pusztán e két elv alapján azonban nem lehet eldönteni, hogy elítéljék-e, és ha igen, mire a vádlottat. Példa a generálklauzulák részleges ellentmondására: az egyik elv a „*pacta sunt servanda*”, a másik pedig a „*rebus sic stantibus*”. Az első azt mondja ki, hogy „a szerződéseket teljes mértékben be kell tartani”. Míg a második azt, hogy „a körülmények lényeges megváltozásakor a szerződés módosítható”.^[29]

Ezek után nézzük meg történelmileg, melyek a legfontosabb generálklauzulák, és milyen erkölcsi tartalmat hordoznak magukban. Megállapítható, hogy az egyik legfontosabb erkölcsi vonásuk a római jog humánusabbá tétele volt. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a római birodalom kirívó egyenlőtlenségekre épülő korán fejlett társadalom volt, amelyet fenyegetett a jog merevsége is: a „*summum ius - summa iniuria*”. („A legteljesebb jog – a legteljesebb igazságtalanság.”) Ugyanakkor a jog lényegénél fogva – legalábbis az azonos társadalmi rétegekhez tartozók számára – alapvető egyenlőséget igényelt. Így a jog humanizálódása elsősorban azoknak az egyenlőtlenségeknek a csökkentésében fejeződött ki, amelyek a joggyakorlás közben előálltak. Ennek sajátos megjelenési formája a gyengébbek pozíciójának erősödésében nyilvánult meg. Ezért a generálklauzulák

[29] Az elsőre hivatkozik Shylock Shakespeare *A velencei kalmár* című darabjában, amikor azt követeli, hogy a szerződés teljesítéséért vágjanak ki egy darabot adósa testéből.

csaknem egészének fő jegye az igazságosság volt. Az igazságosság érvényesülése a jogban egyrészt a növekvő egyenlőségben nyilvánult meg, másrészt abban az egyenlőtlenségi elvben, hogy mindenki kapja meg azt, ami többlet teljesítményénél, nagyobb arányú szükségleteinél, érdemeinél fogva megilleti. Ennek alapján hirdette Ulpianus, hogy az igazságosság az arra való állandó törekvés, hogy mindenkinek megadjuk az őt illető jogot.^[30]

Ezek után nézzük meg – a teljesség igénye nélkül –, milyen erkölcsi tartalom található meg néhány legismertebb generálklauzulánál:

1. „*Nemo plus iuris...*” („Senkinek sem lehet több joga, mint amivel rendelkezik.”) Nyilvánvaló igazságtalanság, ha valaki több joggal rendelkezik, mint amije van. A többlet ugyanis eleve illegális. Az így előállt egyenlőtlenség ezért igazságtalan és elfogadhatatlan.
2. Jogalap nélküli gazdagodás. Ez tulajdonképpen az előző elv parafrázisa, amennyiben a több illegális jog vélhetően a gazdagodás egyik formája.
3. „*Rebus sic stantibus.*” („A dolgok illetén állása esetén.”) A szerződés kori állapot gyökeres megváltozása jogossá teszi a szerződési feltételek megváltoztatását. Igazságtalan dolog a teljesítésre kötelezett számára, hogy a körülmények gyökeresen káros megváltozása esetén ugyanúgy teljesítsen, mintha a számára kedvezőtlen körülmények nem következtek volna be.
4. „*Pacta sunt servanda.*” („A megkötött szerződéseket teljesíteni kell.”) Ez a fejlett áruterelés legfontosabb maximája, amely biztosítja a gazdaság folyamatosságát.
5. „*Ne bis idem.*” („Nem helyes egy cselekményért kétszer büntetni.”) Magától értetődő igazságtalanság lenne, ha kétszer büntetnék meg az elkövetőt egy bűncselekményért, mert ez egyértelműen aránytalanság lenne. Nem tévesztendő ez össze a fellebbezéssel, mert az ismételt tárgyalás nem jelent ugyanakkor dupla, megismételt büntetést. Ugyanakkor ez az elv a jogbiztonságot is tükrözi: a kettősség összeegyeztethetetlen a jogbiztonsággal.
6. „*In dubio pro reo.*” („Kétség esetén a terhelt javára kell ítélni.”) A bírói ítéleteknek már a római jog szerint is a bizonyosságra kellett épülnie. De mi történjék kétely esetén? Itt – leegyszerűsítve – csak kétféle megoldás lehetséges: a vádlott számára kedvező, illetve kedvezőtlen. Mivel azonban a perben a gyanúsított a gyengébbik fél, az ő javára kell döntenie. Még akkor is, ha ezáltal a bűnös megmenekül a jól megérdemelt büntetéstől.
7. „*Unus testis, nullus testis.*” („Egy tanú nem tanú.”) Ez az elv első megközelítésben hibásnak látszik, mert ha valaki tanúja egy bűncselekménynek, akkor az mégis csak egy fajta bizonyíték. Ám már a rómaiak is tudatában voltak a perek gyakorlata révén, hogy a tanúvallomások kevésbé megbízhatóak. Érvényes ez a tétel annyiban a több tanúra, hogy itt gyakran egymásnak ellentmondók a tanúvallomások. Ám az egybehangzó többes tanúvallomások már bizonyító erővel bírnak.

[30] A témáról lásd részletesebben Földesi, 2003, 23–63.

8. „*Nemo testis in sua re.*” („Senki se legyen tanú a saját ügyében.”) Ez magától értetődő követelmény, mivel nem várható el az emberektől, hogy saját ügyükben ne legyenek bizonyos fokig elfogultak.
9. „*Sine ira et dubio.*” („Harag és elfogultság nélkül.”) Ez az elv rokonságban van az előzővel, azzal az eltéréssel, hogy nem a felekre, hanem a bírákra vonatkozik.
10. „*Volenti non fit iniuria.*” („A beleegyező nem hivatkozhat jogtalanságra.”) A beleegyezés már a rómaiaknál is mentesített a bűncselekmény alól. Már ők is úgy vélték, hogy egy bűncselekmény előfeltétele, hogy az áldozat tiltakozzék, ezért igazságtalanság ellenkező esetben is büntetni.
11. „*Audiatur et altera pars.*” („Hallgattassék meg a másik fél is.”) Ez azért fontos eljárásjogi alapelv, mert a perek egyik alapjellemzője, hogy ellentétes érdekű felek állnak szemben egymással. Nyilvánvaló igazságtalanság, ha a tárgyalás során csak az egyiküket hallgatják meg. A tárgyalások tisztességes vezetése megköveteli, hogy itt is egyenlő jogai legyenek a feleknek, és így elmondhassák saját verziójukat. Ez egyben feltétele az igazságos döntésnek is.
12. Ugyancsak a vádlottnak kedvezett az utolsó szó joga, amely lehetőséget adott, hogy utolsóként reagáljon mindarra, ami a tárgyalás során elhangzott.
13. „*Suum cuique tribuere, alterum non laedere, honeste vivere.*” („Mindenkinek a magáét, másnak nem ártani, tisztességesen élni.”) Ez az összefüggő hármas alapelv a klauzulák élére kívánczik, együtt a tisztesség és jóhiszeműség kívánalmaival. Mondanivalójának lényege, hogy a jogot igazságosan kell alkalmazni, humánus elvekkel összekapcsolva.
14. „*Casus nocet domino.*” („A kár a tulajdonost terheli.”) Ez logikus következménye annak a római kori felfogásnak, amely szerint a tulajdonos azt tehet tulajdonával, amit csak akar, de viselnie kell a tulajdonát ért károkat is. Kivételt képezett a vis major, amelyről nem tehetett senki. Ezt az elvet a polgári társadalom már nem fogadta el, mivel azt is vizsgálta, ki okozta a kárt.
15. „*De internis praetor non iudicat.*” („A belsőről a bíró nem ítélezik.”) Ez a *clausula* azt az alapigazságot kívánja kifejezni, hogy a bíró nem lát bele az emberek fejébe, ezért nem is nyilatkozhat a tettes motívumairól. Tükröződik ebben az elvben az is, hogy még csak keletkezően van a szándékos és gondatlan cselekedetek megkülönböztetése.

Vannak olyan klauzulák is, amelyek elsődlegesen nem morális tartalmúak, hanem a jogbiztonságot szolgálják, és ez már a római jog idején is értéknek számított. Ezek közül az egyik így hangzik: „*Lex posteriori derogat priori.*” („A későbbi törvény lerontja az előbbi hatályát.”) A másik ugyanebbe az irányba mutató elv: „A jog nem tudása nem mentesít.” Ez azt húzza alá, hogy a jogbiztonság akkor tartható, ha a lakosság – saját kárán tanulva – tisztában van az alapvető jogszabályokkal.

Ha áttekintjük a klauzulák csoportját, látható, hogy már egy-egy elv is a humanizált jog felé mutat, csoportosan alkalmazva még erősebben hatnak ez irányba. Ennek alapján joggal állíthatjuk, ezeknek is fontos szerepük volt abban, hogy a római jog ilyen hosszú ideig hatott a jogfejlődésre.

A generálklauzulák további sorsában jelentős szerepet játszott a polgári fejlődés, amely egy részről elősegítette az elvek további humanizálódását, másrészt újak kialakulásához is vezetett. A kettő szorosan összefügg: az új elvek humánusabbak lettek a régiéknél. Ennek fő oka az volt, hogy az újkori polgári fejlődéssel megjelentek az emberi jogok különböző válfajai. Ez azért jelentett áttérést, mert sem az ókor, sem a középkor nagyfokú társadalmi egyenlőtlensége következtében nem volt helye a mindenkinek járó egyenlőségnek és az emberi szabadságjogoknak. E területen hozott gyökeres fordulatot az újkori polgári fejlődés. Tekintettel arra, hogy az emberi jogok moralitásával külön fejezetben foglalkozunk, ebben a részben csak azokat tárgyalom, amelyek generálklauzulaként is működnek. Ezek sorában az első helyet a „*habeas corpus*” foglalja el. A latin kifejezés fordítása feltétlen magyarázatot igényel, mert szó szerint azt jelenti „birtokold a testedet”. Ez első megközelítésben közhelynek hangzik, hiszen mi sem természetesebb, minthogy a testünk a miénk. Továbbá problémát okoz az is, hogy ez a jelentés egyáltalán nem látszik generálklauzulának. A valóságban ez azonban kiemelkedően fontos emberi jog, amely az emberi egyenlőséggel és szabadsággal foglalkozik. Maga a kifejezés angliai eredetű, és arra utal, hogy az újkorban egyes elszegényedett főurak rendszeresen elfogtak gazdag kereskedőket, és addig nem engedték szabadon őket, amíg jelentős pénzüsszeggel ki nem váltották magukat. Ürügyként azt használták fel, hogy az elfogottak bűnt követtek el. Ezzel azonban a főurak megsértették a „*habeas corpus*”-t, amely azt mondja ki, hogy nem lehet magánfélként bárkit is elfogni és fogva tartani, illetve kötelesek a gyanúsítottat minél korábban bíróság elé állítani. A „*habeas corpus*” tehát szabadságelv, és egyben azt a jogot is tartalmazza, hogy az elfogottat mihamarább bíróság elé kell állítani, továbbá nincs helye az önbíráskodásnak.

Hogy ez az alapelv a jelenben is aktuális, azt legalább két ténnyel lehet igazolni. Az egyik, hogy a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához azért kerül az ügyek tekintélyes hányada, mert a panaszosok azt kifogásolják, hogy ügyük csak nagy késéssel jutott el a bíróság elé. A másik tény az, hogy a diktatúrákban tömegével tartanak törvénytelenül börtönökben embereket és ügyüket nem is viszik bíróság elé. Ebből következik, hogy a „*habeas corpus*” biztosítása a demokrácia egyik alapvető ismertetőjegye.

Amennyire fontos alapelv a „*habeas corpus*”, annyira az a következő „szellemi ikerpár”, a „*nullum crimen sine lege*” és a „*nulla pœna sine lege*”. Ezeket a büntetőjogi tankönyvek néha axiómaként kezelik, és joggal teszik ezt, mivel ezek szolgálnak alapként annak eldöntésére, hogy egy magatartás bűncselekmény-e, illetve egy büntetés alkalmazható-e vagy sem. A „*nullum*”-ok elsősorban fontos jogbiztonsági elvek, mert a törvények alapján segítségükkel dönthető el bizonyos cselekmények jogszerűsége.

Ugyanakkor a „*nullum*”-ok lényeges igazságossági elvek is, mert megakadályozzák, hogy valakit ártatlanul megbüntessenek. Olyan tettért senkit sem szabad elítélni, amelyet elkövetésekor a Btk. még nem rendelt büntetni.

Ugyanakkor a „*nullum*”-ok etikailag korántsem problémamentesek, ha figyelembe vesszük a hozzájuk kapcsolódó másik alapelvet: a visszaható hatályú törvények tilalmát. Itt a kapcsolat lényege az, hogy a két elv szerint csak az bűncselekmény, amelyet a maga idejében kriminalizáltak, mert így ad tájékoztatást az embereknek arról, hogy mi bűn, és mi nem az. A visszaható hatályú törvények lehetősége azonban egyértelműen ellentmond ennek, mert azt fejezi ki, hogy valami akkor is bűncselekmény, ha a maga idején nem volt az.

Látszólag a probléma nagyon egyszerűen megoldható: nem szabad egyetlen visszamenő hatályú törvényt sem meghozni. De mi legyen akkor a diktatúrák bukása után fejtetőre állított jogrendszerünkkel, ahol a jog szerint tömegével büntettek ártatlan embereket, és jogszerűnek nyilvánították a koncentrációs táborokat? A probléma igazi élességgel az 1946-os nürnbergi perben került felszínre, ahol a náci vezetők felett ítéleztek. Ők többek között arra hivatkoztak, hogy amit elkövettek, az a maga idején jogszerű volt, tehát nem tekinthető bűnnek, ha csak nem alkotnak visszamenő hatályú törvényeket. A probléma egyik lehetséges, de nem vitathatatlan megoldása Radbruch-tól származik, aki arra hivatkozott, hogy nem elég a legalitáshoz, hogy egy ország egy jogszabályt a fennálló törvények szerint legálisan nyilvánít. A valódi legalitáshoz az is szükséges, hogy az adott – és a per során kétségbevonat – jogszabályok összhangban álljanak a nemzetközi jog által elfogadott jogelvekkel, köztük elsősorban az emberi jogokkal. Márpedig ennek a kritériumnak a gázkamrákat is elfogadó, és az alacsonyabb rendű fajokat kiirtandónak tartó német jog korántsem felelt meg.

Az eddigiekhez kapcsolódó, ugyancsak nem teljesen problémamentes jogi alapelv az ártatlanság védelme. Ez a jogelv azt mondja ki, hogy amíg valakit jogerősen nem ítélnék el, addig jogilag ártatlannak tekintendő. A médiában ezért teljes neve nem jelenhet meg, csak annak kezdő betűi. Nyilvánvaló ennek a klauzulának a morális tartalma: nevezetesen az, hogy a büntetőperben a megvádolt, és ezért gyengébb félre nemcsak a büntetés vár, hanem közismertség esetén társadalmi presztízsvesztés is. Mi akkor a probléma itt? Elsősorban az, hogy ennek a feltételezett ártatlanságnak ellentmond, hogy az illetővel szemben az ügyész diszkrecionális jogánál fogva vádiratot nyújtott be, mivel alapos gyanú merült fel, hogy a gyanúsított az adott bűncselekmény tettese. Akkor milyen alapon kell őt mégis ártatlannak tekinteni? Erre a válasz az, hogy a bűnössé nyilvánítás legálisan csak egy jogerős bírói ítélet meghozatalával deklarálnak, ehhez az ügyész vádirata kevés.

Összefoglalva: részleges ellentmondásaik ellenére megállapítható, hogy a sajátosan a jogra vonatkozó generálklauzuláknak nélkülözhetetlen szerepe van a jogállamiság, a demokrácia biztosításában. Ha a „*habeas corpus*”, a „*nullum*”-ok, a visszaható hatály tilalma és az ártatlanság védelme nem érvényesül, akkor ez az állam útban van vagy az anarchia, vagy a diktatúra felé.

Ezek után vizsgáljuk meg azt a generálklauzula párost, amelyet szintén az jellemez, hogy korai keletkezése ellenére mindmáig nélkülözhetetlen szerepet játszik, elsősorban a gazdasági életben Ez a páros a „*pacta sunt servanda*” és

a „*rebus sic stantibus*”. A kategóriapáros ugyan korán megjelent a római jogban, de abban csak esetlegesen fordult elő, igazi karrierjét a polgári társadalomban nyerte el, és ez a hatás máig tart.

A „*pacta sunt servanda*” szervesen ágyazódik bele abba a folyamatba, amelyet a jog humanizálódása fémjelez. Ennek egyik jellemzője az előző korokban lényegében ismeretlen jogegyenlőség: a szerződéseket – legalább is jogilag, ha gazdaságilag nem is – egyenlő felek kötik. Relatív egyenlőség fejeződik ki abban is, hogy a szerződés érvényességének feltétele a felek kölcsönös kötelezettségvállalása. Humanista érték az is, hogy az alapelv az adott szó betartására, a becsületszóra épül. Hogy mennyire fontos alapja a kapitalista gazdaságnak a „*pacta sunt servanda*”, azt az is bizonyítja, hogy érvényesüléséhez a polgári társadalom három nélkülözhetetlen alapelve szükségeltetik: „a tulajdon szentsége”, „a szerződés szabadsága”, valamint a jogegyenlőség.

Mindezek alapján a klauzulát Hobbes a modern igazságosság fogalom megtestesítőjének tartja, amiben csak részben van igaza. Nevezetesen igaza van abban, hogy az alapelv szerint minden fél azt kapja, ami a szerződés szerint jár neki, és ezt az igazságossági elméletek jogos kritériumként értékelik. Egy – méghozzá igen lényeges – dolog azonban kimaradt Hobbes érveléséből: mellőzte annak vizsgálatát, hogy vajon tényleg egyenlők-e azon kötelezettségek, amelyeket a szerződő felek vállaltak. Ez a követelmény pedig akkor érvényesült volna, ha a szerződő felek pozícionálisan, elsősorban gazdaságilag egyenlők. A vadkapitalizmus, de annak szelídebb formái sem ezt igazolják. Különösen nem, ha a szerződők egy része munkavállaló, másik része pedig munkaadó. Ilyenkor az esetek többségében a jogegyenlőség formális, a gazdasági egyenlőtlenség kifejeződik az egyenlőtlen kötelezettségvállalásban. Hobbes tévedése szorosan összefügg az alkalmazott igazságosság fogalom fogyatékosával. Nevezetesen azzal, hogy bármennyire helyes igazságossági elv az, hogy mindenki azt kapja, ami jár neki, van egy lényeges hiányossága: nem tisztázza azt, hogy kinek mi jár. Ennek következtében ez az igazságossági elv korántsem mindig egyenlőséget, humánus tartalmakat rejt magában. Sajnos van lehetőség ennek ellentétére is. Ennek legkirívóbb példáját azok a náci koncentrációs táborok képezték, amelyeknek bejáratánál a következő tábla állt: „*Jedem das seine*” („Mindenkinek a magáét.”) Vagyis a foglyoknak embertelen bánásmód és halál járt.

A „*pacta sunt servanda*” erkölcsi kétarcúsága, igazságossága és igazságtalansága egy másik ténnyel is összefüggött: mégpedig a tulajdon fogalmának értelmezésével. Köztudomású, hogy az ókori Rómában a tulajdon lényegileg abszolút voltát vallották, s ez azt jelentette, hogy a tulajdonos tulajdonával azt tehetette, amit csak akart: rabszolgáját, gyerekeit eladhatta, de akár meg is ölhette. Ez egy szélsőségesen embertelen felfogás terméke volt, amelyben bizonyos emberekkel mint tárgyakkal bántak, nekik semmiféle joguk nem volt. A jog humanizálódásával ennek a tulajdon-fölfogásnak szükségszerűen meg kellett változnia. A „*pacta sunt servanda*” azonban nem tükrözte ezt a változást. Az ebben a szelvényben létrejött szerződésben a tulajdonos még mindig azt csinált tulajdonával,

amit csak akart, feltéve, hogy a másik szerződő fél ebbe valamilyen kényszer következtében beleegyezett. A beleegyezés nagymértékben az illető gazdasági-társadalmi pozíciójától függött.

Mindebből kiderült, hogy a „*pacta sunt servanda*”-nak vannak igazságossági fogyatékségei. Az eddigieken kívül egy újabb gyengeség ott keletkezett, ahol a szerződés teljesítését a körülmények megváltozása megakadályozta, és ezért a teljesítés vagy megnehezült, vagy ellehetetlenült. A bíróság ilyen esetekben az előtt a dilemma előtt állt, hogy továbbra is ragaszkodjon-e az eredeti szerződéshez, vagy pedig az igazságosság jegyében elrendelje a szerződés módosítását. Ezen a problémán segített egy új generálklauzula: a „*rebus sic stantibus*”, amely szerint az igazságosság azt kívánja, hogy a szerződést módosítsák, ha azt a körülmények megváltozása igényli. Mindez szükségszerűen együtt járt a tulajdon társadalmi funkcióinak átértékelésével. A tulajdon abszolútságát fokozatosan felváltotta egy újabb szemlélet, amely szerint a tulajdon felhasználása ezentúl nem csupán a tulajdonos akaratától függ, hanem a társadalom javát is kell szolgálnia. Ebben a megváltozott funkcióban játszott szerepet a „*rebus sic stantibus*” *clausula*.

E fejezet befejező részében azzal a generálklauzulával foglalkozunk, amely a római jog oktatói szerint, de más jogágak művelői szerint is, a legsikeresebb jogelv: ez a jóhiszeműség és a tisztességesség elve. Ez a *clausula* azt fejezi ki, hogy a jogban az a kívánatos, ha a felek egyaránt tisztességesen, becsületesen, korrekt módon járnak el, amikor jogi kapcsolatban lépnek egymással. Azok a szerzők, akik ezzel a témakörrel foglalkoznak, sajnálattal állapítják meg, hogy a jóhiszeműség és tisztességesség elvének nincs általánosan elfogadott definíciója. Ez azonban nem akadályozza meg a kutatókat abban, hogy a témakörrel behatóan foglalkozzanak, mert pontos meghatározás híján is ismerik tárgyukat számos leírásból. Az adott jogelv, *per definitionem* morális, mert egyik lényeges sajátossága, hogy vita esetén előnyben részesíti a felek szándékát, akaratát az írott szöveggel szemben.

Az alapelvvel kapcsolatos vitakérdések közé tartozik, hogy minek van nagyobb szerepe a *clausula* érvényesülésénél: az objektív, vagy a szubjektív tényezőknek. Annak, hogy valaki azért jóhiszemű, mert azt a jog elvárja tőle vagy azért az, mert a meggyőződése szerint a jogban is tisztességesnek és jóhiszeműnek kell lennie. A szakirodalom mindkét hozzáállást pozitívan értékeli, és nem értett egyet azzal, hogy hiábavaló a felektől a korrektséget elvárni, mivel érdekeik ellentétesek. Ellenérvként azt szokták felhozni, hogy ha szerződést kötnek egymással, akkor ebben valamilyen érdekközösség is kifejeződik. Összefoglalva megállapítható, hogy a generálklauzulák sokasága a jog humanizálódásának szerves részét képezi. Sokszínű és sokoldalú moralitásuk emberibbé, igazságosabbá és hatékonyabbá tette és teszi a jogot. Érdemes tehát tanulmányozni különböző formáiknak érvényesülését.

II. A JOGÁSZI HIVATÁSOK ERKÖLCSTANA

A jegyzet második részében az egyes jogászai foglalkozások etikájával, azok etikai problémáival foglalkozunk. Itt elsősorban az ügyvédi, a bírói, illetve az ügyészi etikát ismertetjük, némileg összehasonlítva őket, kiemelve közös vonásaikat és egymástól való eltéréseiket. Az elemzés alapjául azok a törvények szolgálnak, amelyek a rendszerváltás után keletkeztek, tükrözve egy demokratikussá vált állam megváltozott jogi szemléletét. E törvények egyik sajátossága, hogy számos olyan elemet tartalmaznak, amelyek egyszerre jogiak és erkölcsiek, vagyis a jogszabály mondanivalója megegyezik az erkölcs e kérdéskörrel alkotott véleményével. Ugyanakkor az adott témákat illetően vannak olyan jellegzetességek is, amelyek olyan erkölcsi felfogást tartalmaznak, amelyek különböző okok folytán nem váltak joggá, de a jogászai etika szerves részét képezik.

Az egyes jogászai foglalkozások etikai elemzésénél egy olyan eljárást alkalmazunk, amelynél a jelenlegi problematikához egy rövid, vázlatos történelmi áttekintést adunk, mert meggyőződésünk szerint így jobban megvilágíthatók a jelen etikai kérdései. Ennek a kérdéskörnek szegényes az irodalma – állítják azok a szerzők, akik kivételként ezzel a tematikával foglalkoznak.^[31]

1. Ügyvédi erkölcsstan

Az ügyvédség történetének igazi kiindulópontja az ókori Róma néhány évszázada. Az ügyvédség kezdete a római családokkal függ össze: ha a családfő elfoglaltsága miatt nem vehetett részt a peres eljárásban, valamelyik családtagja, sőt rabszolgája is helyettesíthette, képviselhetette, függetlenül attól, hogy rendelkezett-e jogi tudással vagy sem. A képviselő elnevezése *procurator* volt, és érthetően nem volt különösebb ázsiója, megbecsültsége. Volt azonban az ókori Rómában egy másik személyiség is, aki az előbbivel ellentétben jelentős jogi ismeretekkel rendelkezett. Az ő véleményét a perek során meghallgatták, sőt perbeli szakértőként is funkcionált, és ezért – nem véletlenül – nagy volt a társadalmi presztízse. Elnevezése *orator* volt. Ő, a *procurator*-tól eltérően, nem képviselte a klienseket. Sem a *procurator*, sem az *orator* nem rendelkezett jogi képesítéssel, mert hivatászerű jogi képzés a kor jelentős részében még nem létezett. Hasonlóképpen nem részesültek díjazásban sem, ami összefüggött azzal az általános felfogással, hogy a szabad emberhez nem méltó, ha pénzt fogadjon el a munkájáért. Ez később megváltozott, de a díjazás összegét korlátozták. Ugyanakkor esküt is kellett tenniük, amely szerint igazságtalan ügyet nem védenek, és nem képviselnek.

[31] Lásd Zlinszky János véleményét, akinek nézeteit a történeti részeknél felhasználtuk. (Zlinszky, 1974) Ugyancsak felhasználtuk Földi András és Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei* című tankönyvét (1996).

A középkorban, mint ismeretes, a római jog egyszerűsített formában tovább élt. Miközben megmaradt mind a *procurator*, mind az *orator* intézménye, felerősödött az *advocatus* szerepe. Abban különbözött az elődeitől, hogy míg azok a távollétében képviselték a klienst, az *advocatus* az ügyfél jelenlétében tette ugyanezt. „*Advocatus*-nak nevezték, aki a bíróság előtt jelen lévő peres félnek segítséget nyújt abban, hogy ügyét jogszerűen vezesse. Ezért komoly, bölcs, jogban és szokásban járatos férfiúnak kell lennie.”^[32] Megemlítendő, hogy a középkorban az egyházi jog jobban épült az itt ismertetett formákra, mint a világi jog. Bizonyos fokig kivételt képezett az inkvizíció joga, ahol az eretnenség elleni harcban nem vált külön a vádló, a bíró és az *advocatus*, ami lehetetlenné tette a kontradiktórius tárgyalást és a vádlott kellő védelmét.^[33]

A modern ügyvédség az újkorban alakult ki, és fordulatot hozott a jog szférájában. A szabad piac és árutermelés világa megsokszorozta a polgári pereket, szemben egy jobbágyi, illetve rabszolgai kötöttségekre épülő társadalommal. Ennek következtében sokkal több ügyvédre van szükség, akiknek minőségileg megnöttek a jogász ismeretei, mivel a második évezredben számos országban létrejöttek az egyetemek. Fokozatosan megszűnt a *procurator* és az *advocatus* közötti különbség. A lényeg az, hogy mindkettő képviselheti már az ügyfeleket, akár jelen vannak azok, akár nincsenek. Evvel párhuzamosan jelentős fejlődés jött létre a jogtudományokban: önálló ággá vált a humanizált büntető eljárásjog és a polgári eljárásjog. A francia forradalommal a demokratikus országokban teret nyertek az emberi jogok, amelyek egyben megnövelik különösen a büntetőügyekben részvevő ügyvédek szerepét és lehetőségeit. Evvel párhuzamosan nagy ügyvédi irodák nyíltak meg szakosított ügyvédekkel.

Sajátos fejlődés jött létre Nagy-Britanniában, ahol kétféle ügyvéd funkcionál, mindkettő egymástól eltérő képességeket igényel. Az egyik az irodai ügyvéd, a másik a tárgyalási ügyvéd. Az első tárgyal az ügyfelekkel és anyagokat készít a második számára.

Ami a magyar fejlődést illeti, annak kezdetét Bónis a XII. századra teszi, „amikor a királyi kancellária körül, de püspökök és fő méltóságok körül is létrejött a jogász ismeretekkel rendelkező ítélőmesterek sora, akik az őket alkalmazók perbeli képviselőjét is ellátták, és alkalomadtán jogi tanácsokkal is szolgáltak. A XIV. századtól kezdve már ismerősök, sőt idegenek részére is vállalnak perbeli képviselőt. A tevékenységük még messze nem ügyvédi képesítéshez kötött. Minden jog- és cselekvőképese ember vállalhat ügyvédséget. Ez azt is jelenti, hogy összehasonlítva a római joggal, az ott leírt két szerep Magyarországon nem különült el. Elvileg bárki lehetett ügyvéd, akit e célra megfogadtak. 1567-től már esküt kell

[32] Zlinszky, 1974, 12.

[33] Az egyházi jog sajátos intézménye volt az *advocatus diaboli* (az ördög ügyvédje), amely a papképzésben játszott szerepet. Annak érdekében, hogy hatékonyabbá váljon az eretnenség elleni harc, valakit kijelöltek, hogy ismertesse a vélt eretnenség érveit, hogy a diákok minél eredményesebben tanulják meg, hogyan kell azokat megcáfolni.

tenniük a patvaristáknak, de a XVIII. század közepéig az ügyvédi tevékenységhez még nem kellett szakmai képzés. Arra Mária Terézia újításától kezdve került sor. 1768-tól a jelölteknek ügyvédi vizsgát kellett tenniük. 1785-től jogi felsőfokú vizsgával kellett rendelkezniük. 1852-től az ügyvédeket az igazságügyi miniszter nevezte ki. Ehhez ügyvédi vizsgára és kétévi gyakorlatra volt szükség. Az ügyvédi testületet azonban csak a forradalom után hozták létre. 1874-től a kinevezéshez kamarai tagság is kellett.^[34]

A szocializmusban az ügyvédség nem tartozott a kedvelt társadalmi kategóriák közé. Ennek oka az osztályalapú szemlélet. A hivatalos ideológia az ügyvédséget a kapitalizmusban a tőkés és földbirtokosok kiszolgálójának tekintette, akik a perekben – egyes kivételektől eltekintve – azokat támogatják, akik megfizetik őket. Ez egy leegyszerűsített szemlélet: a valóságban az ügyvédek jelentős része a kevésbé tehető ügyfelek érdekeit is képviselte.

A szocializmus azonban a demokrácia látszatának megőrzése érdekében és más okok miatt, nem engedheti meg magának, hogy az ügyvédséget, mint intézményt, főszámlolja. Ezért arra törekszik, hogy ellenőrizze tevékenységüket és korlátozza számukat. Ennek jegyében nem engedi meg a magánügyvédséget, minden ügyvéd köteles valamilyen irodába tartozni, amit az ügyvédek maguk között kolhoznak neveztek. A létszám csökkentése érdekében a végzett hallgatóknak csak egy töredéke mehetett el ügyvédnek, így a rendszerváltás idején az ügyvédi kar jócskán elöregedett. Ugyanakkor az ügyvédi pálya, amely a jogi foglalkozások közül viszonylag a legtöbb szabadságot biztosította, a legvonzóbb pályaként determinálta a végzett jogászok pályaválasztását.

A rendszerváltás kedvező fordulatot hozott az ügyvédek megítélésében. Ma általánosan elfogadott a vélemény, hogy az ügyvédség mint intézmény sokágú, fontos szerepeket tölt be, és ezért nélkülözhetetlen egy demokratikus társadalom számára. Ennek jegyében egyrészt megszűnt a kötöttség, hogy az ügyvéd csak egy munkaközösség keretében dolgozhat. Másrészt megnőtt a jogi egyetemek és a hallgatók száma, jelenleg már túltermeléssel kell számolni.

Rátérve az ügyvédség jelenlegi etikai problémáira, kiindulópontként az 1998. évi XI. törvényt vesszük alapul, amely a jog által az ügyvédek számára előírt követelményeket tartalmazza. A törvény preambulumban röviden összefoglalja a legfontosabb igényeket, felvázolja az ügyvédek kötelelességeit és jogait, s ennek során számos erkölcsi követelményt is megfogalmaz. A preambulumban igyekszik eleget tenni címének, amely „általános elvek”-ként van meghatározva. Ennek első és egyben egyik legfőbb mondata már etikai jellegzetességet is tartalmaz. Eszerint: az ügyvéd hivatásának gyakorlásával – törvényes eszközökkel és módon – elősegíti megbízója jogainak érvényesítését és kötelezettségeinek teljesítését. Természetesen a törvény fel is sorolja azokat a tevékenységeket, amelyekkel az

[34] A magyar adatoknál felhasználtam Pomogyi László *Magyar Alkotmányjogi és Jogtörténeti Kéziszótárát* (2008).

ügyvéd segíti megbízóját. Ezek a következők: képviseli az ügyfelét, büntetőügyben védelmet lát el, jogi tanácsot ad, szerződést, beadványt más iratot készít, pénz és értéktárgy letéti kezelését végzi. A jogszabály ehhez hozzáfűzi, hogy ezek rendszeres ellátására kizárólag ügyvéd jogosult.^[35]

A jobb tájékozottság kedvéért közöljük azokat a feltételeket, amelyeknek teljesülése szükséges ahhoz, hogy valaki – legálisan – ügyvédként dolgozhasson. Ezek a következők: jogvégzettség, szakvizsga, ügyvédi kamarai tagság, büntetlen előélet, valamint hogy ne legyen közügyektől eltiltva.

Mindezt azért kellett előre bocsátanunk, mert ebből kiderül az ügyvédi tevékenység elsődleges moralitása, nevezetesen az, hogy az ügyvéd segít. Ez ügyben sajátos privilégiuma van, ezt a segítséget csak ügyvéd nyújthatja legálisan. Ha ugyanis olyasvalaki nyújtja ezt a segítséget, aki nem teljesíti a fenti feltételeket – azaz ún. zugügyvédként tevékenykedik –, akkor büntetendő cselekményt követ el. Ez a tény növeli az ügyvédi segítség értékét. Csökkenti viszont az, hogy az ügyvédi tevékenységet nem jószívúségből műveli, hanem díjazásért, mivel ebből él. Ez azonban nem szünteti meg az ügyvédi tevékenység moralitását, mivel az ügyvéd megdolgozik a pénzéért, továbbá megkönnyíti ügyfelei életét. Különösen igaz ez akkor, ha eleget tesz a preambulum egy másik követelményének, amely így van megfogalmazva: „Az ügyvédnek hivatását a legjobb tudása szerint lelkiismeretesen, a jogszabályok megtartásával kell gyakorolnia.” Aligha kétséges, hogy a most felsorolt követelmények nemcsak jogi rendelkezések, hanem egyben erkölcsiek is. Az, hogy az ügyvédnek privilégiuma van bizonyos tevékenységek elvégzésére, azt is jelenti, hogy az ügyvédnek bizonyos hatalma van, és Arisztotelész óta tudjuk, hogy a hatalom veszélyes, mert élni is lehet vele – ez lenne az ügyvéd kötelessége –, de a visszaélésre is van mód. Ez utóbbival később foglalkozunk.

Visszatérve a preambulum első mondatára, egy része etikai mondanivalót is tartalmaz, mely szerint a jogszabály megköveteli, hogy az ügyvéd által nyújtott jogi segítség valóban jogszerű legyen. Ezt a preambulum egy másik mondata is kiemeli, amely szerint „Az ügyvéd nem működhetik közre, ha az a hivatásával nem egyeztethető össze. Így különösen, ha a közreműködését olyan jogügylet-höz kéri, amely jogszabályba ütközik vagy jogszabály megkerülésére irányul.” Van azonban az itt leírtaknak egy sajátos ellentmondása, még pedig az, hogy eleve feltételezi, minden jogszabály egyben erkölcsös is, aki tehát jogot sért az ezzel egyúttal egy (vagy több) erkölcsi követelménynek sem tesz eleget. Például: sokan bírálják a most bevezetett egykulcsos adórendszert, hivatkozva arra, igazságtalan dolog, hogy a leggazdagabbak is ugyanolyan százalékban adóznak, mint a náluk jóval szegényebbek. Ennek a problémának jelenleg nincs jó megoldása, azonban az ügyvédnek hivatásánál fogva eleget kell tennie a törvénynek e kérdés esetén is.

[35] Ezen kívül számos olyan tevékenység van, amelyet szakszerűen az ügyvéd is elvégezhet. Ilyenek például az adótanácsadás, társadalombiztosítási tanácsadás, pénzügyi és egyéb üzletviteli tanácsadás, ingatlanközvetítés, szabadalmi ügyvivői tevékenység, amelyek mind arra utalnak, mennyire széleskörű az a segítség, amelyet az ügyvéd megbízóinak szolgáltathat.

A preambulum azonban nemcsak ezeket az erkölcsi tartalmú szabályokat foglalja magába. A szöveg harmadik paragrafusa ugyanis így rendelkezik: „Az ügyvéd e tevékenységében szabad és független.” Miben nyilvánul meg az ügyvéd szabadsága? Elsősorban abban, hogy milyen ügyeket vállal el, illetve utasít vissza. Az ügyvéd ugyanis nem köteles minden megbízást elfogadni. Ennek lehetnek lelkiismereti, de más okai is. Hasonlóképpen joga van arra is, hogy a megkötött szerződést felbontsa. De szabadság az is, hogy privilégiuma van bizonyos tevékenységek elvégzésére, amelyek tilosak minden más foglalkozású szakember számára. Emellett kifejeződik a szabadság számos egyéb vonatkozásban is, így például abban, hogyha védőügyvéd, akkor szabadon dolgozhatja ki a védelmi stratégiát és taktikát.

Igaz, ez a szabadság – hasonlóan más szabadságokhoz – sem föltétlen, hanem viszonylagos. Például szolgáljon egy-két kötöttség, amelyek korlátozzák az ügyvéd szabadságát: ilyenek a törvények általában, de az ügyvédi törvény különösen. De ide sorolható az Ügyvédi Kamara is (hisz valaki csak akkor lehet ügyvéd, ha a Kamara felveszi tagjai közé, de ezzel együtt jár az is, hogy az ügyvéd köteles a Kamara előírásainak eleget tenni). További szabadságkorlátot jelent, hogy a jog ismeri a „kirendelt ügyvéd” intézményét. Erre azért van szükség, mert a büntetőügyek tárgyalásánál, kötelező az ügyvéd jelenléte és aktív szerepe, ám az esetek egy részénél a vádlottnak nincs önként fogadott ügyvédje, vagy azért, mert egy ügyvéd sem vállalja – például egy tömeggyilkos védelmét –, vagy azért, mert a gyanúsított nem képes az ügyvédet megfizetni. Ilyenkor az illetékes szerv ügyvédet rendel ki a vádlott védelmére, a kijelölt ügyvéd köteles annak védelmét ellátni, mégpedig ugyanúgy, mintha önként vállalta volna az ügyet (így például köteles azonnal felvenni a terhelttel a kapcsolatot).

De mit jelent az ügyvéd függetlensége? A függetlenség elsősorban abban fejeződik ki, hogy az ügyvéd nem egy hierarchián belül végzi tevékenységét – más szóval nincs főnöke, aki utasíthatná, hogy mit és hogyan tegyen. Összehasonlításképpen az ügyészt utasíthatja a főügyész, de főügyvéd – mint tudjuk – nem létezik. A függetlenséget azonban nemcsak egy utasításokra felhatalmazott főnök veszélyeztetheti, hanem bizonyos foglalkozások is. Ezért a törvény az összeférhetetlenség címszó alatt felsorolja azokat a foglalkozásokat, amelyek veszélyeztethetik az ügyvéd függetlenségét. Eszerint: az ügyvéd nem állhat munkaviszonyban, szolgálati viszonyban, nem lehet közalkalmazott, köztisztviselő, közjegyző és főállású polgármester. Ezek zöme azért tiltott az ügyvéd számára, mert lehetővé teszi, hogy az ügyvédet utasíthassák, vagy egyéb szempontból veszélyeztessék függetlenségét. Ha valaki ezek láttán azt feltételezi, hogy az ügyvéd számára nincs más lehetőség, minthogy „ügyvédkedik”, az nagyon is téved, mert a törvény legalább tíz olyan tevékenységet is felsorol, amely összefér az ügyvédi munkával. Így például nem tilos számára többek között a tudományos, a művészeti, a sport, valamint az oktatói tevékenység.

Bármilyen nagy erkölcsi érték a szabadság és a függetlenség, van egy harmadik hasonló jellegű érték, amely – korántsem véletlenül – itt hiányzik. Összehasonlítva egy másik jogászai foglalkozással: a bíró szabad és független, de ezen felül

pártatlan is. Az ügyvédnél a pártatlanság, mint kívánalom hiányzik. Miért? Azért, mert az ügyvéd nem pártatlan! Az ügyvédnek az az egyik fő kötelessége, hogy a megbízójának, védencének érdekeit jogszerűen védje. Ez azonban nem eredményez egyenlőtleniséget, mert egy demokratikus jogállamban, ahol az államnak büntetőjogi monopóliuma van a büntető perekben az állam érdekeit az ügyész védi, és ezt ellensúlyozza az ügyvéd a vádlott védelmével. Ennek érdekében hozza fel a mentő körülményeket és mindazt, ami a vádlott mellett szól. Ezt hívják a fegyveregyenlőség elvének, és ez érvényesül a kontradiktórius eljárásánál. A fegyveregyenlőség elve egyben erkölcsi követelmény is, amelyre azért van szükség, mert a büntető perek tekintélyes részénél lényeges különbség áll fenn a bíró és az ügyész műveltsége, jogász felkészültsége és a vádlott ismeretei között, melyet igyekeznek a törvény, ha nem is kiegyenlíteni, de legalább csökkenteni az ügyvéd által nyújtott segítséggel. A polgári perekben, amelyeken rendszerint nem vesz részt az ügyész, az ellenérdekű ügyfél ügyvédje védi az ellenfelet. Ezért tiltja a törvény, hogy egy ügyvéd egyszerre védje az alperest és a felperest is. Az a tény, hogy az ügyvédi törvény nem igényel pártatlanságot az ügyvédektől, tehát nem hibája a törvénynek, hanem erkölcsileg megalapozott vélemény, amely egyébként áthatja a törvény összeférhetlenségét követő szakaszát is, amely az ügyvéd titoktartási kötelezettségeit szabályozza.

Az ügyvédi törvény fontos jogász és erkölcsi követelménynek tartja, hogy az ügyvéd betartja-e paragrafus által előírtakat. A törvény nyolcadik paragrafusa a következőket tartalmazza: „Az ügyvédet – ha törvény másként nem rendelkezik – titoktartási kötelezettség terheli minden olyan adatot, tényt illetően, amelyről hivatásának gyakorlása során szerzett tudomást. E kötelezettség független az ügyvédi megbízási jogviszony fennállásától és az ügyvédi működés megszűnése után is fennmarad.” A titkosságra vonatkozó passzus az átlagnál szigorúbb követelményeket állít föl. Ezt többek között a következők támasztják alá: egyrészt a titoktartás nem csak a titkot ismerő ügyvédre terjed ki, hanem az ügyvédi iroda összes alkalmazottjára is. Másrészt az – és ez még fontosabb –, hogy a törvény szerint az ügyvéd még az állami szerv, a hatóság előtt sem tárhatja fel a megbízójára vonatkozó iratokat és adatokat, s hogy ne lehessen ezt a rendelkezést megkerülni, a törvény tiltja, hogy az iratok és adatok tartalmáról tanúként kihallgathassák. (Mint tudjuk, a tanú köteles az igazat és csakis az igazat mondani.) Ez azonban azt jelenti, hogy az ügyfélre vonatkozó titoktartás előbbre való, mint az igazság hatóság által történő megismerése: ezért előfordulhat, hogyha a vádlott bevallja ügyvédjének, hogy ő követte el a büntető per tárgyát képező gyilkosságot, de a bíróság előtt tagadja ugyanezt, akkor az ügyvédnek nincs joga leleplezni védencét és az igazság kiderítetlen maradhat, s a vádlottat bizonyítékok hiányában felmenthetik. Természetesen az ügyvéd nem hazudhat, de hallgatni köteles. Ellenkező esetben kizárhatják az ügyvédi kamarából.^[36]

[36] Hitchcock egyik filmjében egy ember meggyónja egy papnak, hogy elkövetett egy gyilkosságot. A gyónási titok jegyében a pap ezt elhallgatja a rendőrség előtt, és maga válik vádlottá. Csak azért nem ítélik el, hogy a film happy enddel végződhessék.

A törvény következő két paragrafusa, a kilencedik és tizedik az ügyvéd díjazásával és anyagi felelősségével foglalkozik. Említettük már, hogy az ügyvéd díjazásért dolgozik, segít megbízójának. Tartalmazza viszont a törvény azt, hogy a megállapodás köti mindkét felet, ezért fegyelmi vétséget követ el az az ügyvéd, aki ügyfelétől többet kér, mint amennyiben megállapodtak. A valóságban ezek a díjak – attól függően, hogy az illető ügyvéd „sztárügyvéd”-e vagy sem – jelentős mértékben eltérnek egymástól. A pénz problémája azonban nemcsak díjazás formájában jelentkezik az ügyvédi tevékenységnél, hanem letét, költség alakjában is. Ezért az ügyvédet elszámolási kötelezettség terheli. Ez sajnos kísértést is jelent, és az ügyvédekkel szembeni fegyelmi eljárások arról tanúskodnak, hogy ennek nem minden ügyvéd tud ellenállni. A törvény ezért az ügyfelek érdekében kissé bizalmatlan az ügyvédekkel szemben és ezért elrendeli, hogy az ügyvédek az általuk okozott károk megtérítésére kötelesek felelősségbiztosítást kötni.

A díjazással kapcsolatos az a másik morális tartalmú kérdés, amit az ügyvédeknek gyakran feltesznek: a bűncselekményt elkövetők jelentős része erkölcsileg rossz, sőt nem egyszer gonosz ember, aki súlyos károkat okoz másnak/másoknak (esetleg gyilkol is). Megérdemli-e egy ilyen ember, hogy sorsát pozitívan befolyásoló segítséget kapjon egy ügyvédtől? Milyen ember az ilyen ügyvéd, aki egyébként tisztességes, jó állampolgára hazájának? A választ nem könnyű megadni. Az egyik lehetséges válasz az, hogy a bűncselekmény elkövetése nem csak a terhelt számlájára írandó, hanem társadalmi, kriminogén okok is közrejátszottak az esemény létrejötténél, amelyekről a bűnös nem is tehetett. Ilyen ok például az, hogy az elkövető olyan családban nőtt fel, amelyben több bűnöző is akadt. A másik válasz sajnos az, hogy az ügyvédet az ügy felvállalásánál az anyagiak motiválták. Vegyük figyelembe, hogy a gyanúsítottak néha nagyon gazdagok, mivel az elrabolt pénzt elrejtették, és a rejtékhelyet nem hajlandók felfedni.

Ami az ügyvéd tevékenységét illeti, az ügyvédi törvény részletesen kitér az ezzel kapcsolatos követelményekre. Ezek azzal kezdődnek, hogy az ügyfél megbízást ad az ügyvédnek és felhatalmazást. Mindkettő csak akkor érvényes, ha azt írásba foglalták (a szóbeli megállapodás tehát önmagában nem érvényes). Az írásbeliség egyébként jelzi az ügyvédi tevékenység jelentőségét, ezért minden más fontos mozzanatnál is követelmény. Ugyancsak az ügyvédi munka komolyságát hangsúlyozza, hogy az ügyvédnek külön irodájának kell lenni. Ezt azért szükséges kiemelni, mert a szakmák túlnyomó többségénél – az agráriumban vagy az iparban – nincs ilyen általános követelmény.

A törvény hallgatólagosan azt igényli az ügyvédektől, hogy – a szó jó értelmében – úriemberként viselkedjenek. Ez megnyilvánul abban, hogy az ügyvédnek nemcsak az ügyfelekkel kell tisztességesen bánnia, hanem kollegáival is. Ez azt jelenti, hogy nem szabad ellenségesen viselkednie az ellenoldal ügyvédjével, de nem szabad úgy sem, hogy az ügyvédek „összejátszására” lehessen következtetni. Ugyanezt a tiszteletteljes magatartást kell tanúsítaniuk a bíróval és az ügyésszel szemben, de a per további résztvevőivel szemben is. Az ügyvédi tevékenység

komolyságát jelzi az is, hogy az ügyvédeknek tilos reklámozatniuk magukat, ami kivételes követelmény a többi szakmával összehasonlítva.

Az ügyvédi tevékenység etikailag is lényeges része a jogellenes visszaélések megakadályozása. Ennek jegyében fontos feladata az okiratok tartalmi és formai ellenőrzése, és ennek bizonyosságául az okiratok ellenjegyzése. Ugyancsak ezzel összefüggő teendője a személyazonosságok hitelességének ellenőrzése. Az ügyvédi törvény részletesen szabályozza a most említett tevékenységek alkalmazását. Összegzésként megállapítható, hogy az ügyvéd szabadsága törvényileg szabályozott és korlátozott. Ezért érthető, hogy számos lehetősége adódik arra, hogy az ügyvéd hanyagságból vagy tudatosan ne tegyen eleget a törvény által támasztott követelményeknek. Nem véletlen, hogy a törvény befejező része a fegyelmi felelősséggel, a fegyelmi vétséggel és a büntetésekkel foglalkozik. Az elsővel kapcsolatban a következőket írja a törvény: 37.§ „Fegyelmi vétséget követ el az ügyvéd a) aki az ügyvédi tevékenység gyakorlásából eredő, jogszabályban illetve etikai szabályzatban meghatározott kötelességét vétkesen megszegi, vagy b) akinek az ügyvédi tevékenységen kívüli magatartása az ügyvédi kar tekintélyét csorbítja.”

Természetesen, a törvény kitér a lehetséges büntetésekre is, amelyeket első fokon a kamara fegyelmi bizottsága, másodfokon a Magyar Ügyvédi Kamara fegyelmi tanácsa szab ki. A büntetések a következők: megrovás, pénzbírság, kizárás a kamarából. Az utóbbi bizonyos feltételek esetén felfüggeszthető. Ha a felsorolt büntetéseket összehasonlítjuk az erkölcsi vétkek szokásos büntetéseivel, akkor megállapítható, hogy súlyosabbak azoknál, különösen a második és a harmadik. Ez ismét azzal magyarázható, hogy az ügyvédek fegyelmi vétségei viszonylag jelentős károkat okozhatnak az ügyfeleknek, ezért közelítenek a büntetőjog által leírt büntetésekhöz: itt ismét a másodikra és a harmadikra gondolunk. A büntetőjogi büntetések között egyaránt szerepel a pénzbüntetés, és mellékbüntetésként a foglalkozástól való eltiltás.

E fejezet befejezéséül tanulságként ízelítőt adunk abból a könyvből, amelyben a szerző összegyűjtötte az ügyvédi kamara fegyelmi bizottsága elé került ügyeket. (Szilágyi György: *Döntvénytár*. 1999-2003. Kézirat.) Az elkövetett vétségek két részre oszthatók. Az elsőhöz tartoznak azok a vétségek, amelyek közvetlenül az ügyvédre bízott pénzzel voltak kapcsolatban, míg a második csoportba tartozóknak közvetlenül nem volt kapcsolatuk a pénzzel.

A teljesség igénye nélkül felsorolunk a vétségek közül néhány olyat, amelyek gyakrabban fordultak elő, nemcsak a vizsgált periódusban, hanem a jelenben is. Az első csoportba sorolható, ha az ügyvéd nem számol el a rábízott pénzzel. Ennek egyik jellegzetes alakja, ha az elszámolás hiánya az ügyvédnél letétbe helyezett pénzre vonatkozik. Továbbá előfordulnak olyan esetek, amelyeknél az ügyvéd lényegesen többet kér, mint amennyiben a megbízáskor az ügyféllel megegyeztek. Ezekért a vétségekért rendszerint pénzbüntetés jár, amely arányban áll azzal a pénzösszeggel, amely a fegyelmi tárgyát képezi.

A második csoportba részben tudatosan elkövetett vétségek, másrészt mulasztásos cselekmények tartoznak. Az előbbi általános jellegzetessége, hogy a cselekmény

vagy jogellenes, vagy formálisan jogszerű, de tartalmilag erkölcstelen. Az elsőhöz sorolható az, amikor az ügyvéd egy lakás eladásánál hozzájárul ahhoz, hogy az illeték csökkentése érdekében lényegesen kisebb összeget írjanak a szerződésbe, mint amennyibe az ingatlan került. A másodikra példa, amikor az ügyvéd segít a lakásmaffiának, hogy becsapjanak egy idős embert, aki így elveszti lakását. A mulasztásos cselekmények közé tartozik, ha az ügyvéd nem jelenik meg a tárgyaláson és nem gondoskodik a helyettesítéséről. Ugyancsak ide sorolható, ha az ügyvéd elmulasztja az újonnan alakult vállalkozás cégbejegyzését. Továbbá ha az ügyvéd elmulasztja felvilágosítani ügyfelét arról, hogy a megvásárolandó ingatlanra valaki elővásárlási joggal rendelkezik. Nem teljesíti kötelességét az az ügyvéd sem, aki ingatlan vásárlásánál nem tájékozik arról, hogy tehermentes-e az ingatlan, amelyet ügyfele megvenni szándékozik. Ugyancsak mulasztás, ha egy okiratról elmarad az ügyvéd ellenjegyzése. Végül megemlíthetjük még azt, amikor az ügyvédjelölt jogosítatlanul ügyvédként lép fel, illetve az ügyvéd olyan tevékenységet végez, amelyre az ügyvédek nincsenek felhatalmazva. Mindezeknek közös jellegzetessége, hogy a mulasztás vagy a jogosulatlan tevékenység következtében az ügyfeleket általában kisebb-nagyobb kár éri. Mindezek alapján megállapítható, hogy az ügyvédi foglalkozás erkölcsileg számos veszéllyel jár, amelyeket esetenként nem könnyű elkerülni.

2. Bírói erkölcstan

Az előzőhöz hasonlóan ezt a fejezetet is egy rövid történeti áttekintéssel kezdjük. A bíróságok keletkezése a régmúlta tehető, és elvi alapját az emberek között gyakran létrejövő konfliktusok képezték. Ezeket a konfliktusokat elvileg két fajta módon lehet elrendezni: egyrészt úgy, hogy a rendezés nincs szabályozva, s ebben az esetben az önbíráskodás érvényesül, annak minden hátrányával együtt. Ilyen negatívum, hogy ilyenkor általában nem az igazság, hanem a kényszer, a nyers erőszak győzedelmeskedik, ami rendszerint újabb konfliktusok létrejöttéhez vezethet. Ennek következtében az önbíráskodás közösségellenes, és a civilizáció fejlődésével fokozatosan át kell adnia a helyét, egy kulturáltabb és egyben objektívebb megoldásnak, amelynél olyanok döntenek a kérdés megítélésében, akik többnyire nem érdekelt felek és ezért igazságosabban képesek ítélni. Ennek a jobbik megoldásnak első formája a vének tanácsa volt, amelyet az legitimált, hogy tagjai koruknál fogva több tapasztalattal rendelkeztek, mint a törzs többi tagja. Az ítélet rendszerint valamilyen kompenzációt írt elő, ami az áldozat kárának enyhítéseként funkcionált. Természetesen a tanács tagjai – oktatás hiányában – még nem rendelkeztek jogi képzettséggel, az ítéletek alapjául a kialakulóban lévő szokásjog szolgált.

A bírói szakma születésében a következő lépcsőfokot a görög városállamok alkották. Itt merült fel először az a probléma, hogy a bíróság hivatásos bírókból álljon-e, vagy laikusokból. Az előbbi mellett az szólt, hogy a hivatásos bírók magasabb tudással rendelkeznek, színvonalasabb ítéletet képesek hozni, az utóbbi

mellett viszont az, hogy a foglalkozásszerű ítélkezők önkéntelenül is egy külön kasztot képeznek, és ezért nem ismerik igazán a hétköznapi életet. A görögök-nél az előbbi koncepció érvényesült. A bírókat a város lakói közül a népgyűlésen választották meghatározott időre. A szubjektivitás elkerülése érdekében nem alkalmazták az egyedi bíraskodást, kisebb ügyekben három bíró, a közepesekben tíz bíró, a legnagyobb ügyekben – mint például az emberölés – húsz bíró döntött. Újabb fejlődést jelentett a római jog létrejötte, elsősorban a polgári jog területén. Itt a bíró feladata volt eldönteni a kialakított eljárás alkalmazásával, hogy igaza van-e a felperesnek a per tárgyát illetően. A bírókat ugyan a császár nevezte ki, de a bírák nem voltak a császár emberei, mivel bizonyos függetlenséget élveztek, a bírósági ügyekbe még a császárnak sem volt joga beleavatkozni. Ugyancsak a fejlődés jele volt, hogy a rómaiak már ismerték a fellebbezés intézményét, de a törvényhozói és bírói hatalom még nem különült el egymástól, miként egy kiépített bírói szervezet is hiányzott. Kisebb ügyekben a bírói jogszolgáltatást a praetor végezte, de a legjelentősebb perekben az ógörög bíraskodáshoz hasonlóan tíz, sőt száz személyes bíraskodás is előfordult.

A modern értelemben vett bíróság előfutárával a középkorban találkozunk. A bírósági rendszer legitimációja transzcendens alapokon nyugodott. A kiindulópont Isten volt, a tökéletes bíró, aki mindentudása és végtelen jósága miatt csak abszolút igazságos ítéletet tud hozni, amikor sor kerül az emberek megmérettetésére. Isten földi képviselője a keresztény király vagy császár volt (és a pápa). Ezért ők voltak hivatottak a földi igazságszolgáltatás megvalósítására. A bíraskodás tehát királyi monopólium, ami szükségszerűen magában foglalt egy sajátos ellentmondást. Nevezetesen, a nagyobb területű és lélekszámú államokban a középkori útviszonyok mellett még akkor sem tudott a király a bíraskodási kötelezettségének személyesen eleget tenni, ha kijelölt bizonyos napokat, amikor az adott városban megjelent. Vegyük itt figyelembe azt is, hogy a középkorban még nem ismerték a hatalmi ágak szétválasztását. A király tehát elsősorban uralkodott és nem ítélkezett. A problémát úgy oldották meg, hogy a király kiválasztott néhány hozzá közel álló embert, és azokat megbízta, hogy helyettesítsék őt a bíraskodásban. Magától értetődően ilyen körülmények között szó sem lehetett a bírák függetlenségéről: ha a királynak nem tetszett valamelyik bírójának a tevékenysége, leváltotta az illetőt egy engedelmesebb alattvalóval.

Egyes országokban, de elsősorban Nagy Britanniában azt a problémát, hogy a nép is részt vegyen a bírói ítéletek meghozatalában, a zsúri rendszer bevezetésével oldották meg. Ez azt jelentette, hogy a bűnösség kérdésében a zsúri mondta ki a végső szót. Ám a rendszer keletkezésekor – és még sokáig – a zsúri sem volt független, mert a zsúrit a bíró választotta ki, és amennyiben a zsúri nem úgy működött, ahogy a király embere azt elvárta volna, éppúgy elcsapta a zsúrit, mint esetleg őt a király.

A polgári fejlődés során a bíró függése a királyi akarattól, és a zsúri függősége a bíró akaratótól fokozatosan csökkent, és a XVII. században lényegében háttérbe szorult, majd megszűnt. Hasonló folyamat játszódott le más országokban is,

összefüggésben azzal, hogy a monarchiák alkotmányossá váltak és a királyi hatalom egyre inkább formális lett. Ennek során a bíróság függetlensége a bírói etika egyik vezérlő elvévé vált, ahogy arra a későbbiekben kitérünk. Ugyanez a folyamat ment végbe a zsúri esetében, amelynek kiválasztásánál nagy súlyt helyeznek arra, hogy a zsúri tagjai semmilyen mértékben ne legyenek se „*pro*”, se „*contra*” elfogultak a vádlottak vonatkozásában.^[37]

Az angol fejlődés azonban nemcsak ebben tér el az európai gyakorlat zömétől, hanem abban is, hogy ítéleteiben elsősorban a múltbeli esetekre támaszkodik, nemcsak a törvényekre. Ez a „*case law*”, „esetjog”. Emellett nagy szerepe van a szokásjognak és a méltányosságnak, amelyek humanista etikai elveken nyugszanak. Hasonlóképpen az angol jog sajátossága, hogy ismeri a békebíró intézményét, aki nem jogvégzett ember, de jól ismeri a kisebb községek embereit és problémáit.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a most leírt sajátosságok egy demokratikus állam egyik sajátos formáját jellemzik. Hasonló fejlődés játszódott le az európai államok zömében. Ebből a szempontból jelentős szerepe volt Montesquieu-nek, aki a hatalommegosztás szükségességét fejtette ki. Ezzel összefüggésben ugyancsak kiemelkedő szerepe volt az emberi jogok törvénybe iktatásának, amely tartalmazza az emberek jogos igényeit egy demokratikus állam etikus bíróságával kapcsolatban. Ezzel megalkotta az etikus bíróság vezérlő alapelvét. A bírósággal kapcsolatos emberi jogokat az Európai Emberi Jogi Konvenció hatodik pontja a következően fogalmazza meg: „Minden személynek joga van arra, hogy vitáit független és pártatlan, a törvény talaján álló bíróság tisztességesen, nyilvánosan, és megfelelő határidőn belül tárgyalja.”

Ezeket az elveket a demokratikus államokban komolyan veszik, már csak azért is, mert megsértésük esetén a károsultak az Európa Tanács strasbourgi bíróságokhoz fordulhatnak jogorvoslatért. Mindezek következtében a demokratikus államokban a bírácnak igen magas a társadalmi presztízse, beleértve anyagi díjazásukat is.

Ami a magyar fejlődést illeti, mutat bizonyos rokon vonásokat az európai fejlődéssel. Ennek egyik jele, hogy már az Árpád-házi királyok idején, Szent István és utódai megbíztak bizonyos udvarbeli méltóságokat, hogy bírói munkájában segítsék a királyt. Ilyen megbízatást kapott a nádorispán, az udvarbíró, a királybíró. Később a nádorbírót felváltotta az országbíró. IV. Béla korában a földesurak is megkapták azt a jogot, hogy birtokpereken ítélezhessenek, valamint a szabad királyi bíróságok is felállíthattak bíróságokat. Létrejöttek központi bíróságok. Később bevezették az esküdt rendszert, 12 esküdt segítette a bíró munkáját. A bíróságok függetlensége nehezen alakult. II. József tett kísérletet arra, hogy a bíróságokat a közigazgatástól elválassza. A reformkorban vált el az ügyészség a bíróságtól. Meggyorsult a fejlődés a dualizmus korában, kidolgozták az összeférhetetlenség szabályait,

[37] Egy anekdota szerint, amikor O. J. Simpson peréhez megfelelő zsúritagokat kerestek az erre kijelölt emberek, megállítottak az utcán valakit és megkérdezték bűnösnek tekinti-e a gyanúsítottat, azt válaszolta: „Ki az az O. J. Simpson?” „Maga a mi emberünk!” kiáltottak fel a zsúrit keresők.

ezzel csökkent az államhatalom beavatkozásának lehetősége. Ugyancsak sor került a bírák alkalmazási feltételeinek kidolgozására.^[38]

A magyar szocializmus idején nem volt kedvező helyzete a bírának. Ez szorosan összefüggött azzal, hogy a diktatúrák, még a „puhák” is, a hatalom koncentrációjára törekszenek. Ennek jegyében minden hatalmi intézmény alá volt rendelve az uralkodó pártnak és ez összeegyeztethetetlen a bíróságok függetlenségével. Ezért a bíróságok elvesztették autonómiájukat. Különösen a politikai pereknél ragaszkodik az uralkodó párt, hogy akarata érvényesüljön. Ezek legrosszabb válfaja az ún. koncepciós per, amely hamisított tényeken alapul. A hétköznapi pereknél, főleg az ún., tyúkperknél a párt beavatkozása gyöngébb volt, vagy hiányzott. Ezzel teljes összhangban állt, hogy a bírák társadalmi presztízse, beleértve anyagi ellátottságukat, rendkívül alacsony volt. Nem véletlen az sem, hogy a bírák többsége nő, akik azért vállalták ezt a munkát, mert hetente kétszer otthon maradhattak.

A rendszerváltással a bírák társadalmi helyzete és a megbecsültsége gyökeresen megváltozott, méghozzá előremutató irányban. Evvel összhangban rendezték a fizetésüket, és az európai előírásoknak megfelelően, két törvényben is összefoglalták a jogaikat és a kötelességeiket. (1997. évi XXXVII. és 2011. évi CLXII. törvény). A két törvényen kívül az Európai Bírák Tanácsának 2002-ben készült egy tervezete, amely a következő címet viseli: „A bírói etika erkölcsi elvei és szabályai”; továbbá a Magyar Bírói Egyesület 2005-ben elfogadott Etikai Kódexe szolgálnak alapul a bírói erkölcsstan megismeréséhez.

A bírói etika kiindulópontja az, hogy a bíró jelentős hatalommal rendelkezik (a bíróság elismerten hatalmi ág), és ezért a bírákat különösen nagy felelősség terheli a tekintetben, hogyan és mennyire élnek a rájuk bízott hatalommal. A bírák megnövekedett felelőssége azon alapul, hogy különösen a büntető bírák, de a polgári bírák is emberek sorsa felett döntenek, ami nemcsak az érintett személyeket, hanem nem egyszer családjuk további sorsát is jelentősen befolyásolhatja.^[39] Méghozzá az esetek jelentős részében korántsem ideális körülmények között. Felsorolunk néhány ilyen, a büntető bírák döntéseit nagyban megnehezítő körülményt. A büntető bíró csak akkor ítélni el valakit, ha egyértelműen bebizonyosodott, hogy a vádlott követte el a bűncselekményt. A valószínűség akármilyen magas foka ehhez nem elegendő. Csakhogy az esetek túlnyomó többségében a bizonyítékok csak közvetettek, nincs közöttük döntő bizonyíték, mint a középkorban a gyanúsított vallomása. A bíró jelenleg szabadon mérlegeli a bizonyítékokat, ám mindegyik bizonyítási formának megvannak a buktatói. Így például a tanúvallomás lehet hamis, vagy a tanú rosszul látta az eseményt, a szakértők véleménye ellentmond egymásnak.

[38] A most vázolt magyar részlet Stipta István *A magyar bírósági rendszer története* című könyve alapján készült.

[39] Meg kell említeni, hogy e tekintetben lényeges különbség van az európai és az angolszász bíráskodási rendszer között. Az utóbbinál kisebb a bírák felelőssége, mert a döntő szót, nevezetesen azt, hogy bűnös-e a vádlott vagy sem, nem a bírák mondják ki, hanem a zsűri. Mindez nem ad teljes felmentést a bírának, mert a büntetés nagyságát már ők határozzák meg.

A bíró által irányított tárgyalás törvényileg szabályozott keretek között működik. Három olyan etikai alapelv van, amelynek érvényesítése a bírák számára kötelező. Az első alapelv az igazság, egy demokráciában erkölcsös bírói ítélet csak igazságra épülhet. Ártatlant nyilvánvalóan nem szabad elítélni, mint ahogy bűnöst sem szabad felmenteni, feltéve, hogy nem állanak fenn büntethetőséget kizáró okok. Ám a tények valóságghú feltárása, ahogy az előbbiekben láttuk nem könnyű feladat. Ilyenkor születnek még jó bírónál is olyan ítéletek, ahol a valódi tettet kellő bizonyítékok hiányában felmentik.

A második etikai követelmény: az igazságosság. Az ítélet akkor igazságos, ha a bíró az összes rendelkezésre álló tényt figyelembe veszi és a bűncselekmény nagyságával arányos ítéletet hoz. Ugyanakkor értékeli az enyhítő és súlyosbító körülményeket is.

A harmadik etikai követelmény a bíró függetlensége. Ez azt jelenti, hogy a bírót tevékenységében, de különösen az általa vezetett tárgyalások során és bírói döntéseinél kizárólag a törvény és saját lelkiismerete vezérelje. Ennek egyik előfeltétele, hogy a bírák kivétel nélkül eleget tegyenek a törvény által megkövetelt összeférhetlenségi szabályoknak. Ezért azonnal jelenteniük kell, ha az összeférhetlenség valamelyik esete fennáll, hogy annak kiküszöbölése bekövetkezzék. A 2011. évi CLXII. törvény taxatív felsorolja az összeférhetlenség eseteit. Ezek közül a legfontosabbak a következők: a bírák nem lehetnek tagjai pártoknak és politikai tevékenységet nem folytathatnak. A bíró nem lehet országgyűlési, európai parlamenti vagy önkormányzati képviselő, polgármester. A bíró nem lehet gazdasági társaság vezető tisztségviselője vagy közreműködésre kötelezett tagja. A bíró nem lehet választottbíróóság tagja sem. De összeférhetlenség áll fenn akkor is, ha hozzátartozó vagy barát sorsáról kell döntenie. A bíró köteles haladéktalanul bejelenteni, ha vele szemben összeférhetlenségi ok merül fel. A törvény természetesen foglalkozik azzal is, hogy milyen tevékenységek férnek össze a bírói hivatással, másként azzal, hogy mit szabad a bírónak vállalni, amíg az nem veszélyezteti bírói tevékenységét. Ezek közül a legfontosabbak a tudományos és oktatói feladatkörök.

A továbbiakban bemutatunk két bírósági etikai kódexet és ahhoz fűzünk megjegyzéseket. Az egyik a Magyar Bírói Egyesület 2005-ben készült dokumentuma, a másik az Európai Bírák Tanácsának 2002-beli szabályzata, amelynek különlegessége az, hogy az Európa Tanács tagjainak írásbeli véleménye alapján készült, és az európai országok tapasztalatait tükrözi.

Az első passzus azt követeli a bíraktól, hogy három tényező befolyásolja döntésüket: a jogszabály, a tudásuk és a lelkiismeretük. Itt annak van jelentősége, hogy a lelkiismeret mellett a tudás is szerepel. A történelem ugyanis arról tanúskodik, hogy a pusztán lelkiismeret nem egyszer rossz irányban hat a döntéshozóra, mert a meggyőződés gyakran elfogultságot tartalmaz. A szabályzat helyesen húzza alá a bírák függetlenségének és pártatlanságának jelentőségét, de nem eléggé hangsúlyozza, hogy ellent kell állni minden esetleges korrupciós kísérletnek. Ha ugyanis összehasonlítjuk az idevágó szövegrészletet az ügyészi törvény megfelelő helyével, akkor azt látjuk, hogy az utóbbi – helyesen – megfogalmazza

azokat a veszélyeket, amelyeket az ügyészeknek tanácsos elkerülni: ugyanis explicite azt tartalmazza, hogy tilos elfogadni az ügyésznek bármiféle ajándékot, továbbá olyan előnyt, amellyel számukra kedvező irányban befolyásolhatják az ügyészt. Úgy gondoljuk, hogy ezt a passzust érdemes lenne az ügyészségi törvényből átvenni.

Továbbá a dokumentum – helyesen – emeli ki, hogy a pártosságnak még a látszatát is el kell kerülni. Ezt tanácsos lenne általános elvként is kimondani. Minden negatívummal kapcsolatban kívánatos lenne nyomatékosan hangsúlyozni, hogy annak látszata is elkerülendő.

A szabályzat negyedik passzusa tartalmazza azt a mondatot, hogy „a felek egyenjogúságát tiszteletben kell tartani”. De a felek egy büntetőperben korántsem teljesen egyenjogúak. Hogyan is lehetne egy előzetes letartóztatásban lévő vádlott egyenjogú a büntetőper szabadlábban lévő és csak rá jellemző jogokkal rendelkező emberrel. Helyesebb lenne azt hangsúlyozni, hogy a közöttük lévő fegyveregyenlőtlenséget ajánlatos lenne csökkenteni, ha minden résztvevőnek egyaránt vannak emberi jogai.

A nyolcadik paragrafus szükségesnek tartja, hogy a bírák hitelesen tájékoztassák a közvéleményt. Elmulasztja azonban ehhez hozzátenni, hogy ez nem vonatkozik a folyamatban lévő ügyekre, amelynél titoktartásra van kötelezve a bíró. A tizedik passzus – helyesen – megfogalmazza azokat a korlátokat, amelyek a bírák által adott tájékoztatást övezik.

Ha összehasonlítjuk az ügyvédi és bírói pályára való alkalmasság feltételeit, akkor csakhamar kiderül, hogy az utóbbi esetében a követelmények lényegesen magasabbak. A bírói kinevezés feltételei a következők: harmincéves betöltött kor, magyar állampolgárság, cselekvőképesség, egyetemi jogi végzettség, jogi szakvizsga, vagyonynyilatkozat, legalább egy éves jogász tevékenység, pályaalakalmassági vizsgálat, melynek eredménye alapján a bírói hivatás gyakorlására alkalmas. E követelmények közül különösen kettőt emelnénk ki. Az egyik a vagyonynyilatkozat, a másik a pályaalakalmasság. Az előbbi nem véletlenül hiányzik az ügyvédek esetén, mivel az ügyvédek legalísan gazdagodhatnak, amennyiben sztárügyvédek, a bírák azonban nem, mert fix fizetéssel rendelkeznek. Következésképpen, ha egy bíró meggazdagodik, az általában sérti a bírói etikát, míg az ügyvédnél ez nem kifogásolható.

A másik a pályaalakalmassági vizsgálat. A bírakkal szembeni követelményekre az jellemző, hogy számos pszichés elemet tartalmaznak. Ezek zömmel személyiségjegyek, amelyek bizonyos fokig a bírakkal veleszületettek, másrészt elsajátíthatók. Egy azonban bizonyos: e tulajdonságok hiánya alkalmatlanná teszi a jelöltet arra, hogy a bírói munkát sikeresen ellássa. A bírói törvény erről a következőket írja: „a pályaalakalmassági vizsgálat magában foglalja az egészségi, fizikai és pszichikai alkalmassági vizsgálatot. Ennek során vizsgálni kell a bírói munka végzését kizáró vagy számot tevően befolyásoló pszichikai és egészségi okokat, valamint a bíró személyiségének intelligencia- és karakterjellemzőit. Jogszabályban meghatározott szempontok szerint állást kell foglalni abban

a kérdésben, hogy a jelölt személyiség jegyei alapján a bírói munka elvégzésére várhatóan alkalmas-e. Ennek a paragrafusnak az a sajátossága, hogy a pszichés elemeknek itt számottevő etikai következményei vannak. A bírónak, ahhoz hogy eredményesen tevékenykedjék, tulajdonképpen gentlemanként kell viselkednie. Összehasonlításképpen, ha egy ügyvéd rossz modorú, akkor megbízója legfeljebb leváltja, de ez nem jár különösebb etikai következményekkel. Összefoglalva: a két dokumentum lényegében kiegészíti egymást és kellő tájékoztatást ad a bírakkal kapcsolatos etikai követelményekről.

3. Ügyészi erkölcsstan

A következő jogászai foglalkozás, amelynek etikáját bemutatjuk, az ügyészi etika. Mielőtt rátérnénk ennek elemzésére ezúttal is egy rövid történeti bevezetővel kezdjük. Első megállapításunk az, hogy az ügyészség története később kezdődik, mint az ügyvédségé, illetve a bíróságé. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a törzsi fejlődés során kinek volt feladata a bűnök üldözése. Állam és jog híján az önbíráskodás dominált, a konfliktusokat a pusztai erőszak alapján döntötték el, és az erősebb akarata érvényesült. A római jog ezért nem ismerte az ügyészség intézményét, noha büntetőügyekben néha a *procurator*, illetve az *orator* képviselte a sértettet. Jellemző, hogy a római jogi tankönyvekből hiányzik az ügyészség címszó.

Az ügyészség intézményének kezdetei Franciaországban jelentek meg a XIV. században, ahol a király és a főnemesek és földbirtokosok érdekeltek voltak abban, hogy adósaik teljesítsék kötelezettségeiket. Ez megfelelt a középkori abszolutizmusnak, még Montesquieu is dicséretileg ír róla, kiemelve, hogy az önkéntes önbíráskodással szemben helyesebb, ha az államnak van büntetőjogi monopóliuma, amit a törvény szabályoz. Az ügyésszé válást különbözőképpen szabályozták. Az Egyesült Államokban például választják az ügyészeket.

Magyarországban hasonlóképpen a XIV. században jelennek meg az ügyészség első formái, amikor a királyi jogügyek igazgatója képviselte az uralkodó érdekeit büntető perekben. A következő lépésre a XVII. században került sor, amikor minden nemesi vármegyében, valamint jelentékenyebb városokban létrejött az ügyészség, amelynek nem csak vádképviselet volt a funkciója, hanem a nyomozásban is részt vettek. 1850-től kezdve minden bíróság mellett ügyészség is működött. 1871-ben, illetve 1891-ben az ügyészségeket centralizálták és a kormánynak alárendelték.^[40]

Ami a szocializmust illeti, itt az ügyészség fontos része volt a rendszernek, az establishmentnek. A büntetéssel kapcsolatos állami monopólium fontos részeként működött, beleértve a koncepciós pereket. Feladat volt még a törvényesség őrzése, amelyet az uralkodó pártnak alárendelve végzett. Az ügyészség ilyen

[40] A történeti résznél Pomogyi, 2008 adatait használtuk fel.

körülmények között természetesen nem volt pártatlan, és azok a joghallgatók választották a jogászi pályát, akik a rendszerrel egyetértettek.

Rátérve a jelenre, itt is azt az eljárást fogjuk alkalmazni, amit az előző kettőnél: alapként az adott szakmával kapcsolatos törvényt vesszük, és ehhez kapcsoljuk hozzá az adott foglalkozás már érvényben lévő etikai kódexét.

Az ügyészi etika jelentőségét első sorban az domborítja ki, hogy az előző két jogi foglalkozástól eltérően, amelyekben egyaránt található büntetőjogi és polgári jogi elemek, az ügyészi szakma csaknem kizárólag bűnügyi jellegű. (A büntető perekben nélkülözhetetlen az ügyész szerepe, a polgári perekben viszont csak kivételes.) Márpedig a büntetőjog feltűnően sok etikai elemet hordoz, s a tényállások legalább kétharmada olyan bűncselekményeket kriminalizál, amelyeket a közerkölcs is elítél. (Lásd például az élet, a testi épség, a tulajdon elleni bűncselekményeket.)^[41]

Ennek azért van különös jelentősége, mert az etika – némileg leegyszerűsítve – a jó és a rossz „tudománya”, s ezért a bűnüldözésnek fontos szerepe van abban, hogy az állam, élve büntetőjogi monopóliumával, mit kriminalizál, illetve mit nem. Ez a monopólium az ügyész egész tevékenységét áthatja: az esetek tekintélyes részében ő rendeli el a nyomozást, továbbá ő is felügyeli azt, csak ő emelhet vádat és csak ő képviselheti a vádat, végül felügyeli is a büntetés végrehajtását. Sőt, e tekintetben az ügyész hatalma nagyobb, mint a bíróé, mert az ő vádemelése nélkül a bíró nem rendelhet el tárgyalást. Ez azonban azt is jelenti, hogy a bíróhoz hasonlóan jelentős hatalommal, és ami ezzel együtt jár, komoly felelősséggel rendelkezik. És ez még akkor is nagyarányú, ha eltér a bírói felelősségtől. Mégpedig elsősorban abban, hogy rajta múlik indítanak-e nyomozást egy ügyben, követi-e a nyomozást vádemelés, a tárgyalás alapján esetleg visszavonja-e a vádat. E tekintetben az ügyész felelőssége nagyobb, mint a bíróé, mert az ügyésznek diszkrecionális joga van a nyomozás elrendelésére, a vád emelésére, a vád visszavonásra, míg a bírónak nincs választási lehetősége arra, hogy hoz-e ítéletet egy perben vagy sem.

Egyébiránt sok közös elem figyelhető meg a bírói és az ügyészi etika követelményei tekintetében, különösen a függetlenség és a pártatlanság vonatkozásában, valamint az ügyész hivatali ténykedése során, illetve magánéletében tanúsított magatartása tekintetében. Ez azonban nem problémamentes követelmény. Mégpedig azért nem, mert az ügyésznek és a bírónak más a feladata. A bírótól korántsem azt várják el, hogy minden ügyben elmarasztaló ítéletet hozzon, hanem azt, hogy az igazságot minél mélyebben feltárva igazságos ítéletet hozzon, legyen az felmentő vagy elmarasztaló. Az ügyésznél annyiban más a helyzet, hogy ő akkor emel vádat, ha egyértelműen meg van győződve arról, hogy a tettes elkövette a bűncselekményt, és ezért számára bizonyos fokig presztízskérdés, hogy

[41] Lásd erről részletesebben Földesi Tamás *A büntető törvénykönyv etikája* című tanulmányát. (Földesi, 2008)

a gyanúsítottat elítélik-e vagy sem. Igaz, az ügyészi etika megkövetelné ennek az ellenkezőjét, amennyiben az ügyész kötelességévé teszi, hogy „védelmezzék a vádlott tisztességes eljáráshoz való jogát, s ezen belül biztosítsák, hogy a vádlottat mentő bizonyítékok a jog és a tisztességes bírói eljárás szabályai alapján nyilvánosságra kerüljenek”, de ez az ellenérdekeltség miatt nehezen érvényesülő követelmény. Egyébként Magyarországon az ügyészek által benyújtott vádemelések közel 90%-ban végződnek a vádlott elítélésével, ami az ítéletek megalapozottságát tekintve nem rossz eredmény.

De jelentkezik itt ezzel összefüggésben egy másik probléma is. A kódex többször hangsúlyozza, hogy az ügyésznek a közérdeket kell képviselnie, ami gyakorlatilag azonos esetenként az állam álláspontjával. Az ügyész tehát akkor pártatlan, ha az állam érdekében cselekszik. De vajon az államérdek még egy demokrácia esetében is mindig pozitív, beleértve az új jogszabályokat is?

S ha már elővettük ezt a témát, érdemes röviden kitérni etikai szempontból a vádalku intézményére. A vádalku olyan megállapodás, amelyet egyrésztől a bíró és az ügyész, másrésztől a vádlott köt. Lényege, hogy a vádlott beismerő vallomást tesz, esetleg segít a bűntény feltárásában. (Cserébe nincs bírói tárgyalás és az ítélet lényegesen enyhébb, mintha a vádalku elmaradt volna. A vádalku haszna a bíróság számára, hogy leveszi a terhet az igazságszolgáltatásról, meggyorsítja az eljárást.) Az ügyek időben való befejezése az igazságszolgáltatás komoly gondja, és – nemcsak nálunk – megoldatlan probléma. Ami mármost a vádalku intézményének etikai értékelését illeti, az etikailag problematikus, mivel vádalku esetén a tettes nem kapja meg megérdemelt büntetését, a pragmatikus szempont itt erősebb, mint az igazságosság.

Kiderül az erkölcsi kódexből az is, hogy függetlenségének biztosítása érdekében az ügyész számára is fontosak az összeférhetlenségi szabályok. Egyértelmű, hogy összeférhetlenség esetén az ügyésznek fel kell számolnia posztjának megőrzése érdekében az összeférhetlenséget előidéző okot. Nem véletlenül szerepel a kódexben az ajándék elfogadásának tilalma.

A dokumentum érdeme, hogy hangsúlyozottan emberi jog párti, s ezt az ügyészség minden tevékenységénél egyértelműen szükségesnek tartja. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy fokozott gonddal kell ügyelniük arra, a bizonyítékokhoz a nyomozó hatóságok jogszerűen jussanak hozzá. Ha viszont gyanú van arra, hogy a hatóság kínzás útján jutott a bizonyítékokhoz, gondoskodjon az ügyészség arról, hogy az ilyen bizonyítékot ne használják fel a tárgyalás során.

Akárcsak a két másik dokumentumban, itt is helyesen szerepel az okmányban a szakmai titok megőrzésének szükségessége. Sőt, ennek itt nagyobb a jelentősége, mivel a nyomozásnak sok szempontból legálisan, de titkosan kell végbemennie. Összefoglalva: az ügyészi törvény és az ügyészi etikai kódex együtt és egyaránt alkalmas feladatának betöltésére: útmutatót teremt az ügyészek számára.

4. Köztisztviselői erkölcsstan

Mielőtt rátérnénk a köztisztviselői etika jellemzésére, egy kérdést már a bevezető részben tisztáznunk kell: jogos-e a jogászi etikáról szóló jegyzetben a köztisztviselői etikával foglalkozni? Az eddigi foglalkozásoktól eltérően, ahol a foglalkozás előfeltétele volt a jogászi diploma, addig a köztisztviselőknél nincs ilyen követelmény; valaki lehet köztisztviselő anélkül, hogy jogászi diplomával rendelkezne. A válasz erre az, hogy a köztisztviselői munkakör ugyan valóban nem követeli meg a jogászi végzettséget, de egyrészt a munkakörök zöménél már van ilyen kívánalom, másrészt a köztisztviselők létszáma rendkívül magas, és az állam szempontjából alapvető jelentőségű a köztisztviselői etika érvényesülése. Ennek bizonyosságául röviden idézzük a 2011. évi CXCV. törvény azon rendelkezését, amely arról szól, hogy Magyarországon mely intézmények alkalmazottai tekintendők köztisztviselőknek. E törvény első fejezetének első paragrafusa szerint a törvény hatálya következő intézményekre terjed ki: a) Miniszterelnökségre, a minisztériumokra, a kormányhivatalokra, a központi hivatalokra, b) a kormányhivatal és a központi hivatal területi, helyi szerveire, a megyei, fővárosi szervekre, c) a rendőrségre, a büntetés-végrehajtásra, a hivatásos katasztrófavédelmi szervekre, a helyi önkormányzat képviselő testületének hivatalára, a közterület-felügyeletre. Ezen kívül fel van még sorolva 18 állami intézmény, amelynek dolgozói – eltérő rendelkezések hiányában – köztisztviselőknek számítanak. Értelemszerűen az ezen intézményeknél dolgozók köztisztviselők. Mindez véleményünk szerint indokoltá teszi, hogy egy jogászi etikáról szóló jegyzetben a köztisztviselői etikával, amelynek szintén megvan a maga etikai kódexe, foglalkozunk. Ennek az etikának az ábrázolásánál az eddigiekhez hasonlóan a törvényre és a kódexre támaszkodunk

Kiindulópontként hasonlítsuk össze az eddig ismertetett etikai kódexeket a közszolgálati törvény preambulumaival és kódexével. Általában megállapítható, hogy a vizsgálandó kódexekben van egy nagyfokú konvergencia, más kifejezéssel, hasonló vagy azonos elveket tartanak etikai értéknek és fogalmaznak meg követelményként. Ezek első sorban a bírói és ügyészi kódexszel összehasonlítva jelentkeznek, de jelentős részük az ügyvédi kódexben is megtalálható. A közös értékek alapja ebben az esetben is az, hogy a köztisztviselői tevékenység is a hatalom egyik fajtája, amely különböző mértékben, de kihat azoknak az embereknek a sorsára, akiknek az ügyeit a „közszolga” intézi. Ennek volumene jelentősen különbözhet egymástól, gondoljunk egy miniszterelnök, vagy miniszter hatalmára, összehasonlítva egy önkormányzati tisztviselő lehetőségeivel. Egy demokráciában szükségszerű, hogy a hatalom minden formája korlátozott legyen és erről a törvényeknek és az etikai kódexeknek kell gondoskodniuk. Ennek megnyilvánulási formái a következők: a törvényesség megőrzése, mint a jogállamiság megjelenítője; a közérdek szolgálata; az igazságosság és méltányosság; a humanitás; az állampolgárok megelégedettsége; az eredményesség.

Ugyanakkor nem szabad hallgatni arról, hogy a felsorolt értékek realizálása nem teljesen problémamentes, sőt, az előbb felsorolt jogászai foglalkozásoknál erőteljesebben jelentkeznek ezek a problémák első sorban azért jelentkeznek, mert a vizsgált négy foglalkozás közül a köztisztviselő a leginkább állami ember. E tekintetben a négy foglalkozás között az a különbség, hogy az ügyvéd egyáltalában nem állami ember, bár vannak az állammal szemben törvényes kötelezettségei; a bíró már állami alkalmazott, de tőle mégsem azt várják el, hogy ahol állami érdekeltség van, ott feltétlenül az állam mellett döntsön. (A szocializmus idején nem lehetett az állammal szemben pert nyerni.) Az ügyész ugyan már a bírónál inkább állami ember, de ő is arra van kötelezve, hogy visszavonja a vádat, ha kiderül, hogy a vád nem igazán bizonyítható. Ezzel szemben a „közszolga” állami tisztviselő, akitől joggal várják el, hogy mindenkor az állam érdekeit képviselje.

Az etikai kódex egy másik gondot okozó megállapítás sorozata a politikai pártatlansággal függ össze. Ez a követelmény jogos, többek között azért, mert az igazságos ügyintézés csak akkor valósítható meg, ha az a döntéseknél mellőzi a pártpolitikai rokonszenvet. Csakhogy a kódex nem tiltja a köztisztviselők párttagságát – ebben a kódex eltér a bírói, illetve az ügyészi dokumentumtól –, és egy adott párt előállhat azzal az igénnyel, hogy a pártjához tartozó köztisztviselő a saját pártja javára döntsön vitás esetekben. A politikai semlegesség megkövetelése tehát nem egy esetben irreális követelmény.

Hasonló problémák jelentkezhetnek a dokumentumnak azzal a mondatával, hogy a köztisztviselőnek elkötelezettnek kell lennie a kormányzat iránt. Nyilvánvaló, hogy a közszolgálatban érvényesülnie kell bizonyos alá és fölé rendeltségnek, de ennek vannak politikai és jogi korlátai. Kár, hogy a kódex ezt a kérdést nyitva hagyja, nem foglalkozik vele. (Csak összehasonlítóképpen, ez nem azonos az ügyészi alárendeltséggel.)

Hasonló konfliktusok jelentkezhetnek a közérdekkel kapcsolatban, összefüggésben azzal, hogy koránt sincs általános közmegegyezés abban a kérdésben, hogy vitás esetekben mi az „igazi” közérdek. Némileg leegyszerűsítve, vitás esetekben (majdnem) mindegyik párt vindikálja magának azt, hogy az ő álláspontja a képviseli a valódi közérdeket. Ez nem jelenti azt, hogy az esetek egy részében nem található meg a valódi közérdek, amelyet a köztisztviselőnek szem előtt kell tartania.

Jogos a dokumentumnak az az igénye, hogy a köztisztviselő tevékenysége erősítse a közbizalmat. A problémát csak az jelenti, hogy a köztisztviselők tevékenysége esetenként, és nem túl ritkán a korrupció által súlyosan befolyásolt. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy egyes helyeken elterjedt az a nézet, hogy bizonyos hatósági engedélyekhez időben csak akkor lehet hozzájutni, ha az intézkedő személyt egy bizonyos árfolyam alapján lefizetik. Ezért a jelenlegi magyarországi közbizalom hézagos, koránt sincs mindenki meggyőződve arról, hogy ügye kívánatos elintézéséhez ne lenne szükség bizonyos „csúszópénz” odaadására.

A törvény szól Magyarország érdekeinek tiszteletben tartásáról és erős nemzetudatról. Aligha kétséges, hogy elvontan ezek jogos kívánalmak, ám hiányzik a felsorolása, hogy a köztisztviselők esetében ez milyen kívánalmakkal jár együtt. Vajon egy önkormányzatnál dolgozó tisztviselő hogyan tesz eleget az erős nemzetudat kívánalmának?

Egyet lehet érteni a dokumentumnak azzal az alapgondolatával, hogy a köztisztviselőnek humánusnak kell lennie, látnia kell az embert az akta mögött, és partneri viszony szükséges főnök és beosztott között. A közigazgatásnak ma is egyik alapproblémája a bürokrácia, amelynek csökkentése is alapvető etikai feladat.

Végül, van az etikai kódexnek egy nem idézett mondata, amely Dahrendorftól, az egyik leghíresebb szociológustól származik. Eszerint egy politikai rendszer megváltoztatásához elegendő hat hónap, a gazdasági rendszeréhez már hat év szükséges, de az erkölcs átalakításához néha hatvan év sem elegendő.

IRODALOM

- Ádám Antal (1996): *Alkotmányos értékek és alkotmánybíráskodás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- *Alkotmányfejlődés* (1994): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. (Szerk. Ádám Antal.) Hanns Seidel Alapítvány, Budapest.
- Alkotmánybíróeseti jog. (2004) (Szerk. Halmi Gábor.) Complex Kiadó, Budapest.
- Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál (2007): *Büntetőjog. Különös rész*. HVG-Orac, Budapest.
- Dworkin, Ronald (1997): Az alkotmány morális értelmezése és a többségi elv. (Bakos Anita ford.) *Fundamentum*, 1. évf. 1. szám, 7–27.
- Földesi Tamás (1994): Az emberi jogok és emberi kötelezettségek szükségszerű aszimmetriájáról. *Kriminológiai Közlemények*, 49. 103–106.
- Földesi Tamás (1997): *Valamit valamiért*. Korona Kiadó, Budapest.
- Földesi Tamás (2003a): A generál clausulák moralitása. *Állam és Jogtudomány*, 44. évf. 1–2. szám, 23–63.
- Földesi Tamás (2003b): Gondolatok az emberi jogok moralitásáról, avagy az emberi jogok és az erkölcs viszonyáról. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* Tom. 40. 109–144.
- Földesi Tamás (2005): *Janus arcú titok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Földesi Tamás (2008): A büntető törvénykönyv etikája. *Rendészeti Szemle*, 58. évf. 10. szám, 3–15.
- Földi András – Hamza Gábor (1996): *A római jog története és institúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kis János (2000): *Alkotmányos demokrácia: Három tanulmány*. INDOK, Budapest.
- Paczolay Péter (1995): Alkotmánybíróeseti jog a politika és a jog határán. In: Paczolay Péter (szerk): *Alkotmánybíróeseti jog, alkotmányértelmezés*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Tempus-program, Budapest, 9–32.
- Pomogyi László (2008): *Magyar Alkotmányjogi és Jogtörténeti Kéziszótár*. Mérték Kiadó, Budapest.
- Sólyom László (1993): Az emberi jogok és az alkotmánybíróeseti jog újabb gyakorlata. *Világosság*, 34. évf. 1. szám, 16–33.

- Stipta István (1998): *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Média, Debrecen.
- Tóth Károly (1994): Néhány megjegyzés a szociális jogokhoz. In: Ádám Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. Hans Seidel Alapítvány, Budapest, 53–65.
- Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 8. Szerk. Farkas Gábor. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez, 10.) 7–147.

•
Rosu

Az európai politikai pártok jogállásáról*

A politikai pártok kiemelt szerepe nem túl régi a demokratikus politikai rendszerekben, kifejezett alkotmányos elismerésük pedig még rövidebb időre tekint vissza. A pártok állami finanszírozása a XX. század közepétől kezd egyre több nyugati demokratikus országban elfogadottá válni; és noha az európai szinten létező politikai pártok és szövetségeik működése már az integráció első éveiben^[1] nyilvánvalóvá vált, ezek finanszírozása még újabb jelenség. Az Európai Parlament és a Tanács csak 2003 végén fogadta el a *2004/2003/EK rendeletet az európai szintű politikai pártokra irányadó előírásokról és finanszírozásuk szabályairól*, amelyre alapozva több további dokumentum, jogforrás és intézmény is létrejött. A szabályozás reformja már jó néhány éve napirenden szerepelt, amikor az új rendelet 2014-ben megszületett.

Jelen írás ezen új rendelet elemző bemutatására vállalkozik, annak is néhány különösen érdekes elemére összpontosítva: az európai politikai párt definíciójára és finanszírozásának indokolására, ezek alkotmányos kérdéseire. Strukturált áttekintésünk egyik módszertani megoldása, hogy az új uniós pártfinanszírozási szabályozás intézményeit az Európa Tanács egyébként bővebb terjedelmű és kidolgozottabbnak mondható elveihez és standardjaihoz^[2] mérjük. Ez utóbbiakat ugyan a pártok tagállami szintű szabályozásra alkalmazzák; ám meglátásom szerint a pártok és pártfinanszírozás a mind nemzetállami, mind európai szinten elsődleges értéknek deklarált demokrácia alkotórészeit képezik, így ezen a területen az európai standardok elvi megállapításait az uniós szabályozás tekintetében is felidézhetjük.

* A tanulmány „A közpénzügyek alkotmányos értékei - demokrácia, piacgazdaság, hatékonyság és hatalommegosztás” című, a PADA által támogatott kutatási projekt keretében készült.

[1] Hix, 2005, 186–187.; Jansen, 2001 [European Essay No.14.]

[2] Az európai alkotmányos standardok alapos összefoglalásához használható: *Guidelines on Political Party Regulation* by OSCE/ODIHR and Venice Commission. Venice 2010. [A továbbiakban: CDL-AD(2010)024.]

I. A JOGSZABÁLYI HÁTTÉR ÉS ELMÉLETI KERETEK

1. A szabályozás indokai

Az európai integráció fejlődési folyamatában felmerülő, a demokratikus legitimitációval kapcsolatos aggodalmakra és kritikákra logikusnak tűnő válaszok a népképviselőket elemeinek megvalósítását szorgalmazták az Európai Közösségek intézményrendszerén belül. Az Európai Parlament képviselőinek közvetlen választása, valamint az ezzel együtt járó tagállami választási kampányok megerősítették az azonos politikai családhoz tartozó tagállami pártok^[3] együttműködésével kapcsolatos korábbi gyakorlati tapasztalatokat. A lényegi előfeltevés az volt, hogy amennyiben az „európai közvélemény” és az európai ügyekkel kapcsolatos érdeklődés és tájékozottság fejlődik, hasonlóképpen fejlődni fog az európai integráció is.^[4] Az EK alapító szerződés (TEC) 191. cikke a következőképpen foglalt állást a politikai pártoknak ezen folyamatban és a demokratikus eljárásokban betöltött szerepéről: „Az európai szintű politikai pártok fontos szerepet játszanak mint az Unió belüli integráció tényezői. Hozzájárulnak az európai tudatosság formálódásához és az uniós polgárok politikai akaratának kinyilvánításához.” Egy európai politikai rendszer létrehozása nem volt elképzelhető azon pártok érdemi közreműködése nélkül, amelyek bizonyos értelemben már az Unió szintjén is léteztek.

Az Európai Szén és Acélközösség közgyűlésének tagjai alakították az első nemzetközi pártcsoportokat, már 1953-ben, nevezetesen a kereszténydemokrata, a szocialista és a liberális csoportot. Hamarosan ezek a csoportok váltak az Európai Parlament fő szervezeti entitásáivá, amelyek pénzügyi támogatást is kaptak. A csoportok független titkárságokat szerveztek, irodákat kaptak az EP strasbourgi majd brüsszeli épületben is. A parlamenti vitákat is a hivatalos pártálláspontok szerint, s nem képviselői nyilatkozatok alapján kezdték szervezni. Mire bevezették 1979-ben a közvetlen választást, a politikai csoportok már a parlamenti munka minden terepét uralták; kezdve onnan, hogy kit választanak meg az EP elnökévé, a bizottsági helyek elosztásán át a plenáris ülések napirendjének meghatározásáig.^[5]

Sokan gondolták, hogy az európai integráció demokratikus deficitjének^[6] problémájára a megoldás az Európai Parlament hatásköreinek bővítése, együtt a tagjainak közvetlen választásával. Az „európai közvélemény” és az „európai démosz” kialakulása pedig ennek társadalmi alapját teremtené meg. Mindkét dimenziót tekintve, a politikai pártok szükségszerűen kulcsszerepet töltenek be – úgy a tagállami,

[3] Az „államközi” pártokat („*Inter-state political parties*”) elismeri az Európa Tanács és a Velencei Bizottság is: „[a pártok együttműködése] hozzájárul a stabil demokratikus pártrendszerek létrejöttéhez... [ezért] a politikai pártok számára biztosítani kell a szabad kommunikációt a velük hasonló elveket valló más pártokkal, tagállami és nemzetközi szinten egyaránt.” CDL-AD(2010)024, [82]-[83].

[4] Jansen 2001, 11–15., 26–28.

[5] Hix - Noury - Roland, 2007, 22–23

[6] Hix, 2005, 177–180.

mint az Unió szinten. Jelen dolgozatban nincs hely és szükség a demokratikus politikai rendszerek létrejöttének előfeltételeit s költségeit taglalni. A pártpolitikai küzdelmek (*politics*) és az Unió közpolitikák (*policy making*) egyaránt az „európai” politikai rendszer elemei, jóllehet ez EU nem tekinthető „államnak”.^[7] Mivel az európai pártok fogalmát egy pártfinanszírozásról szóló rendelet nyomán tekintjük át, megjegyezhető, mivel a pénztökének a demokratikus politikai folyamatokra gyakorolt hatása, az általa okozott károk^[8] és közpolitikai behatások^[9] közismertek, ezek megelőzése nemcsak tagállami, hanem uniós szinten is feladat.

Az uniós jog számára akkor válik szükségessé a politikai pártok jogszabályi meghatározása, mihelyest azokat uniós forrásból származó pénzügyi támogatásban kívánják részesíteni. Ez a szabályozási feladat akkor valósítható meg, ha a pártokat nem csupán, mint politikai és jogi entitásokat fogjuk fel, hanem figyelembe vesszük azok – kedvező, tehát támogatásra érdemes – funkcióit is. A jogszabályi kereteket az Unió alapító szerződesei jelölik ki, amelyek már utalásokat tesznek az európai szinten működő pártokra és felhatalmazást adnak a jogalkotásra: előbb a TEC 191. cikke, majd az Európai Unióról szóló szerződés (TEU) 10. cikk (4) bekezdése („Az európai szintű politikai pártok hozzájárulnak az európai politikai tudatosság kialakításához és az uniós polgárok akaratának kinyilvánításához.”); illetve az EU működéséről szóló szerződés (TFEU) 224. cikke („Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott rendeletekben meghatározza az Európai Unióról szóló szerződés 10. cikkének (4) bekezdésében említett európai szintű politikai pártokra irányadó szabályokat, így különösen a finanszírozásukra vonatkozó előírásokat.”). Az EU Alapjogi Charta 12. cikk (a gyülekezés és az egyesülés szabadsága) 2. pontja hasonlóképpen megismétli: „Az uniós szintű politikai pártok hozzájárulnak az uniós polgárok politikai akaratának kinyilvánításához”; és ezzel megerősíti, hogy a politikai pártok a polgárok szabadságjogaiból és a civil társadalomból származnak.

A vizsgálódásunk egyik tárgyát képező 2004/2003/EK rendelet még nem tartotta szükségesnek megindokolni, miért rejlik integrációs érték (érdek) az európai szintű pártok pénzügyi támogatásában, illetve hogy miért előnyös bizonyos finanszírozási alapelvek előírása (pl. átláthatóság, a tagállami és az uniós finanszírozás különválasztása stb.). Ezeket a rendelet preambuluma közérdekként tételezi. A pártfinanszírozás 2014-ben elfogadott új rendeletének preambuluma (3–6. és 33. pontokban) már kifejezetten kitér ezek magyarázatára, leszögezve:

- Az európai polgárok számára lehetővé kell tenni, hogy az *Unió demokratikus közéletében való teljes körű részvétel érdekében* élhessenek e [a Charta 11–12. cikkében foglalt] jogokkal.

[7] Hix, 2008, 580–581.

[8] Rowbottom, 2010.

[9] OECD (2016), *Financing Democracy: Funding of Political Parties and Election Campaigns and the Risk of Policy Capture*, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264249455-en>

- A valóban nemzeteken átívelő európai politikai pártok és a hozzájuk kapcsolódó európai politikai alapítványok a *nemzeti és az európai szintű politika közötti szakadék áthidalásával fontos szerepet játszhatnak a polgárok véleményének európai szintű megjelenítésében*. Ösztönözni és támogatni kell [az európai politikai pártok és alapítványaik] azon erőfeszítéseit, hogy *erős kapcsolatot képezzenek az európai civil társadalom és az uniós intézmények, mindenekelőtt az Európai Parlament között*.
- [A korábbi szabályozás] alkalmazása során szerzett tapasztalatok rámutatnak arra, hogy tovább kell fejleszteni [a] jogi és pénzügyi szabályozást annak érdekében, hogy e pártok és *alapítványok az Unió többszintű politikai rendszerének láthatóbb és hatékonyabb szereplőivé válhassanak*.
- Az átláthatóság érdekében, illetve az európai politikai pártok és európai politikai alapítványok ellenőrzését és demokratikus elszámoltathatóságát megerősítendő, az alapvetően közérdekűnek tekintendő információkat [...] közzé kell tenni. Az ezen információk nyilvános elérhetőségét biztosító szabályozási keret létrehozása *a politikai erők közötti esélyegyenlőség és tisztességes versengés elősegítésének, valamint a nyílt, átlátható és demokratikus jogalkotási és választási folyamatok fenntartásának leghatékonyabb módja, amely erősíti a polgárok és a választók európai képviseleti demokrácia iránti bizalmát, és – tágabb összefüggésben – segít megelőzni a korrupciót és a hatalommal való visszaélést*. [Kiemelések tölem, S.P.]

Az európai szintű pártok fogalma a tagállami szintű politikai pártok klasszikus fogalmában gyökerezik, egyrészt a polgárok egyesülési jogára, másrészt a pártok demokratikus rendszerekben betöltött funkcióira (politikai akaratképzésben és a közvélemény formálódásában való közreműködés) utalva. A történelmi tapasztalat szerint a fentebb említett politikai csoportosulások sok tekintetben politikai pártokként jelentek meg az EU szintjén, ám az továbbra is tisztázandó kérdés, hogy a demokrácia fejlesztése az EU-ban valóban megkívánja-e az európai pártok finanszírozását, s nem elegendő-e a tagállami pártok támogatása ennek érdekében.

Felteszem, hogy a szabályozásban rejlő üzenet az, hogy ha a probléma (a demokratikus deficit) az uniós szinten jelent meg, akkor azt az EU szintjén is kell megoldani. (A kevésbé optimista előfeltevés úgy szól, hogy a gyakorlatban pártként működő szervezetek és azok tagjai ily módon szerették volna létüket és egzisztenciájukat jogilag bebiztosítani a jövőre nézve.) Azt nem tekinthetjük bizonyítottnak, hogy a pártok tagállami szinten hatékonyan működő funkciói az EU szintjén is hatékonyan működhetnek.^[10] A preambulum idézett kifejezései között némelyek

[10] Nem is szólva a káros funkciókról és azon kritikákról, amelyek szerint „a pártok inkább ne is legyenek erősek, mivel aláássák a választók azon képességét, hogy képviselőiket egyénileg számon kérjék”. A pártok törvényhozási (*legislative politics*) és választási (*electoral politics*) politikai funkcióit és azok európai parlamenti vonatkozásait is áttekinti: Hix – Noury – Roland, 2007, 33–53; valamint Ladrech, 2006, 492–498.

már közismerten létező jelenségekre (nemzeti és az európai szintű politika közötti szakadék, az Unió több szintű politikai rendszere), míg mások inkább csupán várakozásokra utalnak (az európai civil társadalom, európai képviseleti demokrácia). Beteljesülhetnek-e ezek a várakozások az európai pártok finanszírozásával? Vagy inkább a pesszimista tapasztalatokra utaljunk:

„...az Európai Parlament választásai nem hoztak létre koherens nemzetek feletti pártokat, amelyek képesek lettek volna a választók mobilizálására egyes európai szintű közpolitikai álláspontok támogatása érdekében. Ehelyett, Európa-szerte jellemzővé vált, hogy ezek a választások alig voltak többek egyfajta »másodosztályú« tagállami versengésnél, inkább szóltak tagállami semmint európai ügyekről, s az előadásban inkább a nemzeti s nem az európai kiterjedésű pártok szerepeltek.»^[11]

A szabályozások szóban forgó szintjeit és a politikai rendszerek mindennapi gyakorlatát bizonyos mértékben összekapcsolódónak és analóg tekintem. Amennyiben a nemzeti politikai rendszerek pártfunkcióinak analóg alkalmazásából megfogalmazható várakozásokat érvényesnek és valósnak fogadjuk el, az uniós szintű szabályozásra is érvényessé válnak mindazon alkotmányos fenntartások és elemzési szempontok, amelyeket a nemzeti szintű szabályokkal kapcsolatban megfogalmazhatunk.

2. A szabályozás

Noha már a Maastrichti-szerződés 1992 bevezette a fent említett 138a. majd 191. cikket az alapító szerződésbe (TEC); az EP és a Tanács *az európai szintű politikai pártokra irányadó előírásokról és finanszírozásuk szabályairól* szóló 2004/2003/EK rendeletet^[12] csak egy évtizeddel később, 2003 végén fogadta el.^[13] Mivel ez a rendelet nem tért ki az eljárási szabályokra, azokat az EP Elnöksége adta ki 2004-ben (s módosította később néhányszor).^[14] A 2003-as Rendelet alkalmazásából nyert tapasztalatok alapján az EP és a Tanács 2014-ben alkotta meg az európai politikai pártok és *az európai politikai alapítványok jogállásáról és finanszírozásáról* szóló 1141/2014/EU, EURATOM rendeletet^[15] [a továbbiakban a két

[11] Hix - Noury - Roland, 2007, 51. Lásd még Hix, 2005, 192-196.

[12] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003R2004&from=HU>, érdeemben módosította 2007-ben 1524/2007/EK rendelet. (2016-11-30)

[13] <http://www.europarl.europa.eu/contracts-and-grants/en/20150201PVL00101/Political-parties-and-foundations> (2016-11-30)

[14] Az Európai Parlament Elnökségének határozata az európai szintű politikai pártokra irányadó előírásokról és finanszírozásuk szabályairól szóló, 2004/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet végrehajtására vonatkozó eljárásokról, 2014/C 63/01, lásd [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0304\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0304(01)&from=EN) (2016-11-30)

[15] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R1141&from=HU>

Rendeletre az évszám feltüntetésével hivatkozom]. Ez a rendelet immár érdemi előrelépésnek minősíthető a területen.^[16] A szabályozás 2017. január elsején lépett hatályba azzal, hogy a benne szabályozott Hatóságot 2016. szeptember 1-ig kell létrehozni.^[17] Ezeket a szabályokat együtt kell olvasni egyéb pénzügyi és költségvetési tárgyú rendelkezésekkel.^[18] Az európai pártok között szétosztása kerülő pénzügyi összeget az Európai Parlament költségvetésében határozzák meg.^[19]

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az uniós jog különféle szinteken szabályozza az európai politikai pártokat és alapítványait, azok támogatását és az erre irányuló eljárásokat. A 2014-es Rendelettel a szabályozás minősége több tekintetben és jogállami értelemben javult a korábbiakhoz képest. Ezeket a rendelkezéseket tekintjük át az alábbiakban, figyelmünket az európai politikai pártok meghatározásának alkotmányos kérdéseire fordítva, s nem térünk ki egyéb részletes támogatási (pénzügyi és eljárási) szabályokra.

II. AZ EURÓPAI POLITIKAI PÁRT FOGALMA

1. A névadásról

A 2003-as rendelet az európai szintű pártokra egy lépcsőzetes fogalmat vezetett be. A 2. cikk értelmében a „rendelet alkalmazásában” a politikai párt polgárok egyesülése, amely politikai célokat követ, és amely legalább egy tagállam jogrendje által elismert, vagy azzal összhangban létesült. Az európai szintű politikai párt olyan politikai párt vagy politikai pártok szövetsége, amely a 3. cikkben leírt további feltételeknek megfelel. A 2014-es új Rendelet megtartja a politikai párt meghatározását, de az „európai szintű politikai párt” elnevezést felváltja az „európai politikai párt” (2. cikk); valamint hasonló kritériumrendszert tart fenn a finanszírozásban való részvétel érdekében.

[16] Transparency International, 'EU Position Paper European Commission reform proposal: Statute and Financing of European Political Parties', 2012 [a továbbiakban: TI-EU position], <http://trans2.demo.mujo.be/wp-content/uploads/2012/11/TI-EU-Position-Paper-Europarty-Financing.pdf>. Az EP alkotmányjogi bizottságának álláspontja szintén a 2012-es verzióhoz elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0140+0+DOC+XML+V0/EN>. (2016-11-30)

[17] Authority for European political parties and European political foundations, vezetőjének Michel Adamot nevezték ki, lásd <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A32016D1432&from=HU> (2016-11-30)

[18] Egyebek között az Unió általános költségvetésére alkalmazandó pénzügyi szabályokról szóló 966/2012 (EU, Euratom) Rendelet, különösen 125. cikk (6) bek. és 140. cikk, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:298:0001:0096:EN:PDF> (2016-11-30)

[19] Ennek összege 31,4 millió euró 2016-ra, ld a 402. költségvetési soron: <http://eur-lex.europa.eu/budget/data/General/2016/en/SEC01.pdf> (2016-11-30)

Az új terminus egy egyszerűsítés eredménye, s talán a polgárok tetszését válthatja ki. Mindenesetre néhány észrevételt továbbra is fenntarthatunk, mint ahogyan azt Szabó Zoltán már 2009-ben megjegyezte: az „európai” jelző túl tág, annál pontosabbat is lehetne választani; ő az „Európai Unió pártjai” elnevezést javasolta.^[20] Bár meglátásom szerint a terminológia messze kevesebb jelentőséggel bír, mint a mögöttes szabályozás, megjegyezhető, hogy amennyiben ezeket az európai politikai pártokat polgárok vagy szövetséző pártok hozzák létre, akkor az „Európai Unió” kifejezés fogalomba építése félrevezető lehet, hiszen ezek a pártok nem az EU szervei s nem is az EU által létrehozott entitások. Azt persze el kell ismerni, hogy a finanszírozás feltételei az Európai Unióval vannak összefüggésben, és egyes EU szervek egyszerű elnevezése sem zavaró (Európai Parlament stb.). Különböző egyéb dokumentumokban további elnevezésekkel is találkozunk, ám olyan informális becenevek, mint az „europártok” („*Europarties*”) sikere nem megjósolható.^[21]

Mivel ezek a fogalmak azon szervezetek megjelölésére használatosak, amelyek EU támogatásban részesülhetnek, utalnunk kell itt további ilyen szervezetekre. A 2003-as és 2014-es rendeletekből kiindulóan azonosíthatjuk azon entitásokat, amelyek – mind valamilyen módon a politikai pártokhoz kötődően – uniós támogatást kaphatnak. Konkrétan, ezek az európai politikai pártok alapítványai, valamint ezen pártok EP képviselőcsoportjai; mindazonáltal finanszírozásuk elkülönül a pártok finanszírozásától.

A *politikai alapítványok* a 2003. évi rendeletben a 2007-es módosítással jelentek meg, a 2014-es szabályozás pedig lényegében megtartja és megerősíti a rájuk vonatkozó szabályozást. A Hatóság általi regisztrációjuk feltételrendszere egészen hasonlít a pártokkal szemben előírtakhoz.

„2. cikk 4. „európai politikai alapítvány”: valamely európai politikai párthoz formálisan kapcsolódó, a Hatóság által az e rendeletben meghatározott feltételeknek és eljárásoknak megfelelően bejegyzett szervezet, amely tevékenysége révén – az Unió céljai és alapvető értékei tiszteletben tartásával – az európai politikai párt céljait azáltal támogatja és egészíti ki, hogy az alábbi feladatok közül egyet vagy többet ellát: a) megfigyeli és elemzi a közérdekű európai politikai kérdésekről és az európai integráció folyamatáról szóló vitát, valamint hozzájárul ahhoz; b) közérdekű európai politikai kérdésekhez kapcsolódó tevékenységeket, például szemináriumokat, képzéseket, konferenciákat és tanulmányokat szervez és támogat az érdekelt felek, köztük ifjúsági szervezetek és a civil társadalom más képviselőinek részvételével; c) a demokrácia előmozdítása érdekében együttműködést alakít ki, többek között harmadik országokban is; d) keretet biztosít a nemzeti

[20] Hiszen a hozzá kapcsolódó kritériumok mindegyik ez Unióhoz köthető, lásd Szabó Z., 2010, 140.

[21] Az *Acta Politica* különszámának szerkesztői közismertnek találták ezt a nevet, lásd: Timușă - Lightfoot, 2014, 1-4. Az EU hivatalos portálján való egyszerű keresés (<http://europa.eu/geninfo/query/index.do>) gyakorlatilag nem adott eredményt az 'Europarty' vagy 'Europarties' kifejezésekre, csekély kivétellel: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/eu_parties_status.html?locale=en (2016-11-30)

politikai alapítványok, a tudományos élet képviselői és egyéb érdekelt felek európai szintű együttműködéséhez;”

Az *Európai Parlament politikai (képviselő)csoportjai* pártalapon jönnek létre; és mint fentebb bemutattuk, az európai politikai pártok előzményei között kell számon tartanunk őket. Az Unió által finanszírozott európai politikai pártok között többnyire EP frakcióval rendelkezőket találunk, bár nem kizárólagosan. Az EP frakciók parlamenti költségvetésből kapott támogatásával kapcsolatban felvethető, hogy az európai politikai pártok és az EP képviselőcsoportok tevékenysége sok esetben közelít egymáshoz. Mivel a politikai pártokat az EP frakciók nem támogathatják közvetlenül (a 2003-as rendelet 6. cikk 2(b), 2014-es rendelet 20. cikk 5(b) pontjai), ezeket a tevékenységi köröket világosan el kell határolni – ezzel is segítve a politikai pártokhoz kapcsolódó különféle szervezetek finanszírozásának átláthatóságát.^[22]

Míg a „frakciók és független képviselők folyó adminisztratív, valamint a politikai és információs költségeire” meghatározott költségvetési előirányzatok összege 2016-ban 61 millió eurót tesz ki, a politikai alapítványok támogatásának összes kerete 18,7 millió euró.^[23] A 61 milliót a pártfinanszírozásra fordított 31,4 millióhoz viszonyítva azt kell megállapítanunk, hogy elsősorban a nevezett politikai szervezetek törvényhozási funkcióit támogatja (preferálja) az Unió. (A pártfinanszírozásra fordított összeg túlnyomó többségét, 85%-ot, az EP képvisellel rendelkező pártok kapják, így a képviseleten kívüli pártok praktikus versenyhátránya is regisztrálható.) Érdeemes megemlíteni azt is, hogy 2016-ban nem merülnek fel európai választási kampányköltségek, így ezek a források az európai politikai pártok szervezetének költségeit^[24] támogatják.

2. A feltételek

Ahhoz, hogy európai politikai párttá váljon, egy politikai szervezetnek teljesíteni kell a szóban forgó rendeletek által előírt feltételrendszert. Amennyiben ennek eleget tesz, az Európai Parlament döntése erősíti meg, hogy részesülhet az EU támogatásból; míg 2017. január elsejétől a Hatóság általi regisztrációra és az abból konstitutív hatállyal fakadó európai jogi személy státusz megszerzése szükséges. Ezen feltételrendszer elemei egyben az európai politikai párt jogi fogalmának elemei is, ezért tekintsük át röviden a rendeletek szabályait.

[22] TI-EU position, B).

[23] Lásd a 400. és 403. költségvetési sorokon, <http://eur-lex.europa.eu/budget/data/General/2016/en/SEC01.pdf> (2016-11-30)

[24] A 2003-es rendelet 8. cikke értelmében a támogatást a „politikai programban meghatározott célkitűzésekkel közvetlenül kapcsolatos kiadásokra lehet fordítani. Az ilyen kiadásokhoz tartoznak az igazgatási kiadások, valamint a technikai segítségnyújtással, értekezletekkel, kutatással, határokon átnyúló rendezvényekkel, tanulmányokkal, tájékoztatással és kiadványokkal kapcsolatos kiadások.” A kampányfinanszírozás lehetőségét a 2014-es rendelet 21. cikke teszi világossá.

A 2003-as szabályozás 2. cikke értelmében, az uniós támogatás kérelmezésének feltétele, hogy a politikai szervezet:

- politikai pártnak tekinthető (polgárok egyesülése, amely politikai célokat követ, és amely legalább egy tagállam jogrendje által elismert vagy azzal összhangban létesült);
- alkosson pártszövetséget (legalább két politikai párt közötti szervezett együttműködés);
- teljesítse – egyedül vagy szövetségben – a 3. cikk követelményeit, nevezetesen:
 - jogi személyiséggel rendelkezik azon tagállamban, amelyben a székhelye található;
 - képviselteti magát európai parlamenti képviselői révén a tagállamok legalább egynegyedében, illetve a nemzeti vagy a regionális parlamentekben vagy a regionális gyűlésekben, vagy a legutóbbi európai parlamenti választásokon a tagállamok legalább egynegyedében megkapta az adott tagállamokban leadott szavazatok legalább három százalékát;
 - különösen programjában és tevékenysége során tiszteletben tartja azon elveket, amelyekben az Európai Unió alapul, azaz a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának, valamint a jogállamiság elvét;
 - részt vett az európai parlamenti választásokon vagy kifejezte erre irányuló szándékát.

2014-ben a következő újítások jelentek meg:

- európai jogi személy státusz létrehozása az európai politikai pártok számára;
- regisztrációs kötelezettség a Hatóságnál;
- az EU értékeinek megjelenítése, és az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikkének szövegszerű átvétele;
- a politikai célkitűzések pontosítása, amennyiben „a következő európai parlamenti választásokon való részvétellel irányuló szándék” kifejezése szükséges;
- európai politikai párt nem lehet profit-orientált (3. cikk 1.);
- további elvárásokat fogalmaz meg (a 4. cikkben) a párt „irányítását” illetően, pl. a névválasztás, logó, székhely, politikai program és belső szervezet kialakítása tekintetében.

Ezeknek a rendelkezéseknek az alaposabb megértéséhez és értelmezéséhez szükséges néhány észrevétel kifejtése.

a) Határokon átívelő entitás

Az „európai” jelző értelemszerűen azon politikai szervezeteknek „jár”, amelyek egy tagállamon túlterjednek. Ezzel egy időben a definíció a politikai pártokat a tagállamok jogrendszeréhez is köti: az az elismerés vagy létrehozás bázisa és forrása. A nemzeti jogrendszerek és politikai rendszerek elismerése a következőképpen történik: amennyiben a politikai pártot valamely tagállam jogi

előírásainak megfelelően hozták létre, uniós szinten annak jogi háttere nem kérdőjelezhető meg. A tagállamoktól ebben a felállásban azt várhatjuk el, hogy adjanak szabályozást az egyesülési és pártosodási jog gyakorlására, amely biztosítja a demokrácia és a politikai pluralizmus értékei érvényesülnek. Jó néhány érték követése lenne elvárható a pártoktól tagállami és uniós szinten, ezek volnának az Unió alapvető értékei. Azt, hogy a pártok tiszteletben tartják ezeket az általánosan elfogadott értékeket, szintén a tagállami hatóságok/szervek igazolják. Annak EU-szintű következményei lehetnek, ha a tagállami hatóságok nem élnek vagy éppen visszaélnék azon hatáskörükkel, amely az „alkotmányellenes” pártok betiltására vagy korlátozására irányul. Másrészt, a 2014-es szabályozás alapján, a politikai párt székhelye szerinti állam figyelmeztetheti a Hatóságot, hogy az adott párt súlyosan megszegte a vonatkozó nemzeti jogi előírásokat (16. cikk 3.), mivel a de-regisztráció mint szankció a Hatóság feladata.

Míg a politikai szövetséget a 2003-as rendelet szerint politikai pártok alkották, a 2014-es értelmében az már politikai pártok és/vagy polgárok közötti szervezett együttműködés; továbbá az európai politikai párt politikai szövetség – nem pedig politikai pártok szövetsége. Úgy tűnik, ez a szövegezés lehetővé teszi a polgárok számára, hogy európai politikai pártot hozzanak létre nemzeti szinten működő politikai pártok bevonása nélkül. Az ilyen szövetség akkor szembesül igazán kihívással, amikor jelöltek kell állítani az EP választásokra, vagy törvényhozó testületekben (bármely szinten) képviselőre törekszik, jóllehet nem is jogi, hanem politikai jellegű akadályokkal szembesül a parlamenti küszöbök elérésekor (a tagállami szinten függetlenek választási esélyei általában alacsonyak). Mindenesetre, a Hatóságnál a regisztráció és jogi személyiség EU szinten kezdeményezhető, így a polgárok politikai szövetségét nem szükséges valamely tagállamban regisztrálni, és nem igényel tagállami konstitutív elismerést. Mivel azonban az európai politikai pártnak szüksége lesz egy székhelyre valamelyik tagállamban a 3. cikk 1.a. pontja értelmében, ez lehetőséget biztosít a tagállamok számára bizonyos hatásköri közbeavatkozásra; amint ezt látni fogjuk a pártok jogi személyiségét illetően. Ezt követően a polgárok ezen szövetsége versenybe száll a képviselői helyek megszerzéséért uniós és tagállami szinten; ezzel pedig vállalja a *tagállami* jog szerinti, a különféle választásokra előírt jelöltállítási feltételeket. Ezen nemzetek feletti entitás uniós jogi megjelenési formája a 2014-es rendelet által biztosított európai jogi személy státusz.

A regisztráció során a Hatóság és a Bizottság „maradékalanul figyelembe veszi az egyesülés szabadságához való alapvető jogot és annak szükségességét, hogy Európában a politikai pártok pluralizmusa biztosított legyen”. (6. cikk 2. és 11. cikk 3. pont) A politikai pluralizmus értékével szemben kihívást jelenthetnek az európai szintű politikai színtérré való belépési küszöbök; úgy a parlamenti küszöbértékei, mint az uniós finanszírozásra való regisztráció tekintetében. Ez utóbbit illetően a 2014-es szabályok megerősítik a korábbi kritériumokat:

- a politikai szövetség vagy tagjai képviselhetik magukat a tagállamok legalább egyegyedében európai parlamenti, nemzeti parlamenti, regionális parlamenti képviselők vagy regionális közgyűlési tagok révén, vagy

- a politikai szövetség vagy tagpártjai a legutóbbi európai parlamenti választásokon a tagállamok legalább egynegyedében megkapták az adott tagállamok mindegyikében a leadott szavazatok legalább három százalékát (3. cikk 1.b.).

Meg kell jegyezni, az Európai vagy tagállami parlamenteken kívüli pártok hozzáférése a költségvetési támogatásokhoz szükséges előfeltétel lehet, hogy jövőbeli bejutási esélyeiket megőrizték, és ez egyúttal hozzájárulhat egy versengő pártrendszer biztosításához is. A Velencei Bizottság megállapítása szerint

„Ahol a támogatottság egy minimális küszöbének elérése elvárt a támogatásban való részesüléshez, tekintetbe kell venni, hogy egy ésszerűtlenül magas küszöb sérelmes lehet a politikai pluralizmusra vagy a kisebb pártokra nézve. Továbbá a politikai pluralizmus érdekében a parlamenti mandátumokhoz való hozzáférés küszöbértékeinél alacsonyabb küszöbök kellene a költségvetési támogatások elérése tekintetében.”^[25]

A Transparency International megjegyzi, hogy az alacsonyabb küszöb nem csupán a támogatások könnyebb igénybevételét teszi lehetővé a pártoknak, hanem ezáltal azok megjelennek az átláthatósági és ellenőrzési mechanizmusok számára is.^[26] Az esetleg vitatható, hogy a szabályozási szintek által előírt küszöbértékek magasak-e; de nyilvánvalóan az EU finanszírozás elérhető az EP-n kívüli nemzetek feletti pártok számára, amely az alkotmányos értékelés szempontjából egy alapvető kritériumot teljesít.

b) Politikai célok

A definíció értelmében a politikai pártoknak és az európai politikai pártoknak politikai célokat kell követniük. A regisztráció során vizsgálják a párt alapszabályában a párt törekvéseit és céljait tartalmazó politikai programot (4. cikk 1.c.). A deklarált célok segíthetnek azonosítani a tervezett tevékenységüket, amely összevethető az alkotmányos követelményekkel; a hatóságok részéről mégsem szokás részletes közpolitikai és stratégiai programot megkövetelni a bejegyzési eljárásban. A Velencei Bizottság helyesen állapítja meg:

„Egyes államok elvárják a politikai pártoktól, hogy nyilvánosan nyújtsák be pártalkotmányukat a bejegyzési eljárásban. Ugyan egy ilyen elvárás nem egyértelműen illegitim, az államoknak biztosítaniuk kell, hogy az ilyen követelményeket nem alkalmazzák tisztességtelen hátrányokozásra vagy bármely párttal szembeni diszkriminációra. Egy ilyen követelmény nem használható fel népszerűtlen elképzelésekkel előálló pártok létrehozásával szembeni hátrányos megkülönböztetés eszközeként.”^[27]

[25] CDL-AD(2010)024 [185.]

[26] TI-EU position, A).

[27] CDL-AD(2010)024 [72.]

Egyik rendelet sem határozza meg precízen a politikai célkitűzések követelményét. Ezek magukban foglalhatnak különféle célokat, amelyeket a politikai szervezetek általában követnek: versengés mandátumokért vagy más pozíciókért, (köz)politikai programok megvalósítása, kormányzati és más politikai döntések befolyásolása, a közvélemény alakítása stb. A 2003-as (és a 2014-es) rendelet 3. cikk 1.d pontjában említett feltétel szintén egy politikai célra utal, a mandátumokért való választási versengésre (itt, az Európai Parlament tekintetében). Természetesen nem lehetséges minden elképzelhető politikai célkitűzést jogszabályba foglalni, de a politikai képviselői szervezetben való részvétel iránti vágy általánosan elfogadott követelmény egy működő (létező) párttal szemben. Fel kívánom hívni ugyanakkor a figyelmet arra a tényre, hogy az EP választásokat a tagállamok szabályozzák bizonyos keretek között, és az EP mandátumért való versengés általában tagállami országos pártlistákkal zajlik.^[28] Ezen pártlisták összeállítása viszont kívüli esik az európai politikai pártok (pártszövetségek) vezetőinek befolyásán.^[29]

A Velencei Bizottság pártszabályozási irányelvei meghatározása szerint a politikai párt „személyek szabad társulása, amelynek egyik célkitűzése a közügyek intézésében való részvétel, beleértve ebbe a szabad és demokratikus választásokon való jelöltállítás”.^[30] Úgy ítélem meg, hogy a „közügyek intézésében való részvételre” utalás a pártpolitikai célok valamelyest pontosabb meghatározása.

c) Az Európai Unió alapértékeinek tiszteletben tartása

A 2003. évi rendelet 3. cikk c. pontja az Európai Unió alapelveire utal: programjukban és tevékenységüket tekintve a politikai pártok kötelesek tiszteletben tartani a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának, valamint a jogállamiság elvét. Az Európai Parlament a képviselők egynegyedének kérésére – akik az Európai Parlamentben legalább három politikai csoportot képviselnek – a képviselők többsége által ellenőrzi, hogy az európai szintű politikai párt továbbra is megfelel-e a kérdéses feltételeknek (5. cikk (2) bek.). A 3. cikk utalása az EUSZ 2. cikkére rímel, amelynek szövegezése némileg eltér („Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi

[28] A Tanács 2002/772/EC határozata, 1. cikk értelmében „Az Európai Parlament tagjait valamennyi tagállamban az arányos képviselet elve alapján, listás vagy egyetlen átvihető szavazatos rendszer szerint választják. A tagállamok az általuk elfogadott eljárás szerinti preferenciális listás szavazást is lehetővé tehetik. A választásnak általánosnak, közvetlennek, szabadnak és titkosnak kell lennie.” Az STV rendszert csak kevés országban használják (Írország, Málta, UK); továbbá több országban nem csak pártok állíthatnak jelöltet az EP választáson. Lásd <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0176+0+DOC+XML+V0//HU#title2> (2016-11-30)

[29] Jansen, 2001, 24.; Hix - Noury - Roland, 2007, 133–136.

[30] CDL-AD(2010)024, [9].

jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul.”), ám ezt az eltérést tisztázza a 2014-es rendelet 3. cikk (1) bek. c. pontja, amely már szó szerint idéz. Az ezzel kapcsolatos eljárási kérdésekre alább még visszatérünk.

d) Belső demokrácia

Amennyiben egy politikai párt tiszteletben tartja a demokrácia értékét, tevékenységét, céljait és programját ennek megfelelően fogja alakítani. Az pedig inkább kétséges, hogy egy párt képes-e demokratikus kormányzásra és be tudja-e tölteni szerepét a demokratikus eljárásokban, ha belső szervezete és működése nem felel meg a demokratikus elvárásoknak. A Velencei Bizottság rávilágít, hogy „A pártok demokráciában betöltött fontos szerepe miatt néhány ország jogszabályi előírásokat fogalmazott meg a pártok bizonyos belső funkcióinak demokratikus természetét illetően. Ezen jogszabályok alapját és alkalmazását tekintve alapos megfontolásra van szükség. A párt belső működésének szabályozása, ahol ezzel élnek, csak szűk körű legyen, annak érdekében, hogy ne jelentsen indokolatlan beavatkozást a pártok mint szabad egyesülések belső szervezetalakítási jogába. Ugyanakkor, mivel a pártok közreműködnek a közvélemény kinyilvánításában és a választások során a jelöltállításban, néhány belső szervezeti szabály előírása szükségesnek mondható, a demokratikus társadalom megfelelő működése érdekében. A legáltalánosabban elfogadott előírások azon elvárásokra korlátozódnak, amelyek az átlátható döntéshozatali eljárásokra vonatkoznak, illetve a párt tagságának befolyását kívánják intézményesíteni a párt alapszabályának megalkotásába és a jelöltállításba.”^[31]

A 2014-es rendelet előírja, hogy az európai politikai párt alapszabályának rendelkezéseket kell tartalmaznia a belső pártszervezet vonatkozásában, kiterve a) a tagfelvétel, kilépés és kizárás részletes szabályaira; b) a tagok jogaira és kötelezettségeire, a megfelelő szavazati jogokra; c) a párt irányító testületeinek hatáskörére és összetételére, külön ismertetve a jelöltek kiválasztása tekintetében alkalmazandó kritériumokat, valamint a kinevezésüket és felmentésüket; d) a párt belső döntéshozatali eljárásaira, különös tekintettel a szavazási eljárásokra és a határozatképességre; e) az átláthatóság szempontjának érvényesítésére; és f) a párt alapszabályának módosítására vonatkozó belső eljárásra. (4. cikk (2) bek.)

Ezeket a szabályokat értékelhetjük úgy, mint egyfajta alapvető tájékoztatás a döntéshozatali eljárásokról és tagsági jogokról, a belső demokratikus szervezet vizsgálata körében. Az értékelés következő szintje az lehet(ne), hogy az adott szavazási eljárások és határozatképességi szabályok stb. tekintetében hol és milyen természetű többségi követelmények felelnek meg a demokrácia alapelveinek.

[31] CDL-AD(2010)024, [97]-[98].

3. Jogi személyiség

A 2014. évi új szabályozás 12. cikke értelmében az európai politikai pártok és az európai politikai alapítványok európai jogi személyiséggel rendelkeznek. Az európai jogi személyiség új természetű jogintézménye az uniós jognak, amelyvel inkább a társasági jogban (ld. *Societas Europaea*^[32]) és magának az Uniónak és szerveinek jogi személyisége kapcsán találkozhattunk.

Az európai politikai pártok jogképessége jelenleg a tagállami jogrendszerek általi elismerésből fakad (lásd 2003. évi rendelet, 3. cikk a.). Az európai jogi személyiség révén az európai politikai pártok jogi elismeréssel és jogképességgel bírnak (fognak bírni) az összes tagállamban (2014-es rendelet, 13. cikk). Az európai jogi személyiséget a párt azon a napon szerzi meg, amikor a Hatóság bejegyzési határozata az EU Hivatalos Lapjában megjelenik (15. cikk (1) bek.).

Az európai politikai pártoknak székhellyel kell rendelkezniük valamely tagállamban, következésképpen működésükre nézve többszintű szabályozás létezik: bizonyos kérdésekben a 2014-es rendelet, más tekintetben a székhelyük szerinti tagállam nemzeti jogának megfelelő rendelkezései alkalmazandók (14. cikk (2) bek.). Megemlíthető, hogy egyes államokban a pártoknak nincs szüksége állami regisztrációra a működéshez,^[33] ám egy bizonyos szinten az állami támogatás vagy más előnyök (saját bankszámla, szerződések stb.) érdekében a jogképesség már kötelező előfeltételnek tűnik a létezéshez.

Az európai jogi személyiség megszerzésével a párt elveszíti a „tagállami” jogi személyiséget, pontosabban ez utóbbi átalakul európaivá. Egy ilyen entitás teljes mértékben megőrzi korábbi jogait és kötelezettségeit (15. cikk (3) bek.). Az európai ismét tagállami jogi személyiséggé alakul vissza, amennyiben a Hatóság törli a pártot a nyilvántartásából, az alább bemutatott eljárás nyomán. Amennyiben a székhely szerinti állam joga alapján a párt nem szerez jogi személyiséget, ezen állam joga szerinti eljárásban fel kell számolni. Mivel a de-regisztráció szankciós jelleggel bírhat, szükséges arról rendelkezni, hogy a „Hatóság, valamint az Európai Parlament engedélyezésre jogosult tisztviselője – különösen az Európai Unió általános költségvetéséből kapott források és a 27. cikkel összhangban kiszabott pénzügyi szankciók behajtásának biztosítása érdekében – megállapodhat az érintett tagállammal az európai jogi személyiség megszüntetésének módozatairól.” (16. cikk (7) bek.)

[32] Ennek bevezetését hasonló nemzetek feletti vagy föderális szempontok vezették, mint amelyeket az európai politikai pártok esetében láttunk, ezek áttekintéséhez lásd: Lenoir, 2008, 13–21.

[33] „There are no registration requirements in Germany, Greece or Switzerland... In Denmark and The Netherlands, political parties are not obliged to register, but certain formalities are required in order for them to participate in elections.” CDL-AD(2010)024, [65]-[67].

III. ELJÁRÁSOK

Az eddig ismertetett feltételek és fogalmak különös jelentőségre akkor tesznek szert, amikor nem csupán a politikai párt minőségéről, de egyúttal az uniós támogatásra jogosultságról is dönteni kell. A 2003-as rendelet 4. és 5. cikkei szerint az előírt feltételek megvalósulásáról az Európai Parlamentnek van hatásköre dönteni. Először, amikor pályázati alapon dönt a pénzügyi támogatásról, majd pedig amikor rendszeresen igazolja, hogy az európai pártok folyamatosan eleget tesznek a 3. cikk a. és b. pontjai szerinti követelményeknek. A legérdekesebb teszt mindazonáltal a 3. cikk c. pontjában foglalt uniós alapértékek tiszteletben tartására vonatkozik, ezt az EP a képviselők egynegyedének kérésére – akik legalább három politikai csoportot képviselnek – a képviselők többségi szavazata által ellenőrzi.

Meg kell jegyezni, hogy az EP valójában egy *par excellence* politikai testület, ámbar döntései egyes személyek jogait és kötelezettségeit befolyásolhatják; különösen így van, amikor arról határoz, hogy a politikai pártok tiszteletben tartják-e az uniós alapelveit. A már megítélt támogatás ugyanis visszavonható, ha az EP úgy találja, hogy az adott párt programja vagy tevékenysége ellentétes ezekkel az értékekkel. Az 5. cikk (3) bekezdése értelmében „az érintett európai szintű politikai pártot, amely ezen okból elveszítette ilyen minőségét, kizárják az e rendelet alapján biztosított finanszírozásból.” Így ez az aktus a pártok számára finansiális hátránnyal jár, amennyiben elveszítik „európai szintű” párt minőségüket.

Az EU értékeinek való megfelelés megítélése amúgy érzékeny politikai kérdés; általában az EUSZ 7. cikk alkalmazásáról szóló diskurzusban merült fel.^[34] Egy párt tevékenységének minősítése talán kevésbé kényes kérdés, mint egy tagállam uniós értékekkel ellentétes magatartásának kinyilvánítása; ám mégis felveti a gyanút, hogy egy jogi normának egy képviseleti szerv (az EP) általi alkalmazása megfelel-e a tisztességesség, igazságosság, politikailag kiegyensúlyozottság iránti elvárásoknak. A rendeletben (2003) szereplő szűkszavú szabályok (5. cikk (2) bek.) célja, hogy garantált legyen egyfajta tisztességes eljárás: az ellenőrzés elvégzése előtt az Európai Parlament meghallgatja az érintett európai szintű politikai párt képviselőit, és felkér egy független személyekből álló bizottságot, hogy észszerű határidőn belül alkosson véleményt az adott kérdésről.^[35]

A 2014. évi rendelet egy új Hatóságot (*Authority for European political parties and European political foundations*) hozott létre, amely „dönt az európai politikai pártok és európai politikai alapítványok bejegyzéséről és nyilvántartásból való törléséről.” Ezzel a EP-től eltávolítja a fentebb említett érzékeny döntéseket egy, a politikai megfontolásoktól elválasztott, tisztességes eljárás érdekében. A Hatóság az új rendeletben előírt eljárásban dönt a pártok és alapítványok regisztrációjáról,

[34] Láncoş, 2014, 411–423.

[35] Az Európai Emberi Jogi Bíróság lefektetett néhány szempontot az ilyen (politikai testület jogalkalmazási döntésére irányuló) eljárások tisztességes jellegével kapcsolatban, lásd *Karácsony and others v Hungary* (2014) [79]–[85].

a nyilvántartásból való törlésről, valamint rendszeresen ellenőrzi a regisztráció feltételeinek meglétét. (6. cikk (2) bek.) Az EU értékeivel való összhang ellenőrzése során kikéri a „független kiemelkedő személyek bizottsága” véleményét (11. cikk). Ez a Bizottság 6 tagú, 2-2 főt a Parlament, a Tanács és a Bizottság jelöl ki (a korábbi rendelet szerinti bizottság 3 tagú volt). Mind a Hatóság, mind a Bizottság döntéseiben „teljes mértékben figyelembe veszi az egyesülés szabadságához való alapvető jogot és annak szükségességét, hogy Európában a politikai pártok pluralizmusa biztosított legyen.” (6. cikk (2) bek. és 11. cikk (3) bek.)

A Hatóság jogállása jól látható módon került kialakításra, hogy az autonóm pozíciót biztosítson; egyebek között előírva, hogy a Hatóság igazgatóját 5 évre az EP, a Tanács és a Bizottság egyetértésben választja,^[36] meg nem újítható mandátummal; az Igazgató feladatai ellátásakor független, s nem fogadhat el semmilyen utasítás egyetlen intézménytől, kormánytól vagy más testülettől sem.

A Hatóság lesz a jövőben, amely dönthet a pártok nyilvántartásból való törléséről tagállami (a székhely szerinti állam kérelmét a nemzeti jog megsértésére alapozza, 16. cikk (3) bekezdés) vagy uniós (az EP, Tanács vagy Bizottság kérelme az EU alapelveinek megsértésére hivatkozhat, 10. cikk (3) bekezdés) megkeresésre. A törlésről szóló határozat alapja az uniós értékek tiszteletben tartásának nyilvánvaló és súlyos megsértése. A döntést közölni kell a Parlamenttel és a Tanáccsal (három hónap áll rendelkezésükre ellenvetéssel élni), ki kell hirdetni az EU Hivatalos Lapjában, és csak a kihirdetést követő három hónap után lép hatályba. (10. cikk (4)-(5) bek.)

Jelenleg az EP által végzett ellenőrzést követően panasszal az EU Bírósághoz lehet fordulni, amely jogorvoslati lehetőség jogalapja nem kellően világos a rendelet szövegében. A 2003-as szabályozás preambuluma (15. pont) laza utalása értelmében „A Bíróság joghatósága alá tartozó bírósági felülvizsgálat segíti e rendelet helyes alkalmazását.” A bírósági hatáskör egyértelműen az EP Elnöksége által kiadott, a 2003-as rendelethez tartozó végrehajtási határozatában (13. cikk) jelenik meg, amely csak az „e határozat alapján meghozott határozatok” elleni fellebbezés lehetőségét nyilvánítja ki.^[37] A 2014-es rendelet egyrészt megtartja a meghallgatáshoz való jogot, másrészt világosabban fogalmaz a jogorvoslati jogot illetően (34-35. cikkek). A Bíróság hatáskörét kifejezett szabály írja le:

„Az Európai Unió Bírósága az EUMSZ 263. cikkével összhangban megvizsgálja a Hatóság határozatainak jogszerűségét, és az EUMSZ 268. és 340. cikkével összhangban hatáskörrel rendelkezik a Hatóság által esetlegesen okozott károk miatti kártérítési vitákban. Ha a Hatóság elmulasztja az e rendelet által előírt valamely határozat meghozatalát, akkor az EUMSZ 265. cikkével összhangban mulasztás megállapítása iránti kereset indítható vele szemben az Európai Unió Bírósága előtt. (6. cikk (11) bek.)

[36] A demokratikus elvből fakadóan érdemes lenne a kisebb vagy „ellenzéki” EP frakciók közreműködésének szabályait is kidolgozni ebben az eljárásban (jelölés, szavazati többségek stb.).

[37] Lásd: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0304\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0304(01)&from=EN) (2016-11-30)

Az e rendelet alapján hozott határozatok az EUMSZ vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően az Európai Unió Bírósága előtt bírósági eljárás tárgyát képezhetik.” (35. cikk)

A politikai pártok jogállásával kapcsolatos hatósági eljárási kérdések tekintében megemlíthetjük a Velencei Bizottság megállapítását a bejegyzési eljárások határidőhöz kötöttségéről, amely szerint ennek ésszerűen rövidnek kell lennie, hiszen ezen eljárások elhúzódása ésszerűtlen akadályokat képezhet a pártok regisztrációja és a politikai versenyben való megjelenésével szemben.^[38] A 2003-as rendelet mindössze egyetlen határidőt tartalmazott, az EP-nek három hónap alatt kell döntenie a támogatás iránti kérelemről. A 2014-ben kialakított eljárási szabályok sokkal kifinomultabbak: a Hatóság a bejegyzésről egy hónapon belül dönt (ez 4 hónap lehet, ha valamely tagállammal egyeztetni szükséges), amennyiben a Hatóság a független kiemelkedő személyekből álló bizottságtól véleményt kér, a bizottságnak ehhez két hónap áll a rendelkezésére. (9. cikk (2) és 10. cikk (3) bek.) Fontos megjegyezni, hogy ellenőrzési eljárás nem kezdeményezhető az európai politikai párttal szemben az EP választásokat megelőző két hónapban. A nyilvántartásba vételi vagy az onnan való törlési eljárásban a Hatóságot egyéb határidő nem köti. Ebből fakadóan az ellenőrzési eljárások önmagukban is figyelmeztető eszközként használhatóak az európai politikai pártokkal szemben, mivel ezekben a Hatóság számára különösebb határidő vagy határozathozatali kötelezettség nincs meghatározva. A Hatóság ezért rendelkezik némi diszkrécióval az ellenőrzési eljárások elnyújtása vagy megszüntetése tekintetében. Mindezek alapján üdvözlendő volna egy olyan pontosítás, amely a Hatóság minden eljárására határidőt tűz ki.

A pártfinanszírozási szabályozás elmúlt évtizedes gyakorlatában kevés (jog) vitás esetet találunk. A jobboldali *Alliance of European National Movements (AENM)* támogatásával és működésével kapcsolatban erős kritikákat fogalmaztak meg, állítván, hogy az AENM sérti az EU alapelveit.^[39] Az EP 2013 októberében az európai párt támogatásának 45 ezer eurós csökkentéséről döntött, amelynek indokolása az AENM tagszervezeteinek (tag-pártjainak) zsidókkal, romákkal és muszlimokkal szembeni ellenséges és rasszista tevékenységére utalt. A pártszövetség az EU Bíróságához fordult panaszával, egyebek között a jogállamiság sérelmére hivatkozva, amennyiben az AENM hátrányos megkülönböztetés áldozata lett költségvetési szempontból, más európai pártokkal szemben és az intézkedés előtt nem biztosították számára a meghallgatáshoz való jogot; továbbá hatásköri visszaélés megállapítását is kérve, mivel szerintük az EP pénzügyi szankciókat használt egy olyan párt tevékenységének korlátozása érdekében, amelynek

[38] CDL-AD(2010)024, [69.].

[39] Haydon, 2013, <http://www.libdemvoice.org/meps-call-for-review-of-funding-for-european-farright-32964.html>; Horváth 2013, <http://alfahir.hu/node/125183> (2016-11-30)

politikai nézeteit néhány EP képviselő nem osztja. A panasz eljárás a Bíróság érdemi döntése nélkül zárult, mivel az AENM „rendezte” vitáját az EP elnökségével.^[40]

IV. ÖSSZEGRZÉS

Az Európai Unió által kialakított, az európai politikai pártokra vonatkozó szabályozás célja, hogy fejlessze a demokráciát az Unióban és élénkítse az állampolgári részvételt a többszintű európai politikai rendszerben. A politikai pártok megfelelő szervezetnek tűnnek ezek eléréséhez, de megfelelő-e a szabályozás? Dolgozatomban az európai politikai párt fogalmát elemeztem a 2003. és 2014. évi rendeletek összevetésével, valamint a nemzeti szintű politikai rendszerek sajátosságainak és az európai szabályozási standardok (a Velencei Bizottság által kidolgozott alkotmányos elvek) figyelembevételével. Megvizsgáltuk a párt lépcsőzetes fogalmát, valamint a tagállami és az uniós jogrendszerek találkozási pontjait.

Amikor az Uniót kihívás elé állítják az euroszeptikus vagy radikális pártok, ezek költségvetési támogatása kényelmetlen szituációkat eredményez. Ebben az esetben elvárható, hogy ezen szervezetek zavaró politikai nézeteinek és az Unió alapvető értékeinek az egybevetése során a politikai diszkriminációtól mentesen járjon el az EU. Az Unió mint militáns demokrácia a közösnek vallott alapelvei megsértésével kapcsolatban csakis a jogállamiságnak megfelelő, tisztességes eljárást folytathat. Ezek az alapvető értékek az európai politikai párt fogalmi elemének tekinthetők, akárcsak az európai politikai párt létezésével kapcsolatos eljárás tisztességes jellege is.

Az EU helyesen ismerte fel az európai politikai pártok lehetséges funkcióit, és létrehozta finanszírozási rendszerét azok szervezetére, tevékenységére, alapítványaira és EP képviselőcsoportjaikra egyaránt kiterjesztve. A finanszírozás célok megvalósulásának feltétele, hogy a jövőben a szóban forgó rendeletek által tételezett – a pártok és a polgárok aktivitásával kapcsolatos – várakozások beteljesednek. Még hosszú az út, de a célt támogató anyagi források rendelkezésre állnak.

[40] T-678/13 sz. ügy, AENM v Parliament, lásd: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62013TN0678&from=HU> (2016-11-30) Az ügyet a Bíróság törölte a nyilvántartásából, érdemi határozat nélkül lezárva. Kiegészítő tájékoztatást kértem s kaptam az AENM alelnökétől, Kovács Béla képviselőtől, aki szerint a vita jóval inkább technikai jellegű volt, az EP hivatalának pénzügyi hibáiból fakadt. Ezek korrekcióját követően vonta vissza az AENM a keresetét.

IIRODALOM

- *Guidelines on Political Party Regulation*, OSCE/ODIHR and Venice Commission, Venice 2010. [CDL-AD(2010)024]
- Haydon, Paul (2013): 'MEPs call for review of funding for European far-right', *Liberal Democrat Voice*, 31st January, <http://www.libdemvoice.org/meps-call-for-review-of-funding-for-european-farright-32964.html>
- Hix, Simon (2005): *The Political System of the European Union*, 2nd edn, Palgrave, London.
- Hix, Simon (2008): The EU as a new political system. In: Caramani, Daniele (Ed.): *Comparative Politics*. Oxford University Press, Oxford, 573–601.
- Hix, Simon – Noury, Abdul G. – Roland, Gérard (2007): *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge University Press, New York
- Horváth Ádám (2013): Az Unióban és keleten is a Magyar érdekekért. *alfahír*, 2013. június 2. <http://alfahir.hu/node/125183> (2016-11-30)
- Jansen, Thomas (2001): *Pan-European Political Parties*. Federal Trust for Education and Research, London. (European Essay, No. 14.)
- Ladrech, Robert (2006): The European Union and Political Parties. In: Katz, Richard S. – Crotty, William (Eds.): *Handbook of Party Politics*. Sage, London, 492–498.
- Láncoš Petra Lea (2014): Értékek és elvek az európai médiajog területén. In: Koltay András – Török Bernát (Eds.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. CompLex, Budapest, 401–439.
- Lenoir, Noëlle (2008): 'The Societas Europaea (SE) in Europe: A Promising Start and an Option with Good Prospects'. *Utrecht Law Review*, No. 1. 13–21.
- OECD (2016): *Financing Democracy: Funding of Political Parties and Election Campaigns and the Risk of Policy Capture*. OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264249455-en> (2016-11-30)
- Rowbottom, Jacob (2010): *Democracy Distorted. Wealth, Influence and Democratic Politics*. Cambridge University Press.
- Szabó Zoltán Gyula (2010). Az európai pártok és alapítványaik finanszírozására vonatkozó jogszabályok, *Jog-Állam-Politika* No. 3. 139–152.
- Timușă, Natalia – Lightfoot, Simon (2014): Europarties: Between the processes of 'deepening' and 'widening'. *Acta Politica*, No. 1., 51–70.
- Transparency International (2012): '*EU Position Paper European Commission reform proposal: Statute and Financing of European Political Parties*', 2012 [hereinafter: TI-EU position], <http://trans2.demo.mujo.be/wp-content/uploads/2012/11/TI-EU-Position-Paper-Europarty-Financing.pdf>.

EGYÉB DOKUMENTUMOK ÉS JOGFORRÁSOK

- Regulation (EC) No 2004/2003 of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 on the regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding. Official Journal L 297, 15/11/2003 pp. 0001 – 0004.
- Regulation (EC) No 1524/2007 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2007 amending Regulation (EC) No 2004/2003 on the regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding. Official Journal L 343, 27.12.2007, p. 5–8.

- Regulation (EU, Euratom) No 1141/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the statute and funding of European political parties and European political foundations. Official Journal L 317, 4.11.2014, p. 1–27.
- Decision of the Bureau of the European Parliament of 29 March 2004 laying down the procedures for implementing Regulation (EC) No 2004/2003 of the European Parliament and of the Council on the Regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding (2011/C 112/01), [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0304\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0304(01)&from=EN)
- *AENM v Parliament*, CJEU T-678/13
- *Karácsony and others v Hungary*, ECHR (2014)

A Kriminálisztikai és Kriminológiai Kutatóközpontot (KRIKRI) a Széchenyi István Egyetem Szenátusa 2014. áprilisában alapította azzal a céllal, hogy összehangolja a kriminalisztikában jártas külső szakemberek és az egyetem innovációs munkáját; feltérképezze a kriminalisztika és kriminológia aktuális, nem- vagy kevésbé kutatott szegmenseit; külső szakemberek bevonásával hozzájáruljon a kriminalisztika elméletének és gyakorlatának fejlesztéséhez; támogassa a jogászok kriminalisztikai ismereteinek széleskörű bővítését; innovatív kutatásokat kezdeményezzen és folytasson; biztosítsa a kriminalisztikai és kriminológiai tárgyú kari kutatások intézményi háttérét; továbbá feltérképezze és kiaknázza a tárgyhoz kapcsolódó kutatási, valamint publikációs lehetőségeket. A Kriminálisztikai és Kriminológiai Kutatóközpontot eddigi eredményeinek közlést a Jog, Állam, Politika szerkesztősége is támogatja, ezért e számunkban a Műhely rovatot teljes egészében e tárgykörnek szenteljük.

KOVÁCS GÁBOR

Az Európai Forenzikus Tudományos Térség (EFSA-2020) megalkotásának koncepciója

I. BEVEZETÉS

A határon átnyúló bűncselekmények számának jelentős emelkedésével,^[1] a növekvő terrorveszély árnyékában^[2] egyre nagyobb az uniós intézmények igénye a másik tagországban beszerzett bizonyítási eszközök, adatok cseréje,^[3] illetve azok kölcsönös felhasználhatósága iránt. A szervezett bűnözés kontinenseken is átnyúló kiterjedése a nemzetállamokat új együttműködési formák bevezetésére és elmélyítésére készíti. A felismerés egyáltalán nem új keletű, azonban hazánkban hosszabb ideig nem állt a tudományos érdeklődés homlokterében, annak ellenére sem, hogy a hazai kriminalisztika kiváló művelője, Kertész Imre már másfél évtizede vázolta ezt a jövőképet.^[4] Általánosságban elmondható, hogy a bűnügyi együttműködés azonban éppen az állam szuverenitása

[1] Kovács - Nyitrai, 2014, 236–260.

[2] Hautzinger, 2015, 203–212.

[3] Kovács - Nagy, 2015b, 756.

[4] Kertész, 2002, 21.

következtében csak korlátozott lehet; a kooperáció, a koordináció és az egységesítés szintje természetesen alatta marad a belső jogban tapasztalhatónak. Az Európai Unió ezeket a kereteket tágítja és tereli részben, vagy akár teljesen új útra a bűnözés elleni közös fellépést.^[5] Bizonyosra vehető, hogy Európában a nemzeti keretek közé szorított büntető igazságszolgáltatás ideje lejárt, s új korszak kezdődött – a büntetőjogi rendszerek egymásmellettsége és átjárhatóságra megváltozott.^[6] A büntetőjog európaizálódásának tényét mutatja, hogy az uniós országok – és az oda csatlakozni szándékozók – büntető jogalkotása, kriminálpolitikája, bűnüldözési gyakorlata nem kizárólagosan a nemzeti szempontok alapján, hanem az európai standardokra figyelemmel fejlődik.^[7] Az új kihívások, mint az idegenforgalommal és a migrációval^[8] összefüggő kriminalitás^[9] csak erősítik az egységesítés amúgy is régóta napirenden lévő koncepcióját és sürgetik a megoldások keresését, kimunkálását.

Kimondható, hogy az anyagi büntetőjog európaizálása^[10] mellett talán még hangsúlyosabb a büntető eljárásjog – azon belül kifejezetten a bizonyítás területének – lehetőség szerint minél nagyobb mértékű harmonizálása, pl. a bizonyítási eszközök szabad konvertálhatósága.^[11] Az egyre átjárhatóbb büntetőeljárás rendszerek ellenére még ma is nagyon gyakori jelenség, hogy egy uniós tagállamban lefolytatott büntetőeljárásban azért nem használható fel egy másik tagállam nyomozóhatósága által beszerzett bizonyítási eszköz, mert a beszerzésére vonatkozó szabályok nem ismertek, vagy ha ismertek, akkor éppen nem azonosak annak az állammal az eljárásjogi szabályaival, amelyben fel kívánnák használni. Előfordul az is, hogy nem ellenőrizhető, az adott bizonyítási eszközök megszerzésének, összegyűjtésének körülményei egyáltalán megfeleltek-e az azt felhasználni kívánó tagállam által elfogadott, kötelezően alkalmazandó standardoknak.

A büntetőeljárás egyik legfontosabb célja az, hogy a vádlott büntetőjogi felelősségéről a bizonyítékok mérlegelése és az eljárási garanciák betartása alapján döntés szülessen. A legalitás elve alapján a jogállamban a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályainak érvényesülni kell.^[12] A büntetőjogi felelősség vizsgálata azokon a bizonyítékokon alapul, melyet a nyomozóhatóság az eljárási szabályok megtartásával összegyűjt. Tudjuk, hogy a bizonyítási eljárás egy formalizált eljárás, melynek szereplői minden lépésükkel a jog, az állam és a társadalom érdekeit szem előtt tartva funkcionálnak. Tehát, mindezekből következően a bizonyítási eszközök megszerzésére és bizonyítékok értékelésére vonatkozó szabályanyag kiemelt jelentőségű, lényegében az igazságszolgáltatási funkció alkotmányos

[5] Polt, 2016, 3.

[6] Karsai, 2004, 239.

[7] Albrecht, 2000, 17.

[8] Bővebben: Gaál – Hautzinger, 2014.

[9] Kóhalmi, 2004, 83–95.

[10] Kovács, 2013b, 389–419.

[11] Nelles, 1997, 730.

[12] Kóhalmi, <http://www.pecshor.hu/periodika/XIII/kohalmi.pdf>

*sine qua non*ja. A modern kriminalisztikai eszközök bizonyítékként való felhasználása egyre növekvő jelentőséggel bír a büntetőeljárásban.^[13]

„Az Európai Unióban egyre gyakrabban fognak előfordulni olyan büntető- és polgári eljárások, amelyek több országra kiterjedő ügyekben folynak, az érdekeltek között különböző állampolgárságú személyek is találhatóak – ez egyre inkább szükségessé teszi a szakértői vizsgálatok szabványosítását. A véleményeknek „csereszabatosaknak” kell lenniük, elsősorban az alkalmazott vizsgálati és ellenőrzési módszerek megbízhatósága alapján.”^[14] Az idézett sorokat Kertész Imre még 2002-ben írta. Már akkor előre látta (noha az EU sem szembesült a jelenlegi problémákkal és hazánk is messze állt a csatlakozástól), hogy a büntető eljárásjogi bizonyítás uniós harmonizációja először a szakértői bizonyítás területén jelent majd kihívást, illetve ezen a területen válik egyre sürgetőbbé az egységes módszertan kimunkálása és a közös garanciális szabályok megalkotása. Tehát, amennyiben megoldást keresünk a kihívásra, azt az eljárásjogon belül elsősorban szakértői bizonyítás körében találhatjuk meg. Az Európai Közösség Tanácsa 2000. május 29-én rendeletet fogadott el a bírósági és bírósági eljáráson kívüli iratok átadásáról, az adatok cseréjéről.^[15] Ezen túlmenően célul tűzték ki az Európai Igazságügyi Hálózat létrehozását is.^[16] Bizonyos adatcsere megindulhatott, és a részes országok igazságszolgáltatása ezáltal közvetlenül megismerhette a másik ország bizonyítási eszközeit, illetve a bizonyítási eljárások szabályait. Éppen ez hívta fel a figyelmet a szakértői módszertan és a szakértői bizonyítás különbségeire, ezáltal az eljárási garanciák eltérő súlypontjaira. A Kertész Imre által megfogalmazott „csereszabatoság” elérése, azaz a szakvélemények illetve a szakértői bizonyítás eredményeinek kölcsönös elismerése azonban további lépéseket követel.

II. ÚT AZ EURÓPAI FORENZIKUS TUDOMÁNYOS TÉRSÉG ELKÉPZELÉS MEGALKOTÁSA FELÉ

Az angolszász jogterületen a kriminalisztika mint tudományos fogalom kevésbé használatos, helyette a *forensic science* (törvényszéki tudományok) fogalmát alkalmazzák, amely alatt rendszerint a természettudományos (szakértői) módszerek alkalmazását értik.^[17] A tudományterületre vonatkozó – zömében angol nyelvű – szakirodalom dominanciája miatt a tárgyi bizonyítékok felkutatására, vizsgálatára, értékelésére vonatkozó tudományos ismeretanyagra a „forenzikus” terminológia

[13] Kovács, 2010, 310–319.

[14] Kertész, 2002, 14.

[15] Council Regulation (EC) No 1348/2000 of 29 May 2000 on the service in Member States of Judicial and extrajudicial documents in civil and commercial matters.

[16] Joint Action of 29 June 1998 adopted by the Council on the basis of Article K. 3 of the Treaty on European Union, on the creation of a European Judicial Network (98/428/JHA).

[17] Katona, 2002, 39.

világszerte általánossá, elfogadottá vált. Az utóbbi másfél évtizedben hazánkban is azt tapasztaljuk, hogy a krimináltechnika fogalma kiszorul a szakmai és tudományos nyelvből és a forenzikus tudományok elnevezés váltja fel.

Az államok közötti akadálytalan információcsere, a bizonyítékok kölcsönös elismerése és a másik tagállam által lebonyolított szakértői vizsgálatok, bizonyítási eljárások iránti kölcsönös bizalom erősítése érdekében az Unió korábban is több lépést tett.

Az Európai Unió szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térsége azért jött lére, hogy biztosítsa a személyek szabad mozgását, és magasabb szintű védelmet nyújtson az állampolgárok számára. Az igazságügyet, illetve a belbiztonságot érintő szakpolitikai területek az Európai Unió külső határainak őrizetétől^[18] a polgári és büntetőügyekben folytatott igazságügyi-, illetve rendőrségi együttműködésig terjednek. Ennek része továbbá a bevándorlási és menekültügyi politika, valamint a bűnözés elleni küzdelem is (terrorizmus, szervezett bűnözés, számítástechnikai bűnözés, a gyermekek szexuális kizsákmányolása, ember- és illegális kábítószer-kereskedelem stb.). A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség megalkotásának koncepciója az Európai Unió működéséről szóló szerződés V. címére vezethető vissza.^[19] Az Európai Unió működéséről szóló szerződés alapján az Unió rendőrségi együttműködést alakít ki, amelyben részt vesz a tagállamok valamennyi hatáskörrel rendelkező hatósága, így a rendőrség, vámhatóság és a bűncselekmények megelőzésére és felderítésére szakosodott egyéb bűnüldöző szolgálatok is.^[20] E célból az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében intézkedéseket hozhat a releváns információk összegyűjtése, tárolása, feldolgozása, elemzése és cseréje, valamint a kriminalisztikai kutatások terén.^[21] A rögzített célok megvalósításában rendkívüli szerepe volt a tamperei (1999–2004), hágai (2004–2009) és stockholmi (2010–2014) programoknak. A Stockholmi Program lényeges kitétele, hogy meg kell erősíteni a különböző tagállamok hatóságai és szolgálatai közötti kölcsönös bizalmat, másrészt pedig – és ez témánk szempontjából még fontosabb – lefektette megegyezés alapjait a forenzikus tudomány területén alkalmazandó közös normákról.^[22] A Tamperei Program deklarálta, hogy az Európai Unióban a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés alapja a *kölcsönös elismerés*. A kölcsönös elismerés elvének első konkrét megvalósulása az európai elfogatóparancs volt, amelynek célja a tagállamok közötti kiadatás eltörlése és felváltása az igazságügyi hatóságok közötti átadás rendszerével.^[23]

[18] Hautzinger, 2016, 33–38.

[19] Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Hivatalos Lap C 326, 26/10/2012 o. 0001 – 0390. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=hu>

[20] 87. cikk (1) bekezdés.

[21] 87. cikk (2) bekezdés.

[22] HL C 115., 2010.5.4., 1. o.

[23] Az Európai Unió Tanácsa által elfogadott, az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti •

A terrorizmus növekvő veszélye és a határon átnyúló bűnözés növekedése indokolta DNS-profilok-, az ujjnyomat-adatok és a gépjármű-nyilvántartási adatok kölcsönös átadásáról szóló, 2008. június 23-i 2008/615/IB, illetve 2008/616/IB prűmi határozatok megalkotását.^[24]

Témánk szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy a Prűmi Határozat rögzíti elsőként: csak akkor lehet eredményes az adatcserén alapuló együttműködés, ha az adatok egységesek, azonos szempontok szerint rendszerezettek. Ez pedig csak szabványokkal, szabványosított eljárásokkal érhető el.

Kézenfekvő, hogy a leginkább egységesíthető, szabványosítható laboratóriumi szakértői tevékenység, a DNS vizsgálatok terén született az első ilyen intézkedés. A 2008/615/IB számú prűmi határozat végrehajtásáról szóló 2008. június 23-i 2008/616/IB tanácsi határozat 7. cikkének (4) bekezdése (3) értelmében a tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket a többi tagállam számára hozzáférhetővé tett, vagy összehasonlítás céljából átadott DNS-profilok sértetlenségének szavatolása érdekében. Ugyanezen dokumentum alapján a tagállamok feladata annak biztosítására, hogy az intézkedések megfeleljenek az EN ISO/IEC 17025 *nemzetközi szabványoknak*.

Később, az Európai Unió Tanácsa biztosítani kívánta, hogy a tagállamok az EN ISO/IEC 17025 szabványnak megfelelően akkreditált igazságügyi szakértői által végzett laboratóriumi tevékenység eredményét *egyenértékűnek ismerjék el a bármely más tagállam* hasonló laboratóriumi eredményével. Lényegében ezt rögzítette az igazságügyi szakértők akkreditálásáról szóló 2009/905/IB kerethatározat.^[25] A kerethatározat ezért előírja, hogy a nemzeti akkreditáló testület az EN ISO/IEC 17025 szabvány szerint akkreditálja a laboratóriumi tevékenységet végző igazságügyi szakértőket. A kerethatározatból egyértelműen kiolvasható cél, hogy olyan korszerű forenzikus infrastruktúrát kell létrehozni az Unióban amely alkalmas a határokon átnyúló együttműködés támogatására, egyúttal egységesen magas minőségi színvonalat biztosít a forenzikus tudományokban. A kerethatározat egyértelműen kinyilvánította, hogy a megvalósításhoz tudományos és technológiai fejlesztés szükséges, az ezt célzó beruházásokat pedig ösztönözni, támogatni kell.

A forenzikus adatok tagállamok közötti feldolgozására, felhasználására és átadására vonatkozó előírások egyenértékűségének kialakításában az Európai Szabványügyi Bizottsága (CEN) valamint az Igazságügyi Szakértői Intézetek Európai Hálózata (ENFSI)^[26] kapott kiemelkedő szerepet. Előbbi a CEN/TC 419 Projekt Értekezlet keretében^[27] a forenzikus eljárások egységesítésével, azaz egységes szabályok kidolgozásával, a bűncselekmény helyszínén folytatott helyszíni

• átadási eljárásról szóló 2002/584/IB. kerethatározat (kihirdetve: *Hivatalos Lap* L 190, 2002. júl. 18., 0001-0020. o., a továbbiakban: Kerethatározat) (6) és (10) preambulumbekendései.

[24] Kovács - Nagy, 2015a.

[25] HL L 322., 2009.12.9., 14. o.

[26] <http://enfsi.eu/documents/reports-and-plans/>

[27] <https://www.nsai.ie/Our-Services/Standardization/Get-Involved-in-Standards-Development/New-Fields-of-Standardization.aspx#Forensic>

szemlével, továbbá a bűnjelkezeléssel, azok dokumentációjával foglalkozik. Utóbbi pedig a minőségi minimumkövetelmények kidolgozását, a nemzetközi együttműködés elősegítését és a forenzikus közösség jelentős rendszerszintű igényeinek azonosítását célozta meg.

III. A TANÁCS KÖVETKEZTETÉSEI AZ „EURÓPAI FORENZIKUS TUDOMÁNY 2020” ELKÉPZELÉSRŐL, ÉS AZON BELÜL EGY EURÓPAI FORENZIKUS TUDOMÁNYOS TÉRSÉG LÉTREHOZÁSÁRÓL ÉS A FORENZIKUS TUDOMÁNY EURÓPAI INFRASTRUKTÚRÁJÁNAK FEJLESZTÉSÉRŐL

A fenti előzményeket követően a Tanács 2011-ben megalkotta az „Európai Forenzikus Tudomány 2020” elképzelésről, és azon belül egy Európai Forenzikus Tudományos Térség létrehozásáról (European Forensic Science Area, továbbiakban: EFSA-2020) és a forenzikus tudomány európai infrastruktúrájának fejlesztéséről szóló következtetéseit.^[28] Az EU Tanácsa ezzel egyértelműen kinyilvánította, hogy 2020-ig, egy speciális európai forenzikus tudományos térséget kíván létrehozni. A koncepció szerint a forenzikus adatok gyűjtésével, feldolgozásával, felhasználásával és nyújtásával kapcsolatos eljárások egyenértékű minimumszabványok alapján zajlanak majd. A koncepció szerint az igazságügyi szakértők a jövőben e minimumszabványok betartásával végzik munkájukat, amely elősegíti és eredményesebbé teszi a köztük és a büntető igazságszolgáltatási rendszer többi szereplője közötti együttműködést.^[29]

A bizonyítékok cseréje és kölcsönös felhasználása így akadálytalanná válhat az Európai Unió Tanácsa által rögzített célok megvalósulásával. Ennek eredményeként a tagállamok hatóságai által lefolytatott bizonyítási eljárások, illetve bizonyítékok beszerzése összehangolt szabályok és megfelelő minőségbiztosítás betartásával történhetne. Köztudomású, hogy a modern jogrendszerek büntető-eljárási kódexei komoly garanciális szabályokat tartalmaznak az eljárési jogok megtartására, a résztvevők jogainak tiszteletben tartására.^[30] Ezeknek a követelményeknek az egységes európai szabályokat is át kell hatniuk.

E dokumentum kihangsúlyozza, hogy a forenzikus tudomány jelentős mértékben hozzájárulhat a bűnüldözés hatékonyabbá és eredményesebbé tételéhez, a bűnmegelőzéshez és a bűnözés elleni küzdelemhez. Elősegítheti a tagállamok bűnüldöző hatóságai közötti szorosabb együttműködést úgy, hogy egyúttal tiszteletben tartja az emberi jogokat, az alapvető szabadságokat és a jogállamiság alapelveit. Emlékeztet a dokumentum arra is, hogy a forenzikus eljárások útján

[28] http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126875.pdf

[29] Kovács, 2014a, 335–345.

[30] Pethő http://www.fovarosi.birosag.hu/szellemimuhely/dr_petho_erzsebet_margit.pdf (Letöltés ideje: 2016.08.30.)

nyert adatok cseréje (pl. biometrikus adatok) kiemelt szerepet játszik a bűnüldözésben és a bűncselekmények megelőzésében. Hangsúlyozza, hogy a tagállamoknak támogatniuk kell a bűnüldözés szempontjából releváns információk szabad áramlását, illetve ki kell bővíteniük és meg kell erősíteniük azt. A dokumentum és így a koncepció legfontosabb célkitűzése, hogy a forenzikus adatok gyűjtésére, feldolgozására, felhasználására és átadására vonatkozó tagállami előírásokat a szakértői vizsgálati eredmények, forenzikus adatok elismerése terén meg kell erősíteni a bizalmat. Ennek módja az, hogy az előírásokat átláthatóvá teszik, és így megállapítható, hogy melyek azok a közös minimumfeltételek, amelyek mellett a forenzikus adatok elfogadhatók. Természetesen a nyomozó hatóságoknak és az igazságszolgáltatásnak megfelelő biztosítékot kell kimunkálni, hogy az általuk használt adatok megfeleljenek a minőségi előírásoknak és az egyenértékűségi kritériumoknak.^[31]

Az EFSA-2020 koncepció további prioritásokat is megjelöl:

- a forenzikus tudományos együttműködés támogatása a tagállamok között;
- a tagállamokban végzett forenzikus tudományos tevékenység minőségének fenntartása és javítása;
- célja, hogy segítséget nyújtson a tagállamok számára olyan megoldások kidolgozásához, amelyek ösztönzik a saját büntető igazságszolgáltatási rendszereik és az igazságügyi szakértők közötti szorosabb együttműködést.

A koncepció a tagállamok és a Bizottság számára tételesen felsorolja azokat a feladatokat is, melyeket az ENFSI-vel és az Europollal együttműködve kell megvalósítani:

- a forenzikus tudománnyal foglalkozó intézetek és laboratóriumok akkreditációja;
- az igazságügyi szakértők képzettségére vonatkozó minimumkövetelmények betartása;
- közös kézikönyvek, útmutatók kidolgozása a „helyes gyakorlatról” – és azok beépítése a forenzikus laboratóriumok mindennapi munkájába;
- a szaktudás felmérése és a nemzetközi együttműködést fejlesztő kompetenciák erősítése;
- minőségi minimumkövetelmények alkalmazása a bűncselekmények helyszínén végzett tevékenység, valamint a bizonyítékoknak a bűncselekmény helyszínétől a tárgyalóteremig tartó kezelése kapcsán;^[32]
- a bűnüldözés keretében végzett forenzikus tevékenységek egyenértékűségének elismerése, hogy a technikai és minőségbeli különbségek okán semmilyen nyilvánított bizonyítékok miatt ugyanazt a feladatot ne kelljen többször

[31] Az „Európai Forenzikus Tudomány 2020” elképzelésről, és azon belül egy európai forenzikus tudományos térség létrehozásáról és a forenzikus tudomány európai infrastruktúrájának fejlesztéséről, Brüsszel, 2011. december 1. (05.12) (OR. en) 17537/11 ENFOPOL 413 COPEN 342, 3.

[32] Vö. Kovács, 2013, 292-299.

- is elvégezni, illetve hogy jelentősen csökkenjen a határokon átnyúló komponenssel rendelkező bűncselekmények feldolgozási ideje;
- az optimális közös módszerek megkeresése a forenzikus adatbázisok létrehozásával, frissítésével és használatával kapcsolatban;
 - a forenzikus tudomány legújabb eredményeinek felhasználása a terrorizmus, a szervezett bűnözés elleni küzdelemben;
 - forenzikus ismeretterjesztés, különösen a bűnüldözési és igazságszolgálati személyzet megfelelő oktatása és képzése;
 - kutatási és fejlesztési projektek a forenzikus infrastruktúra továbbfejlesztésének elősegítésére.^[33]

Nem vitatható, hogy a felsorolt célok és feladatok rendkívül fontosak, előremutatók. Így azt várnánk, hogy az EU tagállamaiban 2011 után nyomban megindult a koncepció megvalósításával kapcsolatos stratégiai tervezés, elemzés. Sajnos, úgy tűnik, ez nem így történt, vagy ha a munka kezdeti lépéseinek tervezése megkezdődött, annak hivatkozható, írásos nyomát jelen sorok szerzője nem találta. Néhány tudományos közleményen kívül a 2011–2015 között eltelt négy évben nem található irodalmilag hivatkozható dokumentum arra nézve, hogy a 2011-ben éltre hívott EFSA-2020 koncepció egyébként jól átgondolt – és bőséges – feladatsorát elkezdték volna feldolgozni. A folyamatokat a migráció és a terror fenyegetettség megoldást kereső, belső biztonságról szóló 2015. július 16-i tanácsi következtetések valamelyest gyorsították. Ennek köszönhetően megindult az ENFSI keretében munkacsoportok szervezése, azaz a tervezés a Tanács 2011-es következtetése után négy év késéssel kezdődött csak meg, így azok tagállami szintű megvalósítása vélhetően csak hasonló léptékű késéssel indulhat meg.

IV. AZ EU TANÁCSÁNAK CSELEKVÉSI TERVE AZ EURÓPAI IGAZSÁGÜGYI SZAKÉRTŐI EGYÜTTMŰKÖDÉSI TÉRSÉG LÉTREHOZÁSÁHOZ

A megújított belső biztonsági stratégiáról szóló 2015. június 16-i tanácsi következtetések és az európai biztonsági stratégia^[34] megállapítása szerint az igazságügyi szakértői szakterületek döntő fontosságúak a büntető eljárás lefolytatása szempontjából. A dokumentum a szakértői bizonyítási eszközök dinamikus felértékelődésére hívta fel a figyelmet. Kiemeli, az igazságszolgáltatásnak arra az alapfeltevésre kell támaszkodnia, hogy a szakértői vizsgálati eredményeknek attól függetlenül hitel érdemlőnek kell lenni, hogy a vizsgálat mely országban történt.

[33] Az „Európai Forenzikus Tudomány 2020” elképzelésről, és azon belül egy európai forenzikus tudományi térség létrehozásáról és a forenzikus tudomány európai infrastruktúrájának fejlesztéséről, Brüsszel, 2011. december 1. (05.12) (OR. en) 17537/11 ENFOPOL 413 COPEN 342, 7.

[34] <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9798-2015-INIT/hu/pdf>

Az EU tagállamainak 2016. január 26-án Amszterdamban tartott informális miniszteri ülésén^[35] megfogalmazódott, hogy kiterjesszék az igazságügyi szakértői vizsgálati eredmények és a szakértői nyilvántartásokban szereplő adatok cseréjét. (Kiemelten a lőfegyverek és lőszeres, a robbanóanyagok, valamint a kábítószerek vonatkozásában.) Majd, 2016. június 13-án a Tanács jóváhagyta az európai igazságügyi szakértői együttműködési térség létrehozására irányuló cselekvési tervét.^[36] A dokumentum hat pontba foglalja össze az egységes európai forenzikus térség létrehozására vonatkozó Bizottsági és a tagállami feladatokat:^[37]

„Bevált gyakorlatokat” tartalmazó kézikönyvek elkészítése az egyes igazságügyi szakértői szakterületekre vonatkozóan.

A nyilvántartásokban szereplő szakértői vizsgálati adatok cseréjének ösztönzése, például a fegyverek és lőszeres, a robbanóanyagok, valamint a kábítószerek területén.

Jártassági vizsgák és kollaboratív gyakorlatok szervezése az igazságügyi szakértői szakterületeken.

Az igazságügyi szakértői szakma ismertségének növelése és képzések e területen a bűnüldözési és igazságügyi szakértői közösségek körében.

Az igazságügyi szakértői szervezetek, illetve az igazságügyi szakértők szakmai ismeretei önkéntes alapon történő akkreditációjának előmozdítása.

A szakértői vizsgálati adatok prűmi határozat alapján történő cseréjének ösztönzése és minőségük javítása.

Az egyes pontok tartalmát illetően az alábbiakat emelem ki:

1. A „bevált gyakorlatokat tartalmazó kézikönyv” terminológiához a cselekvési terv az alábbi magyarázatot fűzi: A „bevált gyakorlat” a kézikönyv létrejötté időpontjában tudományosan megalapozottnak minősülő módszereket jelenti. Ez tehát nem jelenti azt, hogy csak a kézikönyvben rögzített módszer lehet helyes az adott igazságügyi szakértői szakterületen. A Tanács magyarázatában kiemelte, hogy ezt a terminológiát az európai igazságügyi szakértői együttműködési térségről szóló 2011-es következtetésekben alkalmazta először, így a következetesség és folytonosság miatt tartja fenn jelenleg is.^[38] Lényegében tehát olyan módszertani újmutatások gyűjteményét jelenti, melyek célja az igazságügyi szakértői eljárások és folyamatok minőségének javítása, és ezzel a kölcsönös bizalom fokozása. A Tanács felhívta a figyelmet, hogy e cselekvési pont megvalósításakor az érintetteknek törekedni kell a nemzeti akkreditáló testületekkel, az Európai Akkreditálási Együttműködéssel (EA), a CEN/TC 419 bizottsággal és a Bizottsággal való együttműködésre.^[39]

[35] <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/jha/2016/01/25-26/>

[36] <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10128-2016-INIT/en/pdf>

[37] A szerző kiemeli, hogy a szóhasználatban a dokumentumok hivatalos fordításának szövegét követi. A hivatalosan közzétett fordítás sok esetben nem feleltethető meg a hazai szaknyelvi fordulatoknak.

[38] HOME/2012/ISED/MO/4000004278.

[39] EU Tanács következtetései és cselekvési terve az európai igazságügyi szakértői együttműködési térség létrehozására irányuló további lépésekről, Brüsszel, 2016. június 13. (OR. en) 10128/16 ENFOPOL 192 COPEN 204 DAPIX 101 COSI 107, 6. o.

2. A nyilvántartási adatok terén a 2008/615/IB és 2008/616/IB prűmi határozatokban megfogalmazottakhoz hasonlóan ösztönözni kell a fegyverek és lőszer, a robbanóanyagok, valamint a kábítószer nyilvántartásaiban szereplő szakértői vizsgálati adatok cseréjét, mivel ez segíti a szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelmet.^[40]

3. A jártassági vizsgák és a kollaboratív gyakorlatok mind a meglévő eljárások tesztelése, mind pedig a gyakorló igazságügyi szakértők szakmai ismereteinek szinten tartása miatt fontosak. Az ilyen vizsgákon való részvétel egyrészt a szakértői vizsgálatok minőségének vizsgálatára alkalmas, másrészt biztosítja az átláthatóságot és visszajelzést nyújt a teljesítményről. Ez a különböző tagállamokban elvégzett szakértői vizsgálatok eredménye iránti kölcsönös bizalmat erősíti.^[41]

4. A szakértők szakmai képzése, továbbképzése keretében elő kell segíteni az igazságügyi szakértői szakismereti tanfolyamok kidolgozását és szervezését. Továbbá a szakvéleményeket felhasználók számára – így különösen a rendőrség, az ügyészek és bírák számára – megismerhetővé kell tenni a legújabb vizsgálati módszereket és a helyes gyakorlatot.^[42] Ezeknek a képzéseknek elsősorban az igazságügyi szakértői tevékenység általános ismertségének növelésére kell irányulniuk, de célzottan foglalkozniuk kell konkrét igazságügyi szakértői szakterületekkel is, mint például az újabb, forenzikus informatikai módszerekkel, vagy az igazságügyi szakértői DNS-vizsgálatokkal.^[43]

5. Az igazságügyi szakértők szakmai ismereteire vonatkozó minimumkövetelmények betartása részben az akkreditációs folyamatok függvénye. Az igazságügyi szakértők által végzett szakértői eljárások akkreditációja megkönnyíti a szakértői bizonyítékok cseréjét, mivel növelni fogja a szakértői eljárások minőségébe, és következésképpen a különböző tagállamokban születő szakértői eredményekbe vetett bizalmat. A cselekvési tervpont elvárt eredménye a szakértői eljárások önkéntes akkreditációjának ösztönzése. A fegyverek és lőszer, a robbanóanyagok, a kábítószer, valamint az informatikai igazságügyi szakértői feladatok

[40] Az ENFSI jelenleg dolgozik az „Úton az igazságügyi szakértői vizsgálati adatok páneurópai nyilvántartásainak kidolgozása felé” elnevezésű projekten, az Európai Bizottság Belügyi Főigazgatóságának támogatásával (kódja: HOME/2014/ISPP/AG/ENFSI/4000007822). Az ENFSI, a tagállamok, az Europol és a Bizottság együttműködése szükséges ahhoz, hogy folyamatosan fennmaradjanak a projekt eredményei, mint például az újonnan kidolgozott olyan nyilvántartások vagy újonnan összekapcsolt olyan nemzeti nyilvántartások, amelyek egyebek mellett a megalapozott és megbízható igazságügyi szakértői vélemények kialakításához szükséges háttér információkat vagy a szakértői bizonyítékokat tartalmazzák.

[41] EU Tanács következtetései és cselekvési terve az európai igazságügyi szakértői együttműködési térség létrehozására irányuló további lépésekről, Brüsszel, 2016. június 13. (OR. en) 10128/16 ENFOPOL 192 COPEN 204 DAPIX 101 COSI 107, 9. o.

[42] E pont megvalósítása során törekedni kell a CEPOL-lal, az Európai Igazságügyi Képzési Hálózattal (EJTN), az Európai Igazságügyi Hálózattal (EIH), az Eurojusttal, az Europollal, az igazságügyi szakértői intézetek európai hálózatával (ENFSI), más igazságügyi szakértői intézetekkel, a tagállamokkal és a Bizottsággal való koordinációra.

[43] Tanács következtetései és cselekvési terve az európai igazságügyi szakértői együttműködési térség létrehozására irányuló további lépésekről, 10. o.

középpontba állításával, továbbá a bűncselekmények helyszínén való bizonyítékgyűjtésre vonatkozó egységes standardok önkéntes alapon történő akkreditációjának ösztönzése kiemelt jelentőségű a szervezett bűnözés, illetve a terrorizmus elleni küzdelemben. További célként rögzíti a Tanács az igazságügyi szakértők és a helyszínelők munkáját érintő minőségbiztosítási rendszer kidolgozását is.^[44]

6. A Tanács álláspontja szerint a DNS-profilok és ujjnyomatok Unión belüli^[45] cseréje igen sikeres annak ellenére, hogy az erre vonatkozó határozatokat nem minden tagállamban, illetve nem minden tagállam között hajtották végre teljes körűen. A határozatok végrehajtása és a szakértői vizsgálati adatok tagállamok közötti cseréje jelentősen segíti a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelmet. Ezért, e cselekvési pont célja a 2008/615/IB és 2008/616/IB prűmi határozatok végrehajtásának teljessé tétele.

V. AZ EURÓPAI FORENZIKUS TUDOMÁNYOS TÉRSÉG MEGVALÓSÍTÁSÁNAK VEZÉRELVEI

Kijelenthetjük, hogy a Tanács által megfogalmazott közös európai standardok megalkotása a bizonyítás elméleti alapkérdéseinek újragondolását követeli meg.^[46] A vizsgálatnál szem előtt kell tartani, hogy az egységes térség kialakítása milyen előnyökkel jár a nyomozása során, vagy a büntetőjogi felelősség megállapításakor, illetve az mennyiben érinti a tagállamok szuverenitását. Alapvető kérdés, hogy az egyes nemzeti eljárási rendszerek különbözősége miatt hogyan érvényesülhet az EUROJUST kapcsán már ismert kölcsönös elismerés elve? A tagállamok speciális igényei mely körben érvényesülhetnek? Hogyan tudja a jogtudomány harmonizálni a szakértői vizsgálatok szabályait, egyúttal milyen eljárási garanciákat tud adni e téren. Az egyes államok jogi kultúrája, jogpolitikája miként képes feldolgozni az új követelményeket? Mennyiben lesz képes a jogalkotó a centralizáltan kialakított rendszerben biztosítani a jogállam mellőzhetetlen garanciáinak érvényesülését, kiemelten figyelve, hogy az egyéni jogok ne szenvedjenek csorbát.^[47] Fontos, hogy az állam bűnüldözési feladatainak hatékonyan eleget tudjon tenni, azaz együttesen tudjon érvényesülni mind a nacionális, mind a szupranacionális érdek. Olyan gyakorlati kérdések elméleti alapjait is vizsgálni kell, mint az eljárási jogsegély keretében beszerzett jogellenes bizonyítékok sorsa. Jelenleg ezek csak akkor zárhatók ki, ha a külföldi állam hivatalosan tiltakozik azok felhasználása ellen. Mindezek

[44] Tanács következtetései és cselekvési terve az európai igazságügyi szakértői együttműködési térség létrehozására irányuló további lépésekről, 13. o.

[45] Ezek alapja a 2008. június 23-i 2008/615/IB és 2008/616/IB prűmi határozat.

[46] Kovács - Nogel, 2015, 758.

[47] Kovács, 2014a, 335-345.

fényében határozott igény mutatkozik az eljárási jogsegély rendszerének újraszabályozására is, és egységesebb eljárási jogsegély-térség kialakítására. Ennek alapja pedig az egyes nemzeti bizonyítási szabályrendszerek megfelelő átalakítása lehet.

1. Eljárási garanciák

Az egységes forenzikus térség megvalósításának célja a bűnözés elleni gyors és hatékony fellépés biztosítása, amellet, hogy a személy szabadságjogai a lehető legmagasabb szinten érvényesüljenek – természetesen a büntetőeljárás sajátosságaira figyelemmel. A személyi szabadsághoz való jog biztosítása és a társadalom védelme örök konfliktusban áll a büntetőjogban,^[48] mégis, az elismert és általános kritériumok, szabványok betartásának megkövetelése révén a hatékonyság és eljárási garanciák érvényesülése is elérhető.^[49] A kölcsönös elismerés elve – mely az európai forenzikus térség alapja – feltételezi a másik tagállam büntetőeljárása iránti bizalmat, azaz hogy a másik államban is ugyanolyan magas eljárásjogi standardok, garanciák és alapjogi követelmények érvényesülnek, így az ott törvényesen beszerzett bizonyítékok felhasználhatók más tagállamban is.^[50] A kölcsönös bizalom ezen alapfeltétele arra vezethető vissza, hogy az alkotmányosságot, jogállamiságot meghatározó nemzeti és nemzetközi dokumentumok kiemelt helyen foglalkoznak a büntetőeljárási önkény kiküszöbölésével, a terhelt jogainak garantálásával,^[51] és ezen elvek alól az Unió természetesen nem adhat kibúvót. A büntetőhatalom gyakorlásának legfontosabb korlátját ugyanis az emberi jogok normái jelentik.^[52] Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény (melyet hazánk a 1993. évi XXXI. törvénnyel hirdetett ki) 6. cikke^[53] szerint a tisztességes eljáráshoz való jog elemei

[48] Mohácsi, 2016.

[49] Grósz, 2012, 30.

[50] Lévai, 2013, 213.

[51] Szikinger, 1997, 101.

[52] Bárd, 2007, 317.

[53] 1. Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, a tárgyalóterembe történő belépést azonban meg lehet tiltani a sajtónak és a közönségnek a tárgyalás teljes időtartamára vagy egy részére annyiban, amennyiben egy demokratikus társadalomban ez az erkölcsök, a közrend, illetőleg a nemzetbiztonság érdekében szükséges, ha e korlátozás kiskorúak érdekei, vagy az eljárásban résztvevő felek magánéletének védelme szempontjából szükséges, illetőleg annyiban, amennyiben ezt a bíróság feltétlenül szükségesnek tartja, mert úgy ítéli meg, hogy az adott ügyben olyan különleges körülmények állnak fenn, melyek folytán a nyilvánosság az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyeztetné.

2. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személyt mindaddig ártatlannak kell vélelmezni, amíg bűnösségét a törvénynek megfelelően meg nem állapították.

3. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van – legalább – arra, hogy

a) a legrövidebb időn belül tájékoztassák olyan nyelven, amelyet megért, és a legrészletesebb módon az ellene felhozott vád természetéről és indokairól;

nem áldozhatók fel a bűnüldözés hatékonyságának oltárán. Bárd Károly szerint a tisztességes eljárás körébe tartozó büntetőeljárás jogosítványok „védelmi” vagy „hárító” jogok: akkor lépnek működésbe, amikor az államhatalom az egyén magánszférájába már behatolt. Funkciójuk, hogy véget vessenek a jogszerűtlen vagy indokolatlan korlátozásnak, és elejét vegyék annak, hogy a büntető ítélettel az állam törvénytelenül vagy indokolatlanul jóvátehető módon fossa meg az egyént a szabadságától.^[54]

Minden európai jogállam számára evidensnek kell lennie, hogy az büntetőhatalom gyakorlásakor csak és kizárólag olyan eszközöket használhat fel a bizonyítás során, melyek esetében bizonyos lehet abban, hogy ezen alapvető jogok maradéktalanul érvényesültek – lényegében ez a kölcsönös bizalom egyik legfontosabb követelménye. A másik elengedhetetlen feltétel az adott bizonyítási eszköz megbízható volta, tehát hiteltérdemlősége, mely magában foglalja a beszerzésére és vizsgálatára vonatkozó szakmai előírások betartását, vagy a legáltalánosabban megfogalmazva: a minőségbiztosítási kritériumok maximális érvényesülését.

2. Minőségbiztosítás

A közös minőségbiztosítási standardok kialakítása a bizonyítékok egyenértékűségének alappillére.^[55] A közös standardok alapkonceptiója, hogy a forenzikus eljárás egésze meghatározott minőségi kritériumoknak van alárendelve, melyek kizárják, hogy jogtalan, vagy szakmai szabályokkal ellentétes bizonyítékot vegyen figyelembe a bíróság az ítékezés során. A minőségbiztosítási rendszer^[56] alapelemei túlnyúlnak jelen tanulmány keretein, a legfontosabbak felsorolásától azonban nem lehet eltekinteni: a bizonyítékok összegyűjtésére vonatkozó szabályok, a helyszíni szemle szabályainak betartása,^[57] a dokumentáció teljessége és a lehetőségekhez képest a legnagyobb fokú rekonstrukciós lehetőségek biztosítása, a képzett és kompetens személyzet biztosítása, a kontroll-mechanizmusok léte, a tudomány aktuális állásának megfelelő vizsgálat és interpretáció követelménye, a szakmailag előírt, ellenőrizhető és ismert hibahatárokkal dolgozó módszer

- b) rendelkezzen a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel;
- c) személyesen, vagy az általa választott védő segítségével védekezhessék, és ha nem állnak rendelkezésre eszközök védő díjazására, amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendelkezzen ki számára ügyvédet;
- d) kérdéseket intézzen vagy intéztesse a vád tanúhoz és kieszközölhesse a mentő tanúk megidézését és kihallgatását ugyanolyan feltételek mellett, mint ahogy a vád tanút megidézik, illetve kihallgatják;
- e) ingyenes tolmács álljon rendelkezésére, ha nem érti, vagy nem beszél a tárgyaláson használt nyelvet.

[54] Bárd, 2007, 46.

[55] *Guiding principles of the Netherlands regarding the implementation of the Council conclusions for the realisation of a European Forensic Science Area by 2020.* http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/public-consultation/2013/pdf/0027/authorities/contribution-of-the-netherlands_en.pdf

[56] Nogel, 2015, 65.

[57] Kovács, 2014b.

alkalmazása stb. Vagy, hogy Kertész Imre szavaival éljek: „Az európai igazságügyi szakértői rendszer fejlesztésének kulcsszavai: intézmények akkreditációja; szakértők képzése és minősítő vizsgáztatása; minőségbiztosítás és tanúsítás; szabványosított és nemzetközileg ellenőrzött eljárások kidolgozása és alkalmazása; új, megbízható és hatékony vizsgálatok bevezetése a DNS, a kábítószer analitika, a beszédazonosítás stb. területén. Ezek jelzik a magyar igazságügyi szakértőknek is az európai jogközelítés útját.”^[58]

Az egységes forenzikus térség elképzelése szerint az igazságügyi szakértők közös szabályok szerint végezhetik vizsgálataikat. A módszerek és eredmények standardizálása az egyes országok büntető igazságszolgáltatási rendszerei között szorosabb együttműködést, és így sikeresebb bűnügyi együttműködést tesz lehetővé. A vizsgálati eredmények egyenértékűségének elismerése biztosíthatja, hogy a jelenleg tapintható – nem elsősorban technikai és minőségbeli, hanem inkább garanciális természetű – különbségek miatt a más országban végzett eljárási cselekményt, és az abból származó bizonyítékot semmisnek nyilvánítsák. Fenti célok olyan európai (vagy akár nemzetközi) standardok kidolgozása és elfogadása útján érhetők el, melyek az egyes államok gyakorlatába beépülve biztosíthatják a nyomozati cselekmények és a bizonyítási mechanizmusok egyenértékűségét.

Ebben a folyamatban kiemelt jelentősége van a szakértői tevékenység akkreditációjának.^[59] A szakértő szakterületek heterogenitása miatt a teljes tevékenységet lefedő akkreditáció egyelőre csak vízió, sőt, lehetséges, hogy az is marad.^[60] A laboratóriumi háttérrel igénylő területeken azonban mára valósággá vált ez a kíváncsalom. A laboratóriumi tevékenységet végző igazságügyi szakértők akkreditálásáról szóló 2009/905/IB kerethatározata preambuluma (4) bekezdése kiemeli, hogy az igazságügyi bizonyítékok tekintetében folytatott fokozott információcsere és az egyes tagállamokból származó bizonyítékok más tagállamokban zajló igazságügyi eljárásokban való megnövekedett felhasználása egyre inkább szükségessé teszi, hogy közös normákat alakítsanak ki az igazságügyi szakértők számára.^[61] Ezt a kerethatározat akként igyekszik biztosítani, hogy a valamely tagállam akkreditált igazságügyi szakértői által végzett laboratóriumi tevékenységek eredményét a hatóságok egyenértékűnek ismerjék el a bármely más tagállamban a 17025. szabványnak megfelelően akkreditált igazságügyi szakértők által végzett laboratóriumi tevékenységek eredményével.^[62] A kerethatározat tárgyi hatálya korlátozott, kizárólag – az ujjnyomathoz képest tágabb – daktiloszkópiái adatokra és a DNS-profilokra terjed ki. Azaz, egyelőre ezen a két területen az akkrediteitáció követelménye nem csupán erősség, hanem a törvényességi követelmény is.

[58] Kertész, 2002, 21.

[59] Nogel, 2014, 14–15.

[60] Kovács - Nagy - Nogel, 2015, 56.

[61] Pádár - Nogel - Kovács, 2015, 412–413.

[62] Kovács - Nogel, 2014, 24–27.

VI. A KÖZÖS FORENZIKUS TUDOMÁNYOS TÉRSÉG KIALAKÍTÁSA FELÉ MUTA-TÓ HAZAI LÉPÉSEK

A közös európai minőségbiztosítási rendszer kiépítését természetesen a nemzeti szinten megvalósított lépések fogják meghatározni. Egy kiépítésre kerülő standard vagy elvárás mit sem ér, ha az adott tagállamban ismeretlen, vagy kevéssé fejlett a szakértői minőségbiztosítási rendszer. Hazánkban e téren az utóbbi években előremutató eredményekkel büszkélkedhetünk.^[63]

A szakterületek ágazati követelményeiért felelős szervek kijelöléséről, valamint a meghatározott szakkérdésekben kizárólagosan eljáró és egyes szakterületeken szakvéleményt adó szervekről szóló 282/2007. (X. 26.) Korm. rendelet kizárólag állami szerveket hatalmaz fel szakvélemény adására bizonyos, különösen érzékeny szakterületen (pl. DNS,^[64] toxikológia, daktiloszkópia, lőfegyverrel elkövetett bűncselekmény esetén az ismeretlen lőfegyverek, töltényhüvelyek és lövedékek azonosítási vizsgálata, kábítószer szubsztancia alapú vizsgálata stb.) – így az állami kontroll erősödése figyelhető meg.^[65]

A 2009/905/IB kerethatározatnak megfelelően a Nemzeti Szakértői és Kutató Központ (NSZKK) a bűnügyi célú DNS-vizsgálatok^[66] és daktiloszkópia területén akkreditált laboratóriummal rendelkezik.^[67] Az arcképmás, az ujj- és tenyérynymat, valamint a DNS-profil meghatározásra alkalmas anyagmaradvány rögzítésének, illetve az ujj- és tenyérynymat, illetve a szájnyalvákahártya-törlet levételének részletes technikai szabályairól; a DNS-profil meghatározásának szakmai-módszertani követelményeiről; továbbá a nyilvántartás technikai vezetésének részletes szabályairól szóló 12/2016. (V. 4.) BM rendelet a DNS-profil meghatározásának módszertani követelményei között előírja,^[68] hogy az Intézet^[69] laboratóriumi tevékenységet akkor végezhet, ha e tevékenységét nemzeti akkreditáló testület az MSZ ISO/IEC 17025:2005 szabványnak megfelelően akkreditálta. A rendelet 26. §-a kifejezetten kimondja, hogy a 22. § a laboratóriumi tevékenységet végző igazságügyi szakértők akkreditálásáról szóló, 2009. november 30-i, 2009/905/IB tanácsi kerethatározat 4. cikkének való megfelelést szolgálja. Ezen felül 2012–2016 között további szakértői területek tevékenysége lett akkreditálva.^[70]

[63] Nogel, 2015, 642.

[64] Pádár – Nogel – Kovács, 2015, 342.

[65] Kovács – Nagy, 2015b, 56.

[66] Kovács – Nogel, 2014, 643.

[67] Nogel, 2014, 60.

[68] 12/2016. (V. 4.) BM rendelet 22. §.

[69] A meghatározott szakkérdésekben kizárólagosan eljáró és egyes szakterületeken szakvéleményt adó szervekről szóló kormányrendeletben DNS-vizsgálatra kijelölt szerv: jelenleg a BSZKI.

[70] Lásd bővebben: <http://www.bszi.hu/page.php?682>, <http://www.iszki.gov.hu/> és <http://www.nah.gov.hu/kategoriak>.

Végül ki kell emelni, hogy az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény a korábbi^[71] szakértői törvényhez képest több szempontból fontos előrelépést jelent. Az új törvény fontos, minőségbiztosítási szempontú újítást tartalmaz, többek között szigorít a szakértővé válás szabályain,^[72] rendezi a szakvélemény kötelező tartalmi elemeit, felállítja a Kamara minőségbiztosítási bizottságát.

VII. ÖSSZEZÉS

Összefoglalva megállapítható, hogy az egységes szakmai garanciális követelmények, standardok alkalmazása a bizonyítékok kölcsönös elismerésének a kulcsa. Az Európai Unió Tanácsa azon felismerés alapján alkotta meg az EFSA 2020 elképzelését, miszerint e cél elérése olyan európai (vagy akár nemzetközi) standardok kidolgozása és elfogadása, melyek az egyes államok gyakorlatába beépülve biztosíthatják a szakértői vizsgálatok egyenértékűségét. Nemzetközi szinten egységes forenzikus eljárási metódusok kidolgozására a bizonyítási eljárások lefolytatására vonatkozó jogi instrumentumok és a bizonyítékok értékelésének jogi különbözősége miatt – a szándék egyértelműsége, valamint a deklarációk, és a munkacsoportok által végzett intenzív munka ellenére – csak a távolabbi jövőben nyílik lehetőség.^[73] Így a harmonizáció először a szakértői vizsgálatok technikai kivitelezésére, instrumentumaira, vagy a szemle során biztosított tárgyi bizonyítási eszközök vizsgálatára vonatkozó szakmai szabályok szintjén valósítható meg. Erre figyelemmel kell lenni a hazai jogalkotás során is, azaz az új büntető eljárási kódex kodifikációja során megkerülhetetlen, hogy a bizonyítási eljárások szabályozása meghaladja a történeti előzmények szintjét, és a XXI. század kihívásainak megfelelő helyét nyerje el jogunkban.^[74]

IRODALOM

- Albrecht, Hans-Jörg (2000): A büntetőjog európaizálása és a belső biztonság Európában. *Beliügyi Szemle*, 48. évf. 3. szám, 17–41.
- Bárd Károly (2007): *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben - emberijog-dogmatikai értekezés*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Gaál Gyula - Hautzinger Zoltán (szerk.) (2014): *Tanulmányok a "Biztonsági kockázatok - rendészeti válaszok" című tudományos konferenciáról*. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények; 15.)

[71] 2005. évi XLVII. törvény. az igazságügyi szakértői tevékenységről.

[72] Nogel, 2016, 16–21.

[73] Malkoc - Neutenboom, 2006, 126.

[74] Roux - Crispino - Ribaux, 2012, 1.

- Grósz Tamás (2012): Kezdeti lépések egy európai forenzikus tudományos térség létrehozása felé. *Belügyi Szemle* 60. évf. 10. szám, 27–37.
- *Guiding principles of the Netherlands regarding the implementation of the Council conclusions for the realisation of a European Forensic Science Area by 2020.* http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/public-consultation/2013/pdf/0027/authorities/contribution-of-the-netherlands_en.pdf
- Hautzinger Zoltán (2015): A terrorizmus elleni küzdelem idegenjogi eszközei. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Modernkori veszélyek rendészeti aspektusai.* (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 16.) 203–212.
- Hautzinger Zoltán (2016): Gondolatok a külföldiekkel szembeni büntetőeljárás lehetséges elveiről. In: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.): *A munkát nem lehet eltitkolni: Tiszteletkötet Tremmel Flórián professor emeritus 75. születésnapjára.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 33–38.
- Karsai Krisztina (2004): *Az európai büntetőjog alapkérdései.* KJK Kerszöv, Budapest.
- Katona Géza (2002): *A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok.* BM Kiadó, Budapest.
- Kertész Imre (2002): Igazságügyi szakértők az európai jogközelítés útján. *Magyar Jog*, 1. szám, 12–21.
- Kovács Gábor (2010): Igazságügyi szakértők átértékelődő szerepe a büntetőeljárásban In: Bihari Mihály – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára.* Universitas-Győr Kht., Győr, 310–319.
- Kovács Gábor (2013a): A helyszíni szemle normatív szabályozásának igénye és lehetőségei a büntetőeljárásban. In: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére.* Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 292–299.
- Kovács Gábor (2013b): New Instruments in the General Part of the New Criminal Code. In: Smuk Péter (szerk.): *The Transformation of the Hungarian Legal System 2010-2013.* CompLex – Wolters Kluwer, Budapest, 389–419.
- Kovács Gábor (2014a): Gondolatok az Európai Forenzikus Tudomány 2020 elképzeléséről. In: Patyi András – Lapsánszky András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére.* Wolters Kluwer, Budapest, 335–345.
- Kovács Gábor (2014b): A helyszíni szemle normatív szabályozása. *Jog, Állam, Politika*, 6. évf. 2. szám, 67–81.
- Kovács Gábor – Nagy Klára (2015a): The Treaty of Prüm in the past and in the present. The regulation of biometric data exchanges in the EU. In: Keller Éva (szerk.): *AAP 2015 Programme and Abstract Book: 24th International Meeting on Forensic Medicine Alpe-Adria-Pannonia.*
- Kovács Gábor – Nagy Klára (2015b): Data Exchange between Criminal Records in the EU. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book.* European Academy of Forensic Science, 756.
- Kovács Gábor – Nagy Klára (2015c): The Milestones of the Creation of European Forensic Science Area in Hungary. In: Keller Éva (szerk.): *AAP 2015 Programme and Abstract Book: 24th International Meeting on Forensic Medicine Alpe-Adria-Pannonia.* 56.
- Kovács Gábor – Nagy Klára – Nogel Mónika (2015): Accreditation of forensic laboratories as a part of the “European Forensic Science 2020” concept. In: Keller Éva (szerk.): *AAP 2015 Programme and Abstract Book: 24th International Meeting on Forensic Medicine Alpe-Adria-Pannonia.*
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2015): Accreditation of forensic DNA testing laboratories in countries of the Visegrad Group. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.):

7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book. European Academy of Forensic Science, 643.

- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2014): The Accreditation of Forensic Laboratories as a Component of Realizing the European Forensic Science 2020 Concept. *European Police Science and Research Bulletin* Summer (10) 24–27.
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2015): Comparative analysis of the legal regulation of forensic experts. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book*. 758.
- Kovács Gábor – Nyitrai Péter (2014): The Fight Against Financing Terrorism: New Challenges and Developments in Hungarian Law. *Acta Juridica Hungarica* 55. 3. szám, 236–260.
- Kóhalmi László (2004): Európai biztonság vagy az egységes európai büntetőjog víziója. In: *Tanulmányok a „Magyar Határellenőrzés – Európai Biztonság” című tudományos konferenciáról*. (Szerk.: Hautzinger Zoltán). (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények III.) Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, Pécs, 83–95.
- Kóhalmi László (2012): Jogbiztonság és büntető jogalkotás. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 87–97. <http://www.pecshor.hu/periodika/XIII/kohalmi.pdf>
- Lévai Ilona (2013): Az igazságügyi együttműködés szervei és mechanizmusai. In: *Az ügyészek nagy kézikönyve*. Szerk. Polt Péter – Varga Zs. András. CompLex, Budapest, (Meritum), 195–219.
- Malkoc, Ekrem – Neuteboom, Wim (2006): The current status of forensic science laboratory accreditation in Europe. *Forensic Science International*, Vol. 167, Issue 2. 1–6.
- Mohácsi Barbara (2013): Európai elfogatóparancs és a személyi szabadság. *Jogászvilág*, <http://jogaszvilag.hu/rovatok/vilagjogasz/europai-elfogatoparancs-es-a-szemelyi-szabadsag>
- Nelles, Ursula (1997): Europäisierung des Strafverfahrens – Strafprozessrecht für Europa? *ZStW*, Heft 4. 727–755.
- Nogel Mónika (2014): Akkreditáció jelentősége a kriminalisztikai szakértés területén. In: *Alapelvek és Alapjogok Országos Tematikus Konferencia. Büntetőjogi Szekció: Absztrakt füzet*. 14–15.
- Nogel Mónika (2015): Activity of forensic experts and quality assurance – Hungarian overview. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book*. 642.
- Nogel Mónika (2014): Akreditácia poskytovateľov forenzných služieb vykonávajúcich laboratórne cinnosti v oblasti molekulárnej genetiky v štátoch Vysehradskej skupiny, a jej význam vo vytvorení Európskeho priestoru pre forenznú vedu In: *Ústav soudního lékařství Praha* (szerk.): *4th Czech-Slovak Congress of Forensic Medicine: Abstract book*. 60 p.
- Nogel Mónika (2016): Egészségügyi területen működő szakértőjelöltek jogi státusza az új szakértői törvény alapján *Med et Jur*, 7. évf. 2. szám, 16–21.
- Nogel Mónika (2015): Minőségbiztosítás az igazságügyi szakértői tevékenység területén In: Sziujártó György Ágoston (szerk.): *IDK 2015 - IV. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2015: Abstract*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 65.
- Pádár Zsolt – Nogel Mónika – Kovács Gábor (2015): Accreditation of forensic laboratories as a part of the “European Forensic Science 2020” concept in countries of the Visegrad Group. *Forensic Science International Genetics* Supplement series 6. évf. 1. szám, 412–413.
- Pethő Erzsébet Margit (2004): *A modern kriminalisztikai eszközök bizonyítékként történő értékelése a büntetőeljáráásban*. http://www.fovarosi.birosag.hu/szellemimuhely/dr_petho_erszebet_margit.pdf (Letöltés ideje: 2016.08.30.)

- Polt Péter (2016): *Az Eurojust és az Európai Ügyész Tendenciák, kérdések, alternatívák és lehetőségek*. Habilitációs tézisek. PPKE-JÁK, Budapest.
- Roux, Claude – Crispino, Frank – Ribaux, Olivier (2012): From Forensics to Forensic Science. *Current Issues in Criminal Justice*, Vol. 24. N. 1. 7–24.
- Szikinger István (1997): A büntetőhatalom és az egyéni jogok. *Fundamentum*, 1. évf. 2. szám, 101–106.

JOGSZABÁLYOK

- Council Regulation (EC) No 1348/2000 of 29 May 2000 on the service in Member States of Judicial and extrajudicial documents in civil and commercial matters.
- Joint Action of 29 June 1998 adopted by the Council on the basis of Article K. 3 of the Treaty on European Union, on the creation of a European Judicial Network (98/428/JHA).
- Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Hivatalos Lap C 326, 26/10/2012 o.
- Az Európai Unió Tanácsa által elfogadott, az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásról szóló 2002/584/IB. kerethatározat (kihirdetve: Hivatalos Lap L 190, 2002. júl. 18., 0001-0020. o., a továbbiakban: Kerethatározat) (6) és (10) preambulum-bekezdései.
- 2008. június 23-i 2008/615/IB és 2008/616/IB prűmi határozat.
- 12/2016. (V. 4.) BM rendelet.
- 2005. évi XLVII. törvény. az igazságügyi szakértői tevékenységről.

•
Kék házaspár

Kontroll a szakértők felett

A szakértői minőségbiztosítás szabályozása

I. BEVEZETÉS

A szakértői bizonyítás jelentőségének növekedése szoros összefüggésben áll azzal a fejlődési folyamattal, amely a tudomány és technika terén, valamint ennek hatására a társadalomban az elmúlt évtizedekben végbement.^[1] Ennek eredményeként nőtt a különleges szakértelmet igénylő területek száma, a társadalmi viszonyok egyre bonyolultabbá váltak, amely az igazságszolgáltatásban úgy jelent meg, hogy a peres és hatósági eljárások tárgyi és szerkezeti összetétele jelentős változáson ment át. Jellemzővé vált a jogi problémáknak más szakmákhoz tartozó kérdésekkel való összefonódása és emiatt megítélésük egyre nehezebbé válása.^[2] Ezzel párhuzamosan a bírósági eljárásokban megnőtt az igény a modern természettudományok eredményeinek a bizonyítási eljárásban történő felhasználása iránt.^[3] A szakértő a jól megfogalmazott kérdésekre tudományos megalapozottságú és egzakt válaszokat képes adni, amely a szakértői véleményt a legobjektívebb és legfontosabb bizonyítási eszközzé emelte.^[4] Ezen egzakt, és tudományos megalapozottság mégis sokszor eredményezett egymásnak teljesen ellentmondó szakvéleményeket. Ezek a társadalmi változások, valamint a szakértői tevékenységgel szemben felmerült aggályok tették szükségessé a szabályozás teljes felülvizsgálatát.^[5] A magyar folyamat nem példa nélküli,^[6] hiszen az elmúlt évtizedben az Egyesült Államokban, Németországban, az Egyesült Királyságban és az Európai Unió más országaiban is

[1] Pádár – Nogel – Kovács 2015, 412–413.

[2] Kovács, 2010, 310.

[3] Bartkó, 2012, 113.

[4] *Összefoglaló vélemény*, 2014, 6.

[5] Kovács, 2016, 8.

[6] Kovács – Nogel, 2016.

megreformálták a szakértői tevékenységet.^[7] A tanulmány, ezen reformfolyamat részét képező, garanciális elemek kiterjesztését vizsgálja. Tekintettel arra, hogy a tanulmány szerzője a bűnügyi tudományok területén fejt ki oktatói, és egyéb jogász tevékenységét, a cikk bár a magyar bírósági eljárás során végzett szakértői tevékenységet vizsgálja, mégis inkább néhol büntetőjogi megközelítésben értékeli a szabályozást, vizsgálja az újonnan beépített garanciális elemeket.

II. A SZABÁLYOZÁS ELŐZMÉNYEI

Az alapvető jogok biztosa 2014 júliusában áttekintette az igazságügyi szakértői eljárások elhúzóadásának hátterét, és a helyzet megoldásáért az igazságügyi miniszterhez fordult.^[8] Az ombudsman a probléma okait a szakértők alacsony létszámára, a kompetencia hiányára, a kirendelések magas számára, és a szabályozás további hiányosságaira vezette vissza. A biztos jelzéseire adott válaszában az igazságügyi miniszter kifejtette, hogy a minisztérium 2015-ben tervezi az igazságügyi szakértői terület komplex felülvizsgálatát. Több fórumon megindult a szakértői tevékenység felülvizsgálata, melynek következtében a Kúria szakértői csoportja (Joggyakorlat-elemző Csoport) több havi kutatómunka után közreadta a szakértői bizonyítással kapcsolatos „A szakértői bizonyítás a bírósági eljárásban” című összefoglaló véleményét.^[9] A jogalkotási folyamat megelőzően megsokszorozódtak azok a vélemények, melyek szerint erősíteni kellene a szakértők feletti szakmai kontrollt. A korábbi szabályozás^[10] szerint az igazságügyi szakértő jogi és szakmai alkalmasságát a névjegyzékben való rögzítése garantálja, amelyet az igazságügyi szakértői névjegyzék vezetéséről szóló 210/2005. (X. 5.) Korm. rendelet szabályoz. A névjegyzékbe való bekerülés normatív aktus, ahhoz nem fűződik semmiféle minőségbiztosítási gyakorlat, lényegében csak formai előírásoknak kell megfelelni (pl. büntetlen előélet, képesítés, szakmai gyakorlat, kamarai tagság). Egyes elemzők szükségesnek tartották a szabályozás megváltoztatását, hogy a felvétel során a jelölt szakismeretének, szaktudásának színvonala is legyen vizsgálat tárgya, ne legyen alanyi jog a névjegyzékbe kerülés.^[11]

[7] Ausztriában a jelentkező alkalmasságát – amennyiben megfelel a feltételeknek – egy bizottság állapítja meg. Az öt évre szóló regisztrációt, kérelemre, tíz évvel meghosszabbíthatják. Az Egyesült Királyságban a névjegyzékbe kerüléshez a szokásos minősítésen túl három fő (pl. ügyvédek) ajánlása is szükséges. Franciaországban a jelöltek kétévi próbaidő után kaphatnak öt évre szóló igazságügyi szakértői kinevezést és kerülhetnek fel a bírósági listákra. Ötvenként a jogosultságot felülvizsgálják. Míg Németországban a névjegyzékben szereplő kb. 4800 szakértő regisztrációja öt évig érvényes, ezután meg kell újítani a szakmai alkalmasságot. (lásd: http://www.parlament.hu/documents/10181/595001/Infojegyzet_2016_6_igazsagugyi_szakertok.pdf/825dd4a9-e0b6-4f12-b8fcedfffa9d435; letöltve: 2016-09-18.)

[8] AJB-7766/2013. és az AJB-512/2013. számú ügyek.

[9] *Összefoglaló vélemény*, 2014.

[10] 2005. évi XLVII. törvény, az igazságügyi szakértői tevékenységről.

[11] *Összefoglaló vélemény*, Wirth, 2014, 372.

„A szakértői tevékenység minőségbiztosítási követelményei, de a szakkérdésben való szakértői kompetenciának a jelenlegi általánosnál részletesebb, és rendszeresen aktualizálásra kerülő meghatározása jelentősen csökkentené a szakvélemények kiegészítését, illetőleg a hiányosságok más szakértő kirendelése miatt történő eljárás elhúzóadásokat, illetve költségtöbbleteket.”^[12] A Kormány 2016 márciusában a T/9782. számú törvényjavaslatot terjesztette az Országgyűlés elé. A parlamenti vitában is előtérbe került a minőségbiztosítási rendszer szükségessége. „A szerteágazó és sajnos helyenként inkoherens jogszabályi háttér, a kamarai rendszer kettőssége és működési nehézségei, valamint az utóbbi években nagyobb sajtónyilvánosságot kapott bírósági eljárások kapcsán kialakult kedvezőtlen közvélekedés megrendítette az igazságügyi szakértők működésébe és ezen keresztül az azokban az ügyekben eljáró bíróságok ítélkezésébe vetett bizalmat. [...] Példának lehet felhozni azt, hogy a kirendelő szervek hiányolták a megfelelő minőségbiztosítási rendszer meglétét, enélkül ugyanis csupán másik szakértő kirendelése útján lehetett tartalmi szempontból megítélni az eljárásban igazságügyi szakértői szakvéleményt adó szakértő eljárását.”^[13]

Az Országgyűlés végül 2016. április 26-án fogadta el az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvényt (a továbbiakban: Törvény), amely három lépcsőben lépett hatályba: 2016. június 15-én és szeptember 15-én, valamint 2017. január 1-jén.

III. AZ ÚJ SZAKÉRTŐI TÖRVÉNY FELÉPÍTÉSE

Először is szeretnék röviden néhány olyan alapvetésre rámutatni, melyek a részletes szabályok bemutatása előtt talán hasznosak.

Az igazságügyi szakértők a bíróság, az ügyészség, a rendőrség vagy más hatóság, megbízás alapján pedig bármely állampolgár és szervezet számára szakvéleményt készítenek, hogy speciális szakértelmükkel segítsék a tényállás megállapítását, valamely szakkérdés eldöntését. Szakértő akkor vehető igénybe, ha a bizonyítandó tény megállapításához, vagy megítéléséhez speciális szakértelem szükséges.^[14] Az igazságügyi szakértők érdekeit az 1996-ban alakult Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara (MISZK) képviseli. Az önkormányzati elven alapuló köztestület többek között az igazságügyi szakértői tevékenység támogatásával, a szakmai és fegyelmi elvek meghatározásával és érvényesítésével, valamint a szakértők képviseletével kapcsolatos közfeladatokat látja el.

[12] *Összefoglaló vélemény*, Wirth – Ferencz, 2014, 46.

[13] Völlner Pál 2016. március 30-i ülésnapon elhangzott exposéjából. forrás: www.miszk.hu (letöltve: 2016-09-18.)

[14] Kovács, 2009, 100.; Kovács, 2010, 312.; Kovács, 2015b, 240.

A kamarának jelenleg mintegy 3500 tagja van. A szakértők 290 szakterületbe sorolva segítik a jogalkalmazókat és az igazságszolgáltatást. Vannak közöttük orvosok, jogászok, mérnökök, közgazdászok, de numizmatikusok, becsüsök, nyomszakértők és művészettörténészek is. A szakértők évente több százezer szakvéleményt készítenek.^[15]

Az igazságügyi szakértői tevékenységet szabályozó 2016. évi XXIX. törvény három nagyobb kérdéscsoportra épül:

- 1.) az igazságügyi szakértők jogállása,
- 2.) az egységes kamara működése, valamint
- 3.) az átmeneti időszakot szabályozó rendelkezésekre.

Az igazságügyi szakértők jogállását a törvény 3–59. §-ai szabályozzák. A jogalkotó ebben a részben határozza meg az igazságügyi szakértői tevékenység fogalmát, a szakértővé válás feltételeit, a névjegyzék tartalmát, a névjegyzékből való törlésre, a szakértők képzésére és értékelésére vonatkozó szabályokat. Itt kaptak helyet az igazságügyi szakértői intézmények, intézetek és testületek jogállását részletező rendelkezések is. Külön fejezet foglalkozik a szakértő eljárásával, amely egyebek közt tartalmazza a szakértő jogait és kötelezettségeit, a kirendelés szabályait és a szakvélemény tartalmi kritériumait. Ebben a fejezetben vannak a szakértői díj és a kamarai költségátalány keretszabályai. A törvény kitér a szakértőjelölt és a mentor kapcsolatára is, a tanulmány ennek a minőségbiztosításra vonatkozó részét fejt ki, elemzi.

A törvény egyik legterjedelmesebb fejezete a fegyelmi eljárás szabályait részletezi (93–129. §), amelyet az etikai vétség, az etikai eljárás és a törvényességi felügyelet általános szabályai követnek.

IV. A MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS MEGVALÓSULÁSA

A minőségbiztosítás fő szabályozását az igazságügyi szakértőkről szóló törvényben találjuk. Részletszabályai pedig, immár az új törvény rendelkezéseit átvéve, hatályos formában, a 10/2006. (III. 7.) IM rendeletben az igazságügyi szakértői tevékenység folytatásához szükséges jogi oktatásról és vizsgáról, valamint a 9/2006. (II. 27.) IM rendeletben az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről, kerültek elhelyezésre. E helyütt szeretném azonban leszögezni, hogy mind a javaslat, mind a már hatályos törvény a beépített garanciális elemek összességét minőségbiztosítás elnevezéssel illeti, azonban véleményem szerint a megvalósult szabályozás nem illethető „minőségbiztosítás” elnevezéssel. A minőségbiztosítás egy minden elemében, objektíven mérhető szempontok szerint ellenőrizhető, és a folyamat

[15] Forrás: www.miszk.hu (letöltve: 2016-09-18.).

egyes részeinél javítható eljárást jelent, amelynek az elmeit nem tudjuk megfeleltetni a most hatályos szakértői kontrollal. A jogalkotó álláspontom szerint egy szigorúbb ellenőrzési metódust kívánt létrehozni, a garanciális elemeket kívánta erősíteni, ami a létrejött rendszert tekintve inkább nevezhető garanciális szabályrendszernek, semmint, a fent kifejtetteket figyelembe véve, minőségbiztosításnak. A későbbiekben, követve a törvény szóhasználatát, a minőségbiztosítás kifejezést használom, azonban ennek a fogalomnak a törvénybe való beemelése megtévesztő.

Véleményem szerint a magasabb szintű kontroll megvalósulását nem csak a szakértői tevékenység értékelésével éri el az új szabályozás, hanem egy többszintű, többretegű szabályozás biztosítja a szakértők egzakt, tudományos működését. Már a névjegyzékbe történő felvétel is többletkövetelményt állít a leendő szakértők elé, melyet a későbbi, immár igazságügyi szakértői tevékenység értékelése tesz teljessé. Nem teljesen illeszkedik az értékelési rendszerbe, mégis szólni kell a hatósági bejelentésről, melyre az adott szakértővel kapcsolatba kerülő hatóság jogosult, amennyiben a szakértő tevékenységével kapcsolatban mulasztás gyanúja merül fel. A szakértő adatszolgáltatási kötelezettsége, valamint a névjegyzék nyilvános tartalombővülése pedig hozzájárul a szakértőről nyerhető kép teljességéhez. Az alábbiakban a minőségbiztosítás ezen jelentéstartalmait fejtem ki.

1. Szakértőjelölt, felvétel a névjegyzékbe

Álláspontom szerint a minőségbiztosítás első lépése a szakértőjelölti pozíció bevezetése. Tényként szögezhetjük le, hogy a jövőben szakértővé válóknak már egy szigorúbb rostán kell keresztülmenniük. Egyes normatív feltételek megléte már nem lesz elegendő a névjegyzékbe való felvételhez. Az igazságügyi szakértőként tevékenykedni kívánó szakemberek az igazságügyi szakértői esküjük letételekor már rendelkeznek mindazon jogi és egyéb szakmai tudással, amely a jogilag is kellően megalapozott igazságügyi szakértői működés feltétele. Habár a szakértőjelöltekre irányadó szabályok nyilvánvalóan csak a későbbiekben felvételre kerülő szakértőket érintik, mégis véleményem szerint ez a szűrő lehet a kontroll első eleme.^[16]

Igazságügyi szakértői tevékenység végzését a névjegyzéket vezető hatóság kérelemre annak a természetes személynek engedélyezi, aki a lentebb meghatározott feltételeknek megfelel, és akivel szemben nem áll fenn kizáró ok.^[17] A büntetlen előélet, és a foglalkozástól eltiltás mint kizáró ok természetesen megmaradt az új törvényben is. Az adott szakterületen az igazságügyi szakértői tevékenység folytatásához meghatározott, vagy azzal egyenértékű képesítéssel való rendelkezés, és a képesítés megszerzésétől számított, legalább öt éves szakirányú szakmai gyakorlat viszont már új eleme a szabályozásnak. A törvény a szakértővé válás feltételévé teszi bizonyos ideig vagy ügyszám elintézéséig a szakértőjelölti

[16] Nogel, 2016, 18.

[17] Törvény 5. §.

működést. Ez szakterülettől függően 1–3 évi szakértőjelölti időt vagy 50 ügyet jelent. Ebben a minőségében a jelölt tapasztalt igazságügyi szakértő mellett tevékenykedve elsajátíthatja a jogszerű működés gyakorlatát.^[18]

Szintén új elem, hogy a kérelmezőnek igazolnia kell a miniszter által szervezett jogi oktatáson való részvételét és a jogi vizsga letételét. Vagyis minőségbiztosítási okokból a szakértői névjegyzékbe csak olyan kérelmező kérheti felvételét, aki már rendelkezik jogi és módszertani ismeretekkel.^[19]

2. A szakértő tevékenységének értékelése

A törvény életre hív egy minőségbiztosítási rendszert, amelyen keresztül a kamara hatékonyabban ellenőrizheti tagjai szakmai működését. A minőségbiztosítás rendes elemeként megjelenő ötéves felülvizsgálati szakaszok biztosítják, hogy a kamara észszerű terhelés mellett a teljes szakértői gárda minősítését elvégezhesse az adott perióduson belül. Bár álláspontom szerint nem tartható, hogy ilyen rövid perióduson belül megtörténjen a felülvizsgálat. Ezen túl a minőségbiztosítás rendkívüli elemeként biztosított az Igazságügyi Minisztérium, mint névjegyzéket vezető hatóság azon joga, hogy a hozzá beérkező panaszokra reagálva indokolt esetben soron kívül kéri a kamarától az adott szakértő minősítési eljárásának lefolytatását. (A szakértő egyébként saját maga is kérheti soron kívül az értékelés lefolytatását.)

A konkrét értékelést megelőzően egy vizsgálatot kell lefolytatni (alapvetően a jogerősen befejezett ügyek alapján), melyben fel kell tárni az alábbi szempontok szerint az igazságügyi szakértő gyakorlatát:

- a) a szakvélemény előkészítése, elkészítése, valamint előterjesztése a vonatkozó jogszabályoknak megfelelt-e,
- b) az igazságügyi szakértő a jogszabályok és a hatóság által előírt határidőket és az ügyviteli, valamint adatkezelési szabályokat megtartotta-e,
- c) az igazságügyi szakértő a hatóság által feltett kérdések közül valamennyi kérdésben véleményt nyilvánított-e,
- d) az igazságügyi szakértő a hatóságokkal megfelelően együttműködött-e, a jogszabályban előírt kötelező bejelentési kötelezettségeinek eleget tett-e,
- e) a szakvélemény megszerkesztése a jogszabályoknak és a releváns szakmai gyakorlatnak megfelelően, a hatóságok és a Kamara által elvárt megfelelő szakmai színvonalon történt-e,
- f) az igazságügyi szakértő a rá vonatkozó továbbképzési követelményeknek eleget tett-e, valamint azok eredményeit a szakmai tevékenységébe megfelelően integrálta-e,

[18] 9/2006 (II. 27.) IM rendelet az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről; 7. §.

[19] 10/2006. (III. 7.) IM rendelet az igazságügyi szakértői tevékenység folytatásához szükséges jogi oktatásról és vizsgáról.

- g) az igazságügyi szakértő munkája során segédszemélyzet, szakkonzultáns, illetve szakértőjelölt közreműködését igénybe vette-e és
- h) az igazságügyi szakértőre vonatkozó jogszabályi előírásoknak, kamarai és egyéb szakmai szabályzatoknak az adott szakterületen kiadott szakértői módszertani leveleknek (a továbbiakban: módszertani levél) az igazságügyi szakértő eljárása megfelelt-e.^[20]

Véleményem szerint a fenti, viszonylag objektív szempontokon túl egy meglehetősen szubjektív értékelési elemet is elhelyezett a jogalkotó. Az igazságügyi szakértő munkáját ugyanis abból a szempontból is szükséges vizsgálni, hogy az általa adott szakvélemény mennyiben volt felhasználható a hatóság eljárásában. A szakvélemény felhasználhatóságát alapvetően nem érinti, ha a hatóság döntését más szakvéleményre vagy egyéb bizonyítékra alapította, és a később szerzett bizonyíték igénybevételét nem az igazságügyi szakértő szakvéleményének fogyatékoságai indokolták. Ezen szempont elhelyezése álláspontom szerint pusztán csak feszültségkeltésre alkalmas, hisz támpont nélkül kell véleményt nyilvánítani a szakértő tevékenységéről. Megjegyzem, hogy a törvény előkészítése során, amúgy is vita övezte a kontrollt gyakoroló személy, szerv kérdését. Sokan (elsősorban szakértők) nem tartották elfogadhatónak, hogy a saját hivatásrenden belül ítélik meg a munkát. Felmerült egy kormányzati szerv értékelési eljárása is, mely azonban a végrehajtó hatalom szakmai területen történő térnyerése miatt lett volna kritikus.

Az értékelést megalapozó vizsgálat elrendelésére a Kamara minőségbiztosítási bizottsága jogosult. A minőségbiztosítási bizottság a vizsgálat lefolytatására háromtagú szakmai értékelő tanácsot jelöl ki. A szakmai értékelő tanácsot a minőségbiztosítási bizottság egy tagja vezeti; a szakmai értékelő tanács további két tagját az értékeléssel érintett szakterületen alapított szakmai tagozatból, elsősorban a miniszter rendeletében meghatározott külön minősítéssel rendelkező igazságügyi szakértők közül kell kijelölni. (Amennyiben az igazságügyi szakértő a tevékenységét több szakterületen végzi, minden szakterülettel további tanácstagot kell kijelölni, az adott szakterületen érintett tagozatból.)^[21] A bizottság összetételét a szakértővel is közölni kell, mely ellen kifogást nyújthat be. A szakértő és a bizottság közti vita esetén a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság kizárólagosan illetékes.

Az értékelést viszonylag szűk határidőn belül kell lefolytatni. A vizsgálatnak az elrendeléstől számított harminc napon belül sorra kell kerülnie, az értékelést pedig a befejezéstől számított tizenöt napon belül el kell végezni.

A bizottság számos jogosultsággal rendelkezik. Így például a szakértő szakvéleményeit megvizsgálhatja, iratait, nyilvántartásait megtekintheti, azokról másolatot készíthet. A vizsgálat során meghallgatják a szakértőt, ennek elmaradására csak kivételes esetben kerülhet sor. A vizsgálat mindkét fél részéről együttműködést igényel.

[20] Törvény 17. § (3) bekezdés.

[21] Törvény 19. § (2) bekezdés.

Az értékelésre határozati formában kerül sor, melyben ténymegállapításokat rögzítenek, és a szakértőt a „kiválóan alkalmas”, „alkalmas”, és az „alkalmatlan” minősítéssel illetik. A minősítést felvezetik a névjegyzékbe. Tekintettel arra, hogy az értékelésre szakaszosan kerül sor, a még értékelés alá nem esett szakértőknél ennek a tényét kell felvezetni. Az alkalmatlan minősítés a kamarából történő kizárást vonja maga után. A határozattal szemben nincs helye fellebbezésnek, az alkalmatlan minősítést szerző szakértő a határozattal szemben jogorvoslati jogát a már említett, kizárólagos illetékességgel rendelkező bíróság előtt gyakorolhatja.

3. Hatósági „értékelés”

Mint azt már fentebb jeleztem, a hatóság értékelése nem illeszkedik a szorosan vett minőségbiztosítási eljárásba. Mégis, véleményem szerint szólni kell róla, hisz komoly kihatással van a szakértő értékelésére. A hatóság a névjegyzéket vezető hatóságnak – a bejelentés alapjául szolgáló tények és azok bizonyítékaiknak megjelölésével – köteles bejelenteni, ha a szakértő szakvéleménye homályos, hiányos, önmagának ellentmondó vagy egyébként helyességéhez nyomatékos kétség fér, és a szakvélemény fogyatékosága a szakértő meghallgatásával sem orvosolható. Szintén jelentési kötelezettsége van az eljáró hatóságnak, ha a szakértő a szakvélemény előterjesztésével jelentős késedelembe esett, és késedelmét nem mentette ki. A szakértőt a megbízóval, kirendelővel szemben számos tájékoztatási kötelezettség terheli. Abban, az esetben, ha ezen a törvény 45. § (4) bekezdésében foglalt kötelezéseit határidőben nem teljesíti, és emiatt az eljárás elhúzódott, vagy indokolatlan költséget okozott, szintén a névjegyzéket vezető hatóságnak kell jelenteni. A szakértő a szakvélemény előterjesztésének egy évet elérő késedelemével ismét számolhat azzal a következménnyel, hogy ellene bejelentést fognak tenni. Látható, hogy a hatósági bejelentés a szakértői tevékenység elégtelensége esetén lép előtérbe, és adott esetben az értékelési eljárás soron kívüli lefolytatásához is vezethet.

4. Adatszolgáltatás, a névjegyzék nyilvános tartalma

További rendkívül fontos újítás, hogy az igazságügyi szakértők a működésükkel kapcsolatban negyedévente kötelesek statisztikai adatot szolgáltatni a kamarának. Az igazságügyi szakértők működésével kapcsolatos adatokat a feldolgozást követően a kamara a névjegyzéket vezető Igazságügyi Minisztériumnak továbbítja. A szakértő továbbá köteles az igazságügyi szakértői tevékenységéről, annak nyomon követése céljából, nyilvántartást vezetni. Ily módon a szakértőkkel kapcsolatos jogalkotási kérdésekben a jövőben jobban érvényesülhetnek

a gyakorlati tapasztalatok és trendek. A korábbi szabályozáshoz képest a névjegyzék több adata nyilvános, amely a közbizalom erősítését célozza.^[22]

V. ZÁRÓ GONDOLATOK

Kétségtelen, hogy megérett az idő a változtatásra.^[23] A közelmúltban, a média nyilvánossága előtt lezajlott, főként a büntetőeljárásokban tapasztalt anomáliák az állampolgárok szemében szükségessé tették a szakértők renoméjának helyreállítását, valamint a szakértői kar részéről is sürgetőbbé vált a belső szabályozás felülvizsgálata. Amennyiben ezen változásnak csak a szakértői értékelésre vonatkozó részét vizsgáljuk, álláspontom szerint jó irányba mozdult el a jogalkotó a minőségbiztosítás bevezetésével. A minőségbiztosítás összetett tartalmú követelményeinek való megfelelés álláspontom szerint csökkentheti a szakvélemények kiegészítését, és a hiányszágok miatt más szakértő kirendelése következtében az eljárás elhúzódását, és az így felmerülő többletköltségeket. Megalapozott elvárás a szakértők felé, hogy tegyenek eleget ezen minőségi követelményeknek. Kétséges azonban, hogy mennyire tudja a módosítás beváltani a hozzá fűzött reményeket. Az új szakértői törvény által bevezetett szakértői kontroll a szakértői minőségbiztosításnak csupán egy összetevője.^[24] A komplex minőségbiztosítási rendszer kialakítása során nem lehet eltekinteni az európai jogfejlődés irányvonalaitól, melynek alapja a szakértői módszerek és eredmények standardizálása,^[25] az akkreditáció kiterjesztése lehetőség szerint valamennyi szakterületre,^[26] továbbá a minél hatékonyabb adatcsere megvalósítása a tagállamok között.^[27] Tekintve, hogy már az új szakértői jogszabályok magalkotásának kezdeti szakaszában is éles kritika illette a saját szervezeten (értsd: kamara) belüli felülvizsgálatot, az út nehéznek ígérkezik. Ezt tetőzik az európai egységesítési törekvéseket nehezítő objektív körülmények is.^[28] Megtörtént azonban a holtpontról való elmozdulás, ami még a borús előzményeket tekintve is ígéretes.

[22] A Törvény 1. számú melléklete szerinti nyilvános adatok: családi neve és utóneve(i); elérhetőségi cím (postacím, telefon-, telefaxszám, e-mail); nyelvismeret (nyelv, nyelvtudás foka); szakmai kamarai tagság; igazságügyi szakértői igazolvány száma; a névjegyzékbe bejegyzett szakterület és a bejegyzés időpontja, iskolai végzettség és szakmai képzés a megszerzés időpontjával, valamint nemzetközi vagy hazai szakmai minősítés a megszerzés időpontjával; névjegyzékbe bejegyzett, kamarai tagsági viszony szünetel, névjegyzékbe bejegyzett, kamarai tagsági viszony felfüggesztve, tudományos fokozat; az 55. § (2) bekezdése szerinti bejelentés ténye az ügyre történő utalással; az igazságügyi szakértő minősítése; annak ténye, hogy a szakértő az elektronikus kapcsolattartást vállalja; ebben az esetben elektronikus elérhetősége; az igazságügyi szakértő tevékenységével kapcsolatos közleményei („közlemények”); nyilatkozat arról, hogy az igazságügyi szakértő tevékenységét fő- vagy mellékállásban végzi; egyetemi vagy főiskolai végzettsége, a diploma minősítése; külön minősítésre vonatkozó adat (ha van).

[23] Kovács, 2014a, 335–345.

[24] Kovács, 2014b, 67–81.

[25] Kovács – Nagy – Nogel, 2015, 56.

[26] Kovács – Nogel, 2015, 643.

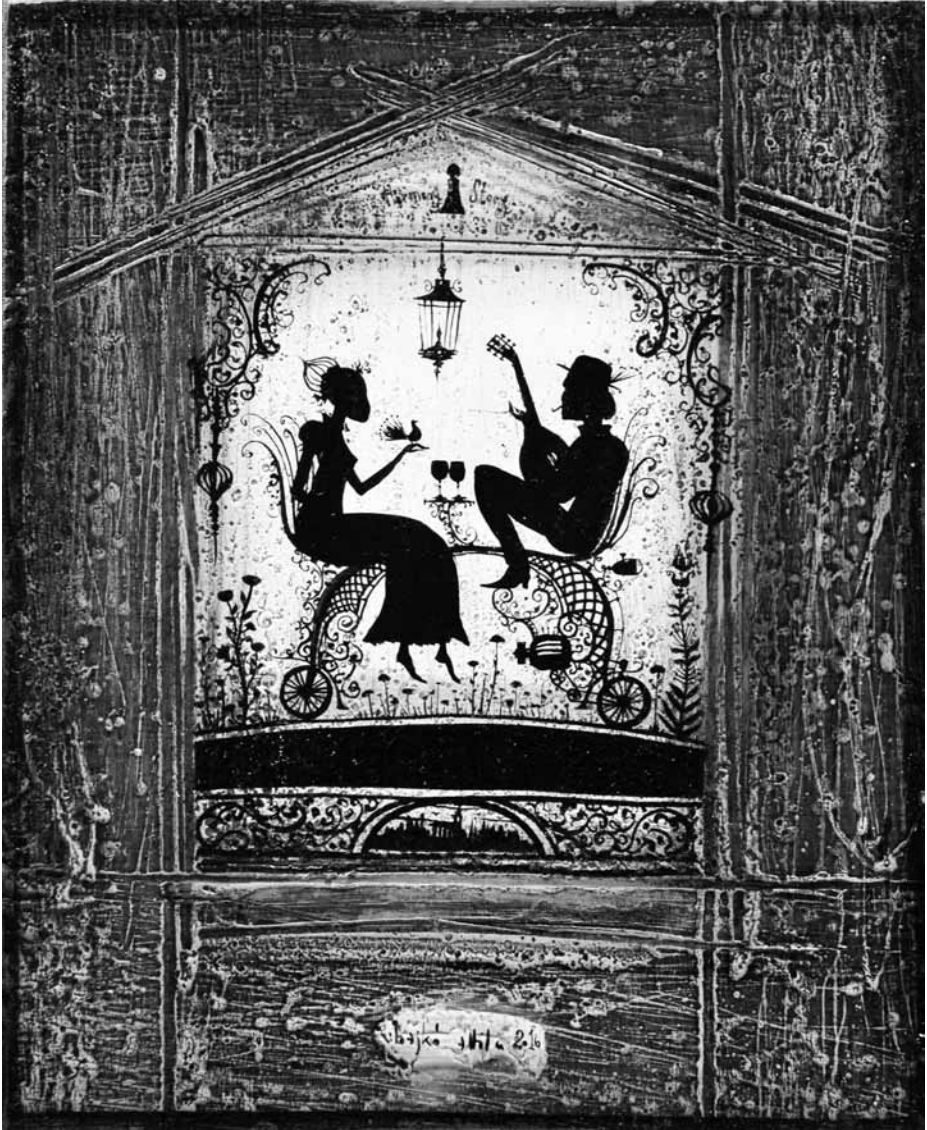
[27] Kovács – Nagy, 2015, 57.

[28] Pádár – Nogel – Kovács, 2015, 342.

IRODALOM

- Bartkó Róbert (2012): A védelem által felkért szakértő perjogi helyzete a büntetőeljárásban, *Jog, Állam, Politika* 4. évf. 4. szám, 113–123.
- Bartkó Róbert – Kovács Gábor (2015): *Büntetőeljárás jog, I. kötet*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Hack Péter (szerk.) (2014): *Büntetőeljárás jog, I.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián (2004): *Új magyar büntetőeljárás*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Király Tibor (2008): *Büntetőeljárás jog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kovács Gábor (2009): Igazságügyi szakértők szerepe a büntetőeljárásban. In: Benisné Gyórfy Ilona (szerk.): *Huszonhetedik Jogász Vándorgyűlés: Pécs, 2008. október 9–11.* (Magyar Jogász Egylet) Pécs, 92–101.
- Kovács Gábor (2010): Igazságügyi szakértők átértékelődő szerepe a büntetőeljárásban. In: Bihari Mihály – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Universitas-Győr Kht., Győr, 310–319.
- Kovács Gábor (2014a): Gondolatok az Európai Forenzikus Tudomány 2020 elképzeléséről. In: Patyi András, Lapsánszky András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére*. Wolters Kluwer, Budapest, 335–345.
- Kovács Gábor (2014b): A helyszíni szemle normatív szabályozása. *Jog, Állam, Politika* 6. évf. 2. szám 67–81.
- Kovács Gábor (2015a): Szakértő vagy tanú? Felkért szakértő – kavics a cipőben! *Med et Jur* 5. évf. 4. szám, 11–14.
- Kovács Gábor (2015b): A szakvélemény. In: Bartkó Róbert, Kovács Gábor (szerk.). *Büntetőeljárás jog: I. kötet*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Kovács Gábor (2016): Orvosszakértői kompetenciakörök célkeresztben. *Med et Jur*, 6. évf. 4. szám, 4–10.
- Kovács Gábor – Nagy Klára – Nogel Mónika (2015): Accreditation of forensic laboratories as a part of the “European Forensic Science 2020” concept. In: Keller Éva (szerk.): *AAP 2015 Programme and Abstract Book: 24th International Meeting on Forensic Medicine Alpe-Adria-Pannonia*. Expert-Quality Kongresszusi és Utazási Iroda, Budapest, 41–42.
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2015): Accreditation of forensic DNA testing laboratories in countries of the Visegrad Group. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book*. European Academy of Forensic Science, Prága.
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2016): *Forensic experts and expert testimony in criminal procedure - comparative*. Poster presented on 2016 Symposium of the International Academy of Legal Medicine in Venice (Veneto).
- Nogel Mónika (2016): Egészségügyi területen működő szakértőjelöltek jogi státusza az új szakértői törvény alapján. *Med et Jur* 7. évf. 2. szám, 16–21.
- Pádár Zsolt – Nogel Mónika – Kovács Gábor (2015): Accreditation of forensic laboratories as a part of the “European Forensic Science 2020” concept in countries of the Visegrad Group *Forensic Science International Genetics Supplement Series* 6.1. szám, 412–413.
- Tremmel Flórián (2006): *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus.

- 2005. évi XLVII. törvény az igazságügyi szakértői tevékenységről
- 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértői tevékenységről
- 9/2006 (II. 27.) IM rendelet az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről
- 10/2006. (III. 7.) IM rendelet az igazságügyi szakértői tevékenység folytatásához szükséges jogi oktatásról és vizsgáról;
- AJB-7766/2013. és az AJB-512/2013. számú ügyek
- *Összefoglaló vélemény (2014): A szakértői bizonyítás a bírósági eljárásban* – Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport, Budapest, 2014. december 19. http://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemenye_2.pdf
- Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara honlapja

A szakértői minőségbiztosítási rendszer kialakításának előkérdései és alapfogalmai

I. BEVEZETÉS

A XX. század második felének és a XXI. század eddigi tudományos, technikai vívmányai – forradalmasítva a tudományt, a termelést, az információátvitelt, megváltoztatva a világ jelentős részén az emberek életmódját – szükségszerűen kihatottak az igazságszolgáltatásra is. Egyrészt, hatékonyabb módszerek jelentek meg a kriminalisztika eszköztárában,^[1] illetve a társadalom igazságszolgáltatással kapcsolatos elvárása is átalakult. A nemzetközi intézmények és szervezetek egyre erősödő befolyása ugyancsak magasabb követelményeket támaszt a jogalkotás-jogalkalmazás rendszerével szemben, mely az integráns részek újragondolásra készíti a szakembereket.^[2]

A bűncselekmény elkövetését és az emiatt alkalmazott szankciót a büntetőeljárás köti össze. Ennek keretében bizonyítás alapján döntenek a bűnösségről, valamint az alkalmazandó szankcióról, ezért a büntetőeljárás központi intézményének tartjuk a bizonyítást és ennek környezetét.^[3] A bizonyítás olyan megismerési folyamatként adható meg, amely az egyedi ügyben büntetőjogilag releváns, nagyrészt múltbéli tényállásnak az eljáró hatóság, végső soron a bíróság általi, a valósággal adekvát megállapítására irányul, és a bizonyítékok összegyűjtésével, vizsgálatával és mérlegelésével kapcsolatos tevékenységben valósul meg.^[4]

A törvényesen lefolytatott büntetőeljárás keretében meghozott, jogilag megfelelő, aggálytalan és igazságos ítélet tán illúzió, ám egyértelműen erre kell törekednie a büntetőeljárás valamennyi résztvevőjének. A bűnügyekben felmerülő ténykérdések sokasága, nehézsége, bonyolultsága következtében a valóságnak megfelelő tényállás megállapítása, az ehhez szükséges és elégséges bizonyítékok megszerzése nem képzelhető el a szaktudományokat megjelenítő szakértők széleskörű bevonása nélkül.^[5] A szakértés egy közvetett és összetett folyamat, amelynek során

[1] Katona, 2001, 129.

[2] Kovács, 2014, 335.

[3] Király, 1996, 30.

[4] Tremmel, 2006, 129.

[5] Fenyvesi - Herke - Tremmel, 2004, 253.

a szakértő vizsgálatokat végez, és különleges szakértelme segítségével tényeket állapít meg, következtetéseket von le.^[6] A szakértők tehát azok, akik az általános életviszonyok keretei között, általános élettapasztalat alapján nem értelmezhető tényeket jogilag is értékelhető általános tényekké konvertálják, és ezáltal lehetővé teszik ezek jogi szempontú megítélését.^[7]

A szakvélemény különleges helyet foglal el a bizonyítékok rendszerében.^[8] Legfontosabb tulajdonsága, hogy a különleges szakértelmet közvetíti, viszi be az eljárásba.^[9] Hatályos jogunk ugyan a bizonyítékok szabad mérlegelését hirdeti, a szakvélemény funkciójából következően – azaz figyelemmel arra, hogy a kirendelő különleges szakértelmét pótolja – lényegében a bizonyítékok egyenértékűsége elv törésének lehetünk tanúi.^[10] Tremmel Flórián a szakvélemény quasi fekete dobozként definiálja.^[11]

A szakvéleménynek a bizonyítási folyamatban elfoglalt helyére figyelemmel nyilvánvaló, hogy a szakvélemény megfelelőségének, helyességének, vagy más szóval minőségi megfelelőségének kérdése a büntető igazságszolgáltatás megfelelő működésének egyik biztosítéka. Jogszabályok és a jogirodalom is foglalkozik a szakvélemények formai és tartalmi követelményeivel. *Jelenleg azonban nincs olyan egységes kritériumrendszer, mely a szakvélemény alaki-tartalmi követelményeit komplex módon meghatározná, a szakvélemény megfelelőségének jellemzésére általánosan elfogadott definíció nem létezik.* A jogszabályok kritériumrendszerére alapozva a jogirodalom felváltva használja az aggálytalan, megalapozatlan, hitelt érdemlő, validált, helyes, hiánytalan, megfelelő, ellentmondásmentes stb. jelzőket, melyek között részben átfedések vannak, másrészt a jogalkotó és az egyes szerzők által nekik tulajdonított jelentéstartalmuk részletes vizsgálata alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy nem fedik le a szakértői véleménnyel szemben támasztott követelmények összességét.

Az új szakértői törvény kiemelt célja volt a szakértői tevékenység minőség-biztosítási rendszerének kiépítése, ennek ellenére a törvény kevés minőség-biztosítási szempontú, konkrét rendelkezést tartalmaz, ill. a rendszer kidolgozását és működtetését alacsonyabb szintű – még meg nem alkotott – jogszabályokra, illetve a szakértői kamarára bízta.^[12] A minőség-biztosítási rendszer létrehozásának és működtetésének előkérdése annak tisztázása, egyáltalán mi az a „minőség”, amit biztosítani kell a szakértői tevékenység során. Sem a törvény, sem a hozzá fűzött magyarázatok nem tisztázzák ezt a kérdést, annak ellenére, hogy véleményem szerint a „Hogyan biztosítsuk a minőséget?” kérdésére csak azt követően

[6] Tremmel, 2006, 129.

[7] Vaskuti - Tóth, 2010, 71.

[8] Kovács, 2010, 310.

[9] Erdei, 1987, 99.

[10] Kovács - Nogel, 2016, 430.

[11] Tremmel, 2006, 135.

[12] Nogel, 2016, 17.

lehet válaszokat keresni, ha pontosan megfogalmaztuk, hogy mit is az az elvárási szint, az a minőség, amit biztosítani szeretnénk. Utóbbi kérdéskör tisztázásához a szakvélemény értékmérőiként használt fogalmak vizsgálata útján juthatunk el.

Ahogy látni fogjuk, a jogszabályok különféle tartalmi és formai elemeket, tulajdonságokat kívánnak meg a szakvéleménytől, illetve meghatározzák a szakértői tevékenység szabályait. A szakirodalom a jogszabályi kívánalmaknál többet vár el, azonban egységes kritériumrendszer nem létezik. Nem megfelelően kimunkált az sem, hogy az egyes törvényi előírások megsértésének mi a következménye. Evidensnek tűnhet például, hogy a módszer leírását nem tartalmazó szakvéleményt a bíróság nem veheti figyelembe az ítélezés során, a gyakorlatban számos alkalommal a védelem indítványára hívja fel a bíróság a szakértőt a szakvélemény ez irányú kiegészítésére, sőt, előfordul, hogy egyáltalán nem foglalkozik a bíróság a kérdéssel. A leggyakoribb problémát a szakvélemény megalapozatlanságára hivatkozó észrevételek megítélése jelenti, mivel – bár gyakorta elhangzik a bíróság előtt, hogy adott szakvélemény megalapozatlan – a megalapozatlanság nincs egységesen definiálva.

E körben szeretném kiemelni Tremmel Flórián megállapítását, melyet a bizonyítás alapfogalmaival kapcsolatban fogalmazott meg, és mely megállapítást fenntartások nélkül alkalmazhatónak tartok a szakvéleménnyel szemben megfogalmazott követelmények kapcsán is: *„Változatlanul szükséges Magyarországon a bűnügyekben folyó bizonyítással kapcsolatban az alapfogalmak tudományos igényű meghatározása. Ennek során feltétlenül részletesen kell elemezni és bírálni mind a bizonyítási rendszereket, mind a bizonyítékok osztályozását. A bizonyításelméleti fejtegetések döntő láncszemei, pillérei nem lehetnek mások, mind maguk a bűnügyekben felhasználásra kerülő bizonyítékok, alapvető tulajdonságai, ismérvei, kritériumai, veszély(hiba) forrásai stb.”*^[13]

Ehhez egyrészt magának a „minőségi szempontból megfelelő szakvélemény” kritériumrendszerének meghatározása szükséges, másrészt fel kell vázolni azt a folyamatot, amely a minőségileg megfelelőnek ítélt szakértői vélemény megszületését biztosítja (minőségirányítás, minőségbiztosítás). Ezt követően, a fogalmak tisztázásával, a megkívánt kritériumok hiányának és azok következményeinek pontos meghatározásával egységessé tehető a szakvélemény értékelésének mikéntje. Jelen tanulmány – terjedelmi korlátaira figyelemmel – az első fordulatban meghatározott feladat elvégzésére tesz kísérletet. A bevezetőben írottakból nyilvánvalóan következik, de külön is hangsúlyozom, hogy jelen sorok szerzője a kérdéskört a büntetőeljárás folyamatában vizsgálja, ugyanakkor – értelemszerűen – bizonyos megállapítások a szakvéleményre általánosságban is vonatkoztathatók.

[13] Tremmel, 2003, 206.

II. MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS ÉS SZAKÉRTŐI TEVÉKENYSÉG

Az új szakértői törvény^[14] előkészítése során kiemelt feladat volt a szakértői tevékenység minőségbiztosításának megteremtése, ugyanakkor a törvény e feladatot a kamarára bízta. A kamara ez idáig a minőségbiztosítási rendszer kialakításával, az erre vonatkozó szabályzatok megalkotásával adós maradt. A szakterületi különbözőségek okán nyilvánvaló, hogy a szakértői minőségügyi rendszer kialakításakor nem szabványalapú megoldásokban kell gondolkodni. Meggyőződésem szerint a minőségbiztosítási törekvések elsődleges kritériuma a pontos célkitűzés: milyen, szakterületektől független, általános tulajdonságokkal rendelkező szakértői tevékenység végzését és milyen kritériumoknak megfelelő szakvélemények megszületését kell a rendszernek garantálnia? Leegyszerűsítve: Hogyan értelmezhető a biztosítani kívánt minőség a szakértői tevékenység és annak végterméke, azaz a szakvélemény vonatkozásában? Ezt követően kerülhet sor, immár szakterületenként a kompetens szakterületi képviselők bevonásával a speciális minőségügyi követelményrendszer kiépítésére.

Általánosságban a „minőség” meghatározása kifejezetten nehéz feladat, hiszen koronként, társadalmanként, kultúránként változik.

Ennek bizonyítéka a definíciók sokasága:

„A minőség a termék vagy szolgáltatás azon jellemzőinek összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy megfeleljen a kimondott vagy kimondatlan igényeknek.” (Sigmund Freud)

„A minőség az igényeknek való megfelelést és nem az eleganciát jelenti.” (Philip B. Crosby)

„A minőség a szabványnak, a felhasználásnak valamint a kimondott és rejtett felhasználó igényeknek történő megfelelés.” (Hans Dieter Seghezzi)

„A minőség a folyamat, a termék (tevékenységek vagy folyamatok eredménye) vagy szervezet azon jellemzőinek összessége, amelyek befolyásolják képességét, hogy meghatározott és elvárt igényeket kielégítsen.” (MSZ EN ISO 8402:1996 szabvány – a minőségirányítás nemzetközi fogalomtára)

„A minőség annak mértéke, hogy mennyire teljesíti a saját jellemzők egy csoportja a követelményeket.” (MSZ EN ISO 9000:2005 Minőségirányítási rendszerek. Alapok és szótár)

A fenti definíciók összegzéseként úgy foglalthatjuk össze, hogy a minőség azt jelenti, a termék vagy szolgáltatás megfelel a követelményeknek, rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek a rendeltetésre alkalmassá teszik. Témánkra konkretizálva tehát, a minőségileg megfelelő szakértői tevékenység és szakvélemény formailag és tartalmilag is alkalmas annak a szükséges speciális szakértelemnek

[14] A hatályos joganyag a 2016. évi XXIX. törvény (a továbbiakban: Szaktv.).

a pótlására, mely a jogszerű (és lehetőség szerint igazságos) jogalkalmazói döntés meghozatalához szükséges. A minőségbiztosítás ebben az értelmezésben olyan egységes folyamatok, módszerek, standardok és garanciák megfogalmazása, melyek teljesülése biztosítja, hogy a szakértői tevékenységgel és a szakvéleménnyel szemben támasztott minőségi követelmények teljesülni fognak.

Fentiekből következik, hogy a szakértői minőségbiztosítási rendszer kialakításának alapfeltétele a minőségileg megfelelő szakvélemény elméleti kategóriájának precíz megalkotása, a formai és szakmai szempontok meghatározása. Ez azonban nem lehetséges addig, míg a jogszabályok és szakirodalom a szakvéleményekkel szemben támasztott követelmények tekintetében fogalmi összevisszaság uralkodik.

III. A SZAKVÉLEMÉNNYEL SZEMBEN TÁMASZTOTT KÖVETELMÉNYEK A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

1. Szakvéleménnyel kapcsolatos jogszabályi előírások

Ahogy látni fogjuk, a jogszabályok különböző előírásokat fogalmaznak meg mind a szakértői tevékenységgel, mind a szakvéleménnyel kapcsolatban. A megalapozatlanság, hiteltérdemlőség és további jelzők – bár a bírósági gyakorlatban rendszerint alkalmazzák őket – jogszabályok által nem alkalmazott fogalmak.

Az igazságügyi szakértő feladata, hogy a hatóság kirendelése vagy megbízás alapján, a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvéleménnyel, a függetlenség és pártatlanság követelményének megtartásával döntse el a szakkérdést, és segítse a tényállás megállapítását.^[15]

A szakértőkre, a szakértői tevékenységre és a szakvéleményre vonatkozó általános jogi előírásokat az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvényben találjuk. A szakértő által lefolytatott vizsgálatra és a szakvélemény-adásra – eltérő rendelkezések hiányában – az igazságügyi szakértői működésről szóló 31/2008. (XII.31.) IRM rendeletet kell alkalmazni. A kompetencia kérdéskörét érintően az igazságügyi szakértői szakterületekről, valamint az azokhoz kapcsolódó képesítési és egyéb szakmai feltételekről szóló 9/2006. (II.27.) IM rendelet és a szakterületek ágazati követelményeiért felelős szervek kijelöléséről, valamint a meghatározott szakkérdésekben kizárólagosan eljáró és egyes szakterületeken szakvéleményt adó szervekről szóló 282/2007. (X.26.) Korm. rendelet rendelkezései adnak iránymutatást.^[16]

A törvény rendelkezik a szakértő jogairól és kötelezettségeiről, melyek természetesen szoros összefüggésben a szakértői munka végtermékének, a szakvéleménnyel a minőségével. A szakértő kirendelés alapján, a kirendelésben foglaltaknak

[15] Szaktv. 3. § (1) bek.

[16] Kovács, 2015a, 240.

megfelelően járhat el, illetve jogszabály eltérő rendelkezése hiányában megbízás alapján is adhat szakvéleményt. A szakvélemény tartami követelményei közül legfontosabb a szakértő pártatlansága, azaz, hogy a szakértő a szakvélemény szakmai megállapításaival összefüggésben a szakértő nem utasítható.^[17] A pártatlanság követelménye alól az sem menti fel a szakértőt, ha megbízás alapján jár el. Erre figyelemmel a Szaktv. hatályba lépésével megjelent „magánszakértő” kifejezésnek meglátásom szerint a magyar jogban nincs és nem is lehet létjogosultsága.^[18] A pártatlanság követelményét a büntetőeljárásban a Be. kizárásra vonatkozó szabályai teljesítik ki.^[19]

A szakértő vizsgálat alapján ad szakvéleményt.^[20] A szakértő a hatóságtól, valamint az eljárásban részt vevő személyektől a szakvélemény elkészítéséhez szükséges, a kirendelésben közölt adatokon felül további adatok közlését, iratok, vizsgálati tárgyak rendelkezésre bocsátását kérheti.^[21]

A Szaktv. értelmében a szakvéleménynek tartalmaznia kell a leletet, a vizsgálat módszerének rövid ismertetését, a szakmai ténymegállapításokat, a szakértő véleményét, ha az ügyben korábban vizsgálat lefolytatására került sor és a kirendelés erre kiterjed, a korábbi vizsgálatra vonatkozó adatok és megállapítások értékelését, a módszertani levélre történő utalást, illetve a módszertani levélben foglaltaktól történő eltérés esetén ennek indokait és az arra való utalást, hogy az igazságügyi szakértő mely szakterületen jogosult szakvéleményt adni, illetve hogy az igazságügyi szakértő vagy más személy eseti szakértőként járt el. Szakkonzultáns, szakértőjelölt vagy segédszemélyzet igénybevétele esetén a szakvéleményben a hatóságot erről tájékoztatni kell, továbbá fel kell tüntetni, hogy a szakkonzultáns milyen szakkérdésben nyilvánított véleményt, valamint a szakértőjelölt miként működött közre.^[22] A 31/2008. (XII.31.) IRM rendelet lényegében ezt a szabályozást ismétli meg. Egyes konkrét szakterületekre vonatkozó vizsgálatok különös szabályai találhatóak az IRM rendelet II. fejezetében, melyek betartása az adott szakterületen szakvéleményt készítő szakértő kötelezettsége.

A Szaktv. 47. § (7) bekezdése értelmében a szakvéleményben jogkérdésben – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – nem lehet állást foglalni. Utóbbi törvényi megállapításból az következik, hogy jogszabály rendelkezhet akként, hogy a szakértő jogkérdésben foglaljon állást. E tekintetben osztom Erdei Árpád álláspontját, miszerint a hatóság nem bízhatja a jogi kérdések eldöntését a szakértőre, mert ez saját feladatainak átruházását jelentené. A jogi kérdések eldöntésére a hatóság és csak a hatóság hivatott, a szakértő csak a tények bizonyításában kap szerepet.^[23] Vannak ugyan olyan szakmai szabályok, melyek jogi formát öltenek, és

[17] Szaktv. 47. § (1) bek.

[18] Vö. Kovács, 2015b, 15.

[19] Vö. Be.103. § (1) bek.

[20] Sz igazságügyi szakértői működéséről szóló 31/2008. (XII.31.) IRM rendelet 1. § (2) bek.

[21] Szaktv. 19. § (1) bek.

[22] Szaktv. 47. § (4)–(5) bek.

[23] Erdei, 1987, 38.

természetes, hogy a szakértő a tevékenysége során jogszabályokat (is) alkalmaz. Ez a tény azonban nem változtat azon, hogy a jogszabály létezését, tartalmát a jogalkalmazónak kell feltárnia, azok értelmezésére alkalmasnak kell lennie, továbbá, a tények jogszabály hatálya alá absztrahálását kizárólag a hatóság végezheti el.

Formai követelmény, hogy a szakvéleményt készítő igazságügyi szakértő az írásbeli szakvéleményt aláírásával köteles ellátni, valamint köteles azon a nyilvántartási számát feltüntetni. A szakvéleményt az igazságügyi szakértő ellátja bélyegzőjének lenyomatával is. A bélyegzőn fel kell tüntetni az igazságügyi szakértő nevét, igazságügyi szakértői minőségét és nyilvántartási számát. A szakvélemény egyesített vagy együttes szakvélemény formájában is előterjeszhető. Az egyesített és az együttes szakvéleményt minden igazságügyi szakértő köteles aláírni, illetve a szükséges adatokat a szakvéleményen feltüntetni, valamint köteles a szakvéleményt bélyegzőjével ellátni.^[24]

A szakvélemény minőségével kapcsolatos követelmények vezethetők le abból is, hogy a kirendelő hatóságnak a névjegyzéket vezető hatósághoz bejelentési kötelezettsége van, ha a szakértő tevékenysége aggályos. Ilyen ok például, ha a szakértő szakvéleménye homályos, hiányos, önmagának ellentmondó vagy egyébként helyességéhez nyomatékos kétség fér és a szakvélemény fogyatékos-sága a szakértő meghallgatásával sem orvosolható, ha nem jelezte határidőben, hogy a szakvélemény előterjesztésének akadálya van (Szaktv. 45. § (4) bek.) és emiatt az eljárás elhúzódott vagy indokolatlan költséget okozott, ha a hatóság tudomására jut, hogy a szakértőt a magánszakértői vélemény^[25] szakmai tartalmával összefüggésben megbízója utasította és/vagy a szakértő a magánszakvéleményét nem a feltárt tények tárgyilagos értékelésével alakította ki, továbbá, ha a szakértő jogszabályba ütköző megbízást fogadott el.

Az igazságügyi szakértők munkáját – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – a törvény rendelkezései és a miniszter rendeletében meghatározott részletes szabályok szerint értékelni kell. Az értékelést megalapozó vizsgálat elrendelésére a Kamara minőségbiztosítási bizottsága jogosult. Az értékelést megalapozó vizsgálatnak – alapvetően a jogerősen befejezett ügyek alapján – fel kell tárnia az igazságügyi szakértő gyakorlatát, különös tekintettel arra, hogy

- a) a szakvélemény előkészítése, elkészítése, valamint előterjesztése a vonatkozó jogszabályoknak megfelelt-e,
- b) az igazságügyi szakértő a jogszabályok és a hatóság által előírt határidőket és az ügyviteli, valamint adatkezelési szabályokat megtartotta-e,
- c) az igazságügyi szakértő a hatóság által feltett kérdések közül valamennyi kérdésben véleményt nyilvánított-e,
- d) az igazságügyi szakértő a hatóságokkal megfelelően együttműködött-e, a jogszabályban előírt kötelező bejelentési kötelezettségeinek eleget tett-e,

[24] Szaktv. 47. § (7)–(8) bek.

[25] Kovács, 2016a.

- e) a szakvélemény megszerkesztése a jogszabályoknak és a releváns szakmai gyakorlatnak megfelelően, a hatóságok és a Kamara által elvárt megfelelő szakmai színvonalon történt-e,
- f) az igazságügyi szakértő a rá vonatkozó továbbképzési követelményeknek eleget tett-e, valamint azok eredményeit a szakmai tevékenységébe megfelelően integrálta-e,
- g) az igazságügyi szakértő munkája során segédszemélyzet, szakkonzultáns, illetve szakértőjelölt közreműködését igénybe vette-e és
- h) az igazságügyi szakértőre vonatkozó jogszabályi előírásoknak, kamarai és egyéb szakmai szabályzatoknak az adott szakterületen kiadott szakértői módszertani leveleknek (a továbbiakban: módszertani levél) az igazságügyi szakértő eljárása megfelelt-e.^[26]

Az igazságügyi szakértő munkáját abból a szempontból is szükséges vizsgálni, hogy az általa adott szakvélemény mennyiben volt felhasználható a hatóság eljárásában. A szakvélemény felhasználhatóságát alapvetően nem érinti, ha a hatóság döntését más szakvéleményre vagy egyéb bizonyítékra alapította, és a később beszerzett bizonyíték igénybevételét nem az igazságügyi szakértő szakvéleményének fogyatékosságai indokolták.^[27]

A büntetőeljárás folyamatában a szakvéleményre mint a bizonyítás eszközére vonatkoznak a bizonyítás speciális szabályai, ekként a bizonyítás törvényességére vonatkozó előírások is.^[28] A büntetőeljárásban nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközökből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg.

A szakvéleménnyel kapcsolatos speciális elvárások meghatározásakor a Be. 99. § (1) bekezdéséből kell kiindulnunk. Eszerint: „Ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell alkalmazni.” Azaz, előrebozsátható, hogy a szakvélemény megfelelősége – *avagy megfelelő minősége* – lényegében abban nyilvánul meg, hogy ha a kirendelő az ügyszöntő határozatában a szakértő különleges szakértelmére hagyatkozik, és a szakértő által előterjesztett szakvéleményt is értékelő döntés születik, akkor a bírói döntés az igazságot szolgálja. Hiszen, a büntetőeljárástól azt várjuk, hogy az igazság megállapításával végződjék.^[29]

[26] Szaktv. 17. §.

[27] Szaktv. 17. § (3) bek.

[28] Be. 77. § (1)–(2) bek. A bizonyítási eszközök felderítése, összegyűjtése, biztosítása és felhasználása során e törvény rendelkezései szerint kell eljárni. Jogszabály elrendelheti a bizonyítási cselekmények teljesítésének, a bizonyítási eszközök megvizsgálásának és rögzítésének, valamint a bizonyítási eljárások lefolytatásának meghatározott módját. A bizonyítási cselekmények végzésekor az emberi méltóságot, az érintettek személyiségi jogait és a kegyeleti jogot tiszteletben kell tartani, és biztosítani kell, hogy a magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül ne kerüljenek nyilvánosságra.

[29] Bócz, 2006, 79.

A büntetőeljárás során rendszerint egy szakértőt kell alkalmazni. Ha a vizsgálat jellege szükségessé teszi, több szakértő is kirendelhető. Ez úgy is történhet, hogy a kirendelés csak a szakértői csoport vezetőjét jelöli ki, és feljogosítja őt arra, hogy a többi szakértőt bevonja. A halál oka és körülményei, valamint az elmeállapot vizsgálatánál két szakértőt kell alkalmazni. Jogszabály más esetben is kötelezővé teheti több szakértő alkalmazását.^[30]

A megfelelő minőségű szakvélemény legfontosabb ismérve, hogy szakmailag helytálló. Ennek egyik legfontosabb feltétele, hogy a kirendelt/megbízott szakértő az adott kérdésben kompetens^[31] legyen véleményt adni, azaz megfelelő szakképesítéssel,^[32] szakudással rendelkezzen, és jogi felhatalmazása legyen egyrészt általánosságban szakértőként eljárni, másrészt az adott szakterületen^[33] szakértői tevékenységet folytatni, továbbá, hogy a meghatározott szakkérdésekben kizárólagosan eljáró és egyes szakterületeken szakvéleményt adó szervekről szóló jogszabály ne másnak adjon felhatalmazást a szakvéleményadásra.

A szakmai helytállóság másik törvényi biztosítékát fogalmazza meg a Be. 105. § (1) bekezdése, amikor előírja, hogy a szakértő a tudomány állásának és a korszerű szakmai ismereteknek megfelelő eszközök, eljárások és módszerek felhasználásával elvégzett szakértői vizsgálat alapján adjon véleményt. A szakértőnek tehát be kell tartania a szakma szabályait, a módszertani ajánlásokat, esetleges szabványokat, figyelemmel kell lennie a mértékadó szakirodalmi álláspontra. A szakértő köteles és jogosult mindazokat az adatokat megismerni, amelyek a feladatának teljesítéséhez szükségesek, e célból az ügy iratait megtekintheti, az eljárási cselekményeknél jelen lehet, a terhelttől, a sértett-től, a tanúktól és az eljárásba bevont többi szakértőtől felvilágosítást kérhet. Ha ez a feladatának teljesítéséhez szükséges, a kirendelőtől újabb adatokat, iratokat és felvilágosítást kérhet. A szakértő a kirendelő felhatalmazása alapján a neki át nem adott tárgyat megtekintheti, megvizsgálhatja, mintavételt végezhet.

A kirendelő meghatározhatja azokat a vizsgálatokat, amelyeket a szakértőnek a kirendelő jelenlétében kell elvégezni.

A szakvélemény tartalmi elemei körében a Be. és a Szakvt. rendelkezési között nincs eltérés.^[34] A szakértő a szakvéleményt a saját nevében adja. Ha a vizsgálatban több szakértő működött közre, a véleményben fel kell tüntetni, hogy melyik szakértő milyen vizsgálatot végzett. Ha több szakértő azonos véleményre jut, a szakvéleményt közösen is előterjeszthetik (együttes szakvélemény). Több szakterülethez tartozó szakkérdésben a szakértők a szakvéleményüket egyesíthetik (egyesített szakvélemény).^[35]

[30] Be. 101. §

[31] Kovács, 2016b, 653.

[32] Kovács, 2015c, 4.

[33] Kovács, 2010, 24.

[34] Be. 108. § (2) bek.

[35] Be. 108. § (4)–(5). bek.

Figyelembe véve a szakértő igénybevételének indokait egy adott büntetőeljárásban, nem lehet kétséges, hogy szakvéleménynek minden esetben világosnak, egyértelműnek, ellentmondásoktól mentesnek kell lennie. E követelmények a Be. 109. §-ából is egyértelműen kikövetkeztethetők.^[36]

2. A szakvéleménnyel megfeleltetésére vonatkozó jogirodalmi nézetek

A tanulmányban kísérletet teszek a szakvéleménnyel kapcsolatos követelményekre vonatkozó legfontosabb szakirodalmi nézetek összefoglalására. E követelményekkel kapcsolatban általánosságban elmondható, hogy legfőképp a szakértő személyére (szaktudására, kompetenciájára) és a szakvélemény módszerére fókuszálnak.

Tremmel kiemeli, hogy a szabad bizonyítási rendszer ellenére az eljáró hatóság nincs feljogosítva arra, hogy – amennyiben aggályai támadnak az előterjesztett szakvéleménnyel kapcsolatban, tartalmi hiányokat vél felfedezni – az ilyen szakvéleményt ab ovo kirekessze a bizonyítékok köréből. Véleménye szerint a szakvélemény szinte a maga egészében köti az eljáró bíróságot, és ha az eljáró hatóságnak egyáltalán aggályai vannak, tartalmi problémák merülnek fel, akkor további szakértői tevékenységre van szükség: felvilágosítást kérhet az eljáró szakértőtől, elrendelheti a szakvélemény kiegészítését, új szakértőt rendelhet ki, illetve elrendelheti a szakértők párhuzamos meghallgatását.

E megállapítással csak részben tudok egyet érteni, ennek oka pedig elsősorban a szakvélemény értékmérőjeként alkalmazott kvalitatív jelzők (aggálytalanság, hiteltérdemlőség, megalapozottság stb.) rendszerezéséből, és a szakvélemény szakmai megfeleltetési kritériumainak komplex értelmezéséből fakad. Meglátásom szerint – s ezzel magyarázom Tremmel véleményétől részben eltérő álláspontomat – a szakvéleménynek lehetnek olyan hibái, melyeket a kirendelő is észlelhet (sőt, észlelnie kell) és vannak olyan körülmények, melyek a szakvélemény ab ovo jogalkalmazói mellőzését követelik meg, míg más esetben a jogalkalmazó – a kamara vagy a minisztérium felé intézett – szignalizáció útján jelezheti a szakvéleménnyel kapcsolatos aggályait, így az eljárásba bevont újabb szakértői tevékenység csak a törvényben taxatív felsorolt esetekben jöhet szóba. A szakvélemény jogalkalmazói értékeléséhez azonban elengedhetetlen a szakvélemény érték-kritériumainak fogalmi rendszerezése.

Ahogy a bevezetőben jeleztem, a szakvéleménnyel szemben támasztott követelményekkel kapcsolatban számos jelző használatos a szakirodalomban, melyek részben fedik is egymást. Az új Szaktv. megjelenésével – a szakértői tevékenység értékelésére vonatkozó szabályozással, illetve az aggályos szakértői tevékenységet

[36] Be. 109. § Ha a szakvélemény hiányos, homályos, önmagával ellentétben álló vagy az egyébként szükséges, a bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság felhívására a szakértő köteles a kért felvilágosítást megadni, illetve a szakvéleményt kiegészíteni.

észlelő hatóság szignalizációs kötelezettségeire figyelemmel – a jogbiztonság szempontjából is kiemelt jelentőségű lenne a jogszabályban megjelenő egyes, a szakvéleménnyel kapcsolatos értékelő jelzők konkretizálása.

Ahogy látni fogjuk, a szakirodalom leggyakrabban pozitív értelemben az aggálytalan, szavahihető, megalapozott, hitelt érdemlő, valid, helyes, hiánytalan, hibátlan, megbízható, míg negatív értelemben az aggályos, szavahihetetlen, nem hitelt érdemlő, nem valid, helytelen, hiánytalan, hibás, nem megbízható fogalmakkal operál.

A legáltalánosabb fogalom, mellyel a szakvélemények kapcsán találkozunk, az *aggálytalanság*. Aggálytalannak Csirmaz László véleménye szerint egy szakvélemény akkor tekinthető, ha egyértelmű, szabatos, részletesen megindokolt, hiánytalan és ellentmondásmentes. Bizonyított tényekkel összhangban álló, helyessége, szakszerűsége felől nincs semmi kétség és megállapításai korszerű szakmai hivatkozásokra épülnek. Emellett a bíróság és a felek részéről történő követhetőség, ellenőrizhetőség is fontos követelmény. A ténymegállapításhoz szükséges adatok keletkezésének időpontja, forrásának megjelölése és visszakeresésre alkalmas azonosítójának feltüntetése alapvető kritérium.^[37]

Találkozunk a szakirodalomban a *szavahihetőség* fogalmával is, mely leginkább a kompetencia hiányával kapcsolódik össze. Erdei Árpád a következőképp fogalmaz: „A szakmai kompetenciának a jogban nagy jelentőséget tulajdonítanak, a kompetencia hiánya gyakorlatilag a szakvélemény szavahihetetlenségét okozza. A kompetencia vizsgálatának szabályai lehetnek ugyan különbözők az egyes jogrendszerekben, a cél azonban ugyanaz: a szakértő szakértelmének biztosítása. A kompetenciával nem rendelkező szakértő: álszakértő (Székely), s álszakértő véleményével az igazságot megállapítani nem lehet.”^[38]

A szakvéleménynek mint a szakértői vizsgálat eredményének formai oldala a törvényes forrás, szakmai oldala a feltárt indíciuumok összegzése és értékelése. A formai aspektust tekintve fontos, hogy a szakértőt törvényes keretek közt bízzák meg, rendelkezzen szakértői akkreditációval és megfelelő műszerekkel. A szakmai aspektus tulajdonképpen a tartalmi oldal, a vizsgálati anyagból kiindulva a büntetőjogilag releváns tényekre vonatkozó indíciuumok összegzése.^[39] Tremmel is negatív oldalról közelíti meg a szakvélemény megfelelőségének kérdését, és *hibás, hiányos* szakvéleményről ír. Meglátása szerint a szakvéleménynek lehetnek durva „alaki” hibái és tartalmi hiányosságai. Az „alaki” túlkapas különösen súlyos esete, ha a szakértő jogkérdésben nyilvánít véleményt, a kirendelő határozatban fel nem tett kérdésre vagy a leleten kívül található egyéb bizonyítéokra tekintettel ad választ.^[40] Megfordítva tehát a mondandót, alakilag hibátlan, hiánytalan szakvélemény ténykérdésben nyilvánít véleményt, a kirendelő kérdéseire

[37] Csirmaz, 2012, 3.

[38] Erdei, 1987, 36.

[39] Tremmel, 2003, 130.

[40] Tremmel, 2003, 136.

válaszol, a leleti részben feltüntetett bizonyítékokra hagyatkozik. Tremmel ugyan ezen bekezdésében ezt követően már a megalapozatlanság fogalmát használja, amikor kiemeli: „külön nevesített sui generis megalapozatlansági esetként, ha a szakértő a szakágában közzétett módszertani ajánlást megszegi, vagy a vizsgálati módszerét és validitását nem jelöli meg. A durva »alaki« hibás szakvélemény a törvény szerint kizárt szakvéleményt jelent. Tartalmi hiányosság (szakmai megalapozatlanság) esetén csak más szakértő közreműködésével végezhető el a bizonyíték mérlegelése és a szakvélemény esetleges kirekesztése.”^[41]

A szakirodalom a szakvéleménnyel szemben leggyakrabban támasztott követelmény éppen a legkevésbé pontosan definiált *megalapozottság*, *negatív oldalról pedig a szakvélemény legnagyobb hibája a megalapozatlanság*. Azt, hogy mit takar e jelző, különbözőképpen fogalmazzák meg a szerzők. A szakértő adott kérdésben való jártassága, kompetenciája és a választott módszer szakmai helytállósága mindenesetre általános elvárás.

Csirmaz László a megalapozottságot az aggálytalanság szinonimaként kezeli. A szakértő legfőbb felelőssége és kötelezettsége a valós tartalmú, szakirodalomra és korszerű tudásszintre alapozott szakvélemény előterjesztése.^[42]

Grád András és Nisztor Mária a szakvélemények szakmai megalapozottság fogalmát a szakvélemény megbízhatóságának szinonimájaként alkalmazzák, és legfontosabb kritériumaként a kompetenciát, az egyértelműséget, pontos jelölési módok alkalmazását, ellentmondás-mentességet és a szakmai módszertani levelek, szakmai szabályok betartását jelölik meg.^[43]

Grósz Tamás a megalapozottság vizsgálatának szempontjait így foglalja össze: „Lényeges szempont, hogy az eljáró szakértő rendelkezik-e a szükséges kompetenciával; bizonyos esetekben és mértékben a laikus jogalkalmazó számára is eldönthető, hogy korszerű és egzakt módszerekkel történet-e a szakértői vizsgálat; inkább objektív ismérvek, avagy a szakértő szubjektivitásának nagyobb teret engedő módszereken alapulnak-e a szakmai ténymegállapítások; további szempont lehet, hogy valamennyi szükséges adat rendelkezésre állt-e, illetőleg a felhasznált alapadatok helyessége, a felhasznált egyéb bizonyítási eszközökből származtatott adatok pontossága; a szakmai érvelésben megbújó logikai műveletek érvényessége; a szükséges körben történt-e meg a válaszadás; az egyes vélemények egymással összhangban vannak-e, vagy van-e értelemzavaró ellentmondás az egyes válaszok között, és ezek alapján a szakmai megállapítások megalapozottsága, a bizonyosság vagy a valószínűség foka.”^[44] Kifejti azt is, hogy ha a szakértő megszegi a szakágában közzétett szakmai módszertani ajánlást, vagy meg sem jelöli a vizsgálat módszerét és annak érvényességét,

[41] Tremmel, 2003, 136.

[42] Csirmaz, 2012, 3.

[43] Grád - Nisztor, 2013, 19-29.

[44] Grósz, 2011, 732.

a szakvélemény megalapozottságát kockáztatja, amely rendszerint újabb szakértő kirendeléséhez vezet.^[45]

Pataky Csaba a megalapozottságot a módszer megfelelőségéhez köti, melyet összekapcsol a szakértő különleges szakértelmével. Szerinte az, hogy a szakértői vélemény önmagában megalapozott-e, attól függ: megfelelő módszerrel, az adott tudományág legújabb eredményeit is figyelembe véve metodológiailag helyesen, reprodukálhatóan készült-e. Kiemeli, hogy a hatóságoknak csak olyan szakvéleményt lehet elfogadni, amelyből kitűnik, hogy a szakértő saját szaktudása és rendelkezésére bocsátott anyag alapján saját felelőssége teljes vállalása mellett határozottan állít vagy cáfol. A hatóságokban tudatosulnia kell annak, hogyha a szakértőnek a számításaihoz felhasznált akár csak egyik adat csupán valószínű, vagy éppen becsült érték, akkor a szakvéleményének valamennyi olyan eredménye, mely ettől az adattól (is) függ, eleve vitathatatlanul és teljesen automatikusan szintén csak valószínű, illetve becsült értékke gyengülnek.^[46]

Gimesi Ágnes is a módszerre fókuszál a megalapozottság kapcsán. Szerinte az alkalmazott tétel tudományos (szakmai) megalapozottsága körében meg szokták különböztetni a tudományosan elfogadott és általánosan alkalmazott, rendszerezített (standardizált) és ritkán alkalmazott (új és újszerű) tételeket. Az elvi követelmény az, hogy a módszer legyen korszerű, célravezető, hatékony.^[47] Magával a módszerrel kapcsolatban is megfogalmazhatók kritériumok, melyek értékmérőként szolgálnak. A szakértői módszerek értékelésénél szokásos kritériumok az eredményesség (*validity*, a sikerre jutás aránya), a megbízhatóság (*reliability*) és a hitelesség (*confidence*).^[48] Erdei szerint a módszer korszerűsége és a tudományos megalapozottsága szorosan összefüggő fogalmak, melyek a szakvélemény megalapozottságával is összefüggenek, ugyanakkor a módszer tudományos megalapozottsága és a szakvélemény megalapozottsága között különbség van. A szakvélemény megalapozottsága szerinte ezen kívül is számos feltételtől függ, köztük a vizsgálati anyag megfelelő volta, a vizsgálati eljárás pontos végrehajtása stb.^[49]

Gyakran találkozhatunk a *hiteltérdemlőség* kifejezéssel is. Erdei Árpád *Tény és jog a szakvéleményben* c. munkájában Musil felfogását említi, aki szerint a módszer helyessége a hiteltérdemlőség egyik alaptényezőjének, a szakmai megalapozottságnak a kritériuma.^[50] Erdei kifejti, a hatóságnak el kell végeznie a szakvélemény értékelését, s ennek során döntenie kell arról, hogy a szakvéleményt elfogadja-e vagy sem. Ha az értékelési (mérlegelési) tevékenység eredményeként a szakvéleményt hiteltérdemlőnek találja, az abban foglaltak a hatósági ténymegállapításban szerepet kaphatnak, ellenkező esetben nem, azaz a hiteltérdemlőség a szakvélemény felhasználhatóságának alapvető feltétele.^[51]

[45] Grósz, 2011, 734.

[46] Pataky, 2009, 292.

[47] Gimesi, 2003, 232.

[48] Bócz, 2008, 123.

[49] Erdei, 1987, 140.

[50] Vö. Erdei, 1987, 145.

[51] Erdei, 1987, 101.

Kármán Gabriella a hiteltérdemlőséget a módszer tudományos megalapozottságával és bizonyításbeli elfogadhatóságával azonosítja.^[52]

Erdei rögzíti, hogy csak a megfelelő szakértelemmel rendelkező személytől származó szakvélemény lehet hiteltérdemlő.^[53] Emellett további tényezők meglétét is követelményként határozza meg, amikor a hiteltérdemlőség formai és tartalmi oldaláról beszél. Előbbi követelményei közt a megfelelő, törvényesen és szakmailag megfelelő módon rögzített és kezelt vizsgálati anyagot említi, és rögzíti, hogy ennek hiányában még a tartalmi helytállóság esetén sem lehet a szakvélemény hiteltérdemlő. Kifejti azonban, hogy a szakvélemény formai sajátosságai – mint pl. a szakvélemény felépítése, a szakértői megállapítások szemléltetését vagy helyességének ellenőrzését lehetővé tevő illusztrációk, a fogalmazás módja – háttérbe szorulnak. Tartalmi szempontból a szakértői módszert emeli ki, mint meghatározó szempontot az értékelés körében. A módszer tükrözi, hogy a szakvélemény létrehozója megfelelő szakmai jártassággal látott-e hozzá feladatához, s annak megoldásában, akár vizsgálatában, akár a következtetés kialakításában, a kívánatos módon járt-e el vagy sem, a módszer helytelensége, a feladat megoldására alkalmatlan volta a szakvélemény hiteltérdemlősége iránt támaszt kételyeket. Ha a szakértő helytelen módszert alkalmaz, vagy az egyébként helyes módszer alkalmazásában hibát követ el, akkor szakértelme iránt is kétségek támadhatnak, a szakértelem hiánya pedig a szakvélemény hiteltérdemlőségét kizárja.^[54] A hiteltérdemlőséget más tényezők is befolyásolják, többek között a szakértői következtetésből kitűnő logikai hiba, a szakvélemény és más hiteltérdemlő bizonyítékok közötti jelentős ellentmondás, a szakvélemény meggyőző erejének alacsony foka (azaz belső és külső tényezők egyaránt).^[55]

A *megbízhatóság* követelményével a módszerrel kapcsolatos előírások körében találkozunk. Erdei szerint a hiteltérdemlőség és megbízhatóság között szoros kapcsolat áll fenn, a két fogalom azonban nem ugyanazt a dolgot jelenti. A kettő közti különbséget a szerző abban látja, hogy a hiteltérdemlőség a szakvélemény eljárásjogilag értékelhető tulajdonsága, míg a megbízhatóság a vélemény megalkotása során alkalmazott módszerre vonatkozik, s így a hiteltérdemlőség egyik tényezője. A szakvélemény hiteltérdemlőségének megállapításakor számításba kell vennünk az alkalmazott módszer megbízhatóságát: ennek alacsony foka a szakértői vélemény hiteltérdemlőségét is csökkenti.^[56]

[52] Kármán, 2006, 83.

[53] Erdei, 1987, 103.

[54] Erdei, 1987, 79., 104.

[55] Erdei, 1987, 154.

[56] Erdei, 1987, 154.

IV. KÍSÉRLET A SZAKVÉLEMÉNNYEL SZEMBEN TÁMASZTOTT KÖVETELMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSÁRA

Ahogy korábban már részleteztem, a szakvélemény legfontosabb értéke, hogy a jogalkalmazó speciális szakértelmét pótolva képes segíteni a döntéshozatalt. Kétségtelen, hogy erre csak akkor képes a szakvélemény, ha a vele szemben támasztott jogi követelményeknek megfelel. A jogalkalmazó a mérlegelés eredményeként dönthet úgy, hogy nem a szakvélemény álláspontjára helyezkedik, ezt azonban indokolnia szükséges. Csak abban az esetben mérlegelheti a többi bizonyítékkal összevetve a szakvéleményt, ha önmagával a szakvéleménnyel kapcsolatban nem merülnek fel aggályok. Ez a tevékenység a szakvélemény értékelése, melynek természetesen vastkos irodalma van. Terjedelmi okokból az értékelés folyamatát mellőzve ehelyütt kizárólag a fent már hivatkozott törvényi és szakirodalmi kritériumok csoportosítására teszek kísérletet, és csupán említés szintjén foglalkozom azzal a kérdéskörrel, hogy adott kritériumok vizsgálatának az értékelés folyamatában hol van jelentősége.

Az előző fejezetben foglaltak tanulsága alapján a legtágabb, leggyakrabban használt fogalom a szakvélemény kapcsán a hiteltérdemlőség, mely lényegében a szakvélemény bizonyítékként felhasználhatóságát jelenti. A hiteltérdemlőség az aggálytalanság szinonimájaként alkalmazható. A hiteltérdemlőség komplex kritérium, magában foglalja a megalapozottságot is, mely a szakvélemény megbízhatóságával azonosítható. A megalapozott szakvélemény egyik feltétele, hogy az alkalmazott módszer megfeleljen az elvárásoknak. A validitás és a módszer megbízhatósága tehát a szakvélemény megalapozottsága körében értékelendő alkritérium. A Be. fogalomrendszere alapján beszélhetünk még „kizárt” és „jogellenes” szakvéleményről is, a tételes jogi szabályok megsértésére figyelemmel. Mindkét esetben automatikusan a hiteltérdemlőség hiánya is felmerül.

Magam részéről a hiteltérdemlőséget tartom a szakvéleménnyel kapcsolatos kritériumok komplex összegzésére legalkalmasabb fogalomnak. A hiteltérdemlőséget, illetve annak hiányát az ítélet hatályon kívül helyezésére és a bíróságot új eljárásra való utasítására okot adó körülmények közül a Be. 373. § (1) bek. II. és III. pontjában kifejtett okokhoz, míg a szakvélemény megalapozottságát illetve annak hiányát az ítélet megalapozatlanságával tudom rokonítani.

A következő táblázat szemlélteti, melyek azok a formai-tartalmi összetevők, melyek egy szakvélemény bizonyítékkénti felhasználhatóságát, értékét-minőségét befolyásolják. Egyes tényezők vizsgálatára a kirendelő/jogalkalmazó, míg mások megítélésére csak más szakértő(k), esetlegesen a kamara (vagy annak adott bizottsága) lehet hivatott. Ennek vizsgálata szétfeszíti jelen cikk kereteit. Megjegyzendő az is, hogy a szakértői vélemény hitelt érdemlősége tekintetében olyan kizáró okok is felmerülhetnek, melyek nem a szakértő tevékenységére vezethetők vissza, pl. ha a bizonyítási eszközök összegyűjtése, bűnjelkezelés szabályait a hatóság megszegi, vagy ha a szakértőnek rajta kívülálló okból nem állnak rendelkezésére bizonyos adatok. A hiteltérdemlőség hiánya tehát

a szakértőnek felróható okból és rajta kívülálló körülmények miatt is bekövetkezhet, a lenti táblázat e szempontból nem különbözteti meg az okokat.

Ítélet hatályon kívül helyezése és a bíróság új eljárásra utasítása indokolt Be. 373. § (1) bek. II. és III.	Új szakvélemény készítésének elrendelése indokolt – nem hitel érdemlő szakvélemény
<ul style="list-style-type: none"> - a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, vagy a tárgyaláson a tanács tagjai nem voltak mindvégig jelen 	<ul style="list-style-type: none"> - a szakértő kirendelése nem volt törvényes - megszegték a közreműködésre kötelezett szakértők számára vonatkozó előírásokat - nem arra feljogosított személy végezte a vizsgálatot, amely alapján a szakértő véleményt adott - nem szakértő adott véleményt
<ul style="list-style-type: none"> - az ítélet meghozatalában a törvény szerint kizárt bíró vett részt 	<ul style="list-style-type: none"> - törvény szerint kizárt szakértő vett részt a szakvélemény elkészítésében
<ul style="list-style-type: none"> - a bíróság a hatáskörét túllépte, katonai büntetőeljárás hatálya alá tartozó, vagy más bíróság kizárólagos illetékességébe tartozó ügyet bírált el 	<ul style="list-style-type: none"> - a szakértő a kompetenciáját túllépte, megszegte a meghatározott szakkérdésekben kizárólagosan eljáró és egyes szakterületeken szakvéleményt adó szervekről szóló jogszabály rendelkezéseit - jogkérdésben nyilvánított véleményt - nem a feltett kérdésre válaszolt a szakértő
<ul style="list-style-type: none"> - a tárgyalást olyan személy távollétében tartották meg, akinek a részvétele a törvény értelmében kötelező 	-
<ul style="list-style-type: none"> - a bíróság az I. pontban meghatározott valamely ok törvénysértő megállapítása miatt az eljárást megszüntette 	-
<ul style="list-style-type: none"> - a tárgyalásról a nyilvánosságot törvényes ok nélkül kizárták 	-
<ul style="list-style-type: none"> - az első fokú bíróság az indokolási kötelezettségének oly mértékben nem tett eleget, hogy emiatt az ítélet felülbírálatra alkalmatlan, vagy 	<ul style="list-style-type: none"> - a szakmai ténymegállapításból levont következtetések és a vélemény homályos, aggályos
<ul style="list-style-type: none"> - az első fokú ítélet indokolása a rendelkező résszel teljes mértékben ellentétes 	<ul style="list-style-type: none"> - a szakvélemény önmagával ellentétben áll
-	<ul style="list-style-type: none"> - a szakvélemény nem tartalmazza a törvény által előírt elemeket

-	- a szakértő megszegte a bizonyítás törvényességére vonatkozó szabályokat, illetve nyomozóhatóság, ügyész, bíróság által törvénytelenül felderített, összegyűjtött, biztosított és felhasznált bizonyítéokra alapította véleményét
-	- a szakértő jogellenes bizonyítéokra alapította szakvéleményét
-	- szakértőt nem megfelelően figyelemzették (hamis szakvéleményadás következményeire)
Megalapozatlan ítélet (Be. 351. §)	Megalapozatlan szakvélemény
- a tényállás nincs felderítve	- a szakértő nem végzett vizsgálatot vagy a szakértői vizsgálatra előírt szabályokat megszegte
- az első fokú bíróság nem állapított meg tényállást, vagy a tényállást hiányosan állapította meg	- a szakvélemény nem tartalmazza a szakmai megállapítások összefoglalását (szakmai ténymegállapítást)
- a megállapított tényállás ellentétes az iratok tartalmával	- a szakmai ténymegállapítások és/vagy a vélemény ellentétes a leleti résszel
- az első fokú bíróság a megállapított tényekből további tényre helytelenül következtetett	- a szakvélemény logikai hibában szenved
-	- a szakértő nem a tudomány állásának és a korszerű szakmai ismereteknek megfelelő eszközök, eljárások és módszerek felhasználásával készítette a szakvéleményét, illetve a bizonyítási cselekmények teljesítésének, a bizonyítási eszközök megvizsgálásának és rögzítésének, valamint a bizonyítási eljárások lefolytatásának meghatározott módját jogszabályellenesen végezte el a szakértő (pl. akkreditációs követelmények megszegése) - a módszer nem megbízható, hibahatára nem ismert - a bizonyossági fok nem alátámasztott - túlságosan határozatlan vélemény

V. ÖSSZEGRZÉS

Az új Be. kodifikációjára figyelemmel a bizonyítási rendszer egyes alap- és részlelkérdései újra napirenden vannak. A jogszabály kidolgozása során fokozottan kell ügyelni a nemzetközi és európai célkitűzésekre.^[57] Az új szakértői törvény megalkotásával realitássá vált a szakértői minőségügyi rendszer kívánalma, azonban ennek keretei és tartalma máig nem vált valósággá. A minőségügyi szabályozásnak az új Be. szabályaira, és az európai uniós elvárásokra^[58] is figyelemmel kell lennie. A jogbiztonság elve azt követeli meg a jogalkotótól, hogy világos, egyértelmű fogalmakat használjon, a szabályozás átlátható és egyértelmű legyen. A jogbiztonságnak természetesen a jogalkalmazás során is érvényesülnie kell. A MISZK minőségügyi szabályozásának megalkotásakor a fogalmi következetes-ségen túl a szakterületi specifikumokra is figyelemmel kell lennie.

IRODALOM

- Bócz Endre (2006): *Büntetőeljárás jogunk kalandjai. Sikerek, zátonyok és vargabetűk*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest.
- Bócz Endre (2008): *Kriminalisztika a tárgyalóteremben*. Magyar Közlöny és Lapkiadó, Budapest.
- Csirmaz László (2012): *Az aggálytalan szakvélemény tartalmi követelményei*. http://miszk.hu/system/files/az_aggalytalan_szakvelemeny_kovetelmenyei.pdf
- Erdei Árpád (1987): *Tény és jog a szakvéleményben*. KJK, Budapest.
- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián (2004): *Új magyar büntetőeljárás*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Gimesi Ágnes (2003): *Szakértő – szakértelem*. In: Tóth Mihály (szerk.): *Büntető eljárás-jogi olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 231–238.
- Grád András – Nisztor Mária (2013): *Objektív vagy szubjektív? – kérdőjelek az igazságügyi pszichológus szakértői vélemények megbízhatósága terén a hazai családjogban*, *Családi Jog*, 1. szám 19–29.
- Grósz Tamás (2011): *A szakvélemény analitikus értékelése a büntetőeljárásban*. *Magyar Jog*, 12. szám, 731–740.
- Katona Géza (2001): *Gondolatok a XXI. század kriminalisztikájáról*. *Belügyi Szemle*, 10. szám, 122–140.
- Kármán Gabriella (2006): *A szakvélemény hiteltérdemlősége a természettudományos fejlődés tükrében*. *Kriminológiai közlemények*, 83–87.
- Király Tibor (1996): *Bizonyítás a készülő büntetőeljárás kódexben*. *Kriminológiai Közlemények*, 54. szám, 10–903.
- Kovács Gábor (2010): *Szakterület felülvizsgálat: A Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara Szakterület Felülvizsgáló Bizottságának működéséről*. *Med et Jur*, 1. évf. 1. szám, 24–27.

[57] Kovács – Nagy, 2015, 56.

[58] Kovács – Nagy, 2015, 759.

- Kovács Gábor (2014): Gondolatok az Európai Forenzikus Tudomány 2020 elképzeléséről. In: Patyi András – Lapsánszky András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Kovács Gábor (2015a): A szakvélemény. In: Bartkó Róbert – Kovács Gábor (szerk.): *Büntetőeljárás jog, I. kötet*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Kovács Gábor (2015b): Szakértő vagy tanú? Felkért szakértő – kavics a cipőben! *Med et Jur*, 5. évf. 4. szám, 11-14.
- Kovács Gábor (2015c): Orvosszakértői kompetencia körök célkeresztben. *Med et Jur*, 6. évf. 4. szám, 4.
- Kovács Gábor (2016a): Dilemmák a magánszakértői vélemények értékelésében. *Med et Jur*, 7. évf. 1. szám, 24-30.
- Kovács Gábor (2016b): Szakkonzultáns és társszakértő szerepe az orvosszakértői bizonyításban. *Magyar Jog*, 63. évf. 11. szám, 653-658.
- Kovács Gábor – Nagy Klára (2015): Steps towards the creation of european forensic science area in Hungary. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book*. European Academy of Forensic Science, Prague.
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2016): Forensic experts and expert testimony in criminal procedure. In: *IALM Intersocietal Symposium, P5 Medicine & Justice: Abstract Book*. IALM, 430.
- Nogel Mónika (2016): A szakértőjelöltek státuszának minőségbiztosítási szempontú vizsgálata. *Ügyészek Lapja*, 3-4. szám, 17.
- Pataky Csaba (2009): Ténykérdések és jogkérdések elhatárolása a műszaki szakértői véleményben, *Magyar Jog*, 5. szám, 290-297.
- Tremmel Flórián (2003): Továbbfejleszthetők-e a bizonyításelmélet alapfogalmai? In: Tóth Mihály (szerk.): *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 195-207.
- Tremmel Flórián (2006): *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Tóth Mihály (szerk.) (2003): *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vaskuti András – Tóth Áron László (2010): A két szakértő alkalmazásának problematikája a halál okának és körülményeinek a büntetőeljárásban történő vizsgálata során. *Iustum Aequum Salutare*, VI. évf. 2. szám, 69-82.

•
Kék cukráspár

The past and present of the Prüm Treaty

The regulation of biometric data exchange in the EU

I. INTRODUCTION

In our experience the EU faces a growing number of challenges to be solved. The EU is a supranational organization which is based on the cooperation of the Member States. Member States have individual (and different) interests, while the European community has collective (and quite colourful) interests. All issues in the EU and in the Member States are political. It is difficult, almost impossible to solve the problems in a common, single way. Therefore the common trust must be enhanced.^[1] How can the EU become more effective? What measures should they take and what support should Member States be given? We try to answer these questions in connection with the Prüm Treaty.

The main problem is to find the right balance between ensuring the safety while protecting the human rights of citizens. Law enforcement agencies claim more rights for a more effective cooperation. However, on the other side human rights must be secured. Personal data may only be processed if it is absolutely necessary for the purpose of the protection of constitutional or fundamental rights and if data processing is proportional to the purpose wanted. [Council Framework Decision 2008/977/JHA Art. 3 (1)-(2)] However, we think, it is important to analyse not only the number of personal data, but the content beyond them, the involved people and the time of data processing, as well.

In our opinion, not only the differentiation between personal and sensitive data is necessary, but also the differentiation of biometric data, because they need special care.^[2] It has not yet been defined by law, nevertheless its processing and its storage differ from that of other personal data. This study examines the exchange of DNA profiles and dactyloscopic data – as biometric data – in the EU.

[1] FRENZ, Walter: Europäischer Datenschutz und Terrorabwehr, In: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht, 20. Jahrgang, 1. 2009. 01. 05., S. 8.

[2] GEORGIS, Nouskalis: Biometrics, e-identity and the balance between security and privacy: A case study of Passenger Name Record (PNR) system, In: US-China Law Review, July 2010, Vol. 7., No. 7, pp. 49-51.

We have analysed several of the documents of international and European police cooperation and we reached the conclusion that also data processing with the purpose of crime prevention and law enforcement are not differentiated. During our research we have only found the Prüm Decision^[3] which distinguishes data processing for law enforcement and for crime prevention purposes. The Decision defines the applicable circle of data depending on the aim of data processing.

One can say that the Prüm Decision is one of the biggest achievements of criminal cooperation in the EU. However, it does not work (efficiently). We will attempt to answer what the reasons are and what its future may be.

Our research is based not only on EU or national laws and analysis of professional literature, but we interviewed several national experts as well, who use the Prüm-system in their professional practise. Firstly, our study shows the progress of the Prüm-system. After the evaluation of its operation thereof, we describe our national, that is, Hungarian experience, and then we define its pros and contras. Finally, we draw up certain practices which should be followed in the future.

II. MILESTONES IN THE BIOMETRIC DATA EXCHANGE AND THE MAIN RULES OF THE PRÜM DECISION

The conclusions of the Tampere European Council of October 1999 asserted the need to enhance the exchange of data between EU countries in the field of criminal cooperation. This target was confirmed by the Hague Programme of November 2004, as well. The Hague Programme declared the “principle of availability” which means that “throughout the Union, a law enforcement officer in one Member State who needs information in order to perform his duties can obtain this from another Member State and that the law enforcement agency in the other Member State which holds this information will make it available for the stated purpose, taking into account the requirement of ongoing investigations in that State”. [I. 2. title]

The Prüm Treaty of 27 May 2005 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly on cross-border crime and illegal migration, signed by Germany, Spain, France, Austria and the Benelux countries, lays down the procedures for more efficient data exchange in the framework of crime prevention and criminal investigations.

The provisions of the Prüm Treaty were incorporated into the EU law by the Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime (Prüm Decision).

[3] Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime

The Prüm Decision regulates a special kind of cooperation, because it sets out provisions with regard to the direct access to DNA profiles^[4], dactyloscopic data and certain vehicle registration data in order to enhance cross-border cooperation between Member States' police and judicial authorities to combat cross-border crime more effectively. The aim of the Decision is to identify certain people and according to this procedure the EU countries' authorities could obtain the necessary information, including sensitive data, too.

The Prüm Decision sets out the rules of data protection.^[5] The aim of data processing is defined: the aim of the processing of fingerprints and vehicle registration data is crime prevention and law enforcement. In the case of DNA profiles exclusively law enforcement is mentioned as a purpose. [Council Decision 2008/615/JHA Art. 2 (1), Art. 8, Art.12 (1)] Thus the Prüm Decision is the only legal source which differentiates between the purpose of law enforcement and the purpose of crime prevention.

Member States have direct access to the national vehicle registration data which reforms the criminal cooperation, by which the "principle of availability" declared in the Hague Programme comes to effect. This could be an important milestone in the criminal cooperation in the EU.

The Prüm Decision sets out provisions for the Member States to create DNA database. The difficulty with this question is that national regulations are very different.

The Prüm Decision, beside the tools of effective criminal cooperation also defines the requirements of data protection such as the requirement of certain purposes, the rights of the people concerned, etc. [Council Decision 2008/615/JHA Art. 34-40]^[6]

The European Agenda on Security states that the Prüm Decision is a "key to detecting crime and building an effective case", also mentioning that the EU supported Member States in their implementation by financial and technical means. However, many of them failed to fulfil their obligations. [COM(2016) 230 final] Therefore the system based on Prüm Decision does not work in several Member States, and it also undermines the essence of this measure. Criminals use these loopholes, therefore they can easily circumvent the Prüm-system. Therefore the EU will treat the Prüm Decision as a priority.^[7]

[4] BELLANOVA, Rocco: The „Prüm Process“: The Way Forward for EU Police Cooperation and Data Exchange, In: GUILD, Elspeth - GEYER, Florian: Security versus justice? Police and Judicial Cooperation in the European Union, Ashgate, 2008, pp. 211-215.

[5] PAPANIKOLAOU, Vagelis - DE HERT, Paul: The PNR Agreement and Transatlantic anti-terrorism cooperation: no firm human rights framework on either side of the Atlantic, In: Common Market Law Review, Vol. 46., No. 3, 2009, pp. 890-891.

[6] http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/police_customs_cooperation/jl0005_en.htm (downloaded: 22. 06. 2016.)

[7] http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-security/legislative-documents/docs/20160420/communication_eas_progress_since_april_2015_en.pdf (downloaded: 19. 08. 2016.)

However, the EU strengthens its cooperation not only with its Member States, but with other countries as well. In this spirit, the EU signed an agreement with Iceland and Norway in order to foster their criminal cooperation.^[8] Recently negotiations were conducted with Switzerland and Lichtenstein, too.^[9]

III. THE OPERATION OF THE PRÜM DECISION

Member States must establish national DNA analysis files for the purpose of investigating criminal offences. DNA profiles “are a letter or number code that represents a set of identification characteristics of the non-coding part of an analysed human DNA sample”.^[10] It is an important factor that no DNA profile should be sent to the other Member State, but a reference data. Reference data should be made available to other EU countries’ authorities. This reference data consists of the non-coding part of the DNA (which is chromosome regions that are not expressed genetically) and of a reference number that does not let an individual be identified. Thus, automated search is an online access procedure to the databases of the EU countries. These searches are carried via national contact points by comparing DNA profiles, but only in a hit/no-hit manner. In the hit/no-hit procedure the parties grant each other limited access to the reference data in their national DNA and fingerprint databases and the right to use these data to conduct automated checks of fingerprints and DNA profiles. Thus we can ascertain that the personal data related to the reference data is not available to the requesting party. [Council Decision 2008/615/JHA Art. 3, 9]

“If the search provides a match, the national contact point carrying out the search receives the reference data in an automated manner. If no profile is found for a particular individual who is under investigation or against whom criminal proceedings have been brought, the requested EU country may be obliged to establish a DNA profile for that individual.”^[11]

Furthermore, Member States must also make available their reference data related to fingerprints. EU countries must also establish a database called automated fingerprint identification systems (AFIS). Dactyloscopic data means “fingerprint images, images of fingerprint latents, palm prints, palm print latents and templates of such images that are stored and dealt with in an automated data-

[8] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:L:2009:353:TOC> (downloaded: 22. 06. 2016.)

[9] Outcome of the Council Meeting - 3473rd Council meeting - Justice and Home Affairs". Council of the European Union. 2016-06-10. Retrieved 2016-07-04.

9370/1/16 REV 1 <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9370-2016-REV-1/en/pdf> (downloaded: 22. 08. 2016.)

[10] http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/police_customs_cooperation/jl0005_en.htm (downloaded: 22. 06. 2016.)

[11] http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/police_customs_cooperation/jl0005_en.htm (downloaded: 22. 06. 2016.)

base". Similarly to DNA searches, national contact points carry out the search by comparing dactyloscopic data on a hit/no-hit basis.

Supply of further personal data relating to the reference data is carried out according to the mutual legal assistance (MLA) regulated in the requested EU country.

As we have mentioned earlier, unlike to the supply of DNA and fingerprints, Member States have direct access to the national vehicle registration data via automated online searches.^[12]

Since the end of the 5 year transitional period of the Lisbon Treaty (according to Protocol 36 of the TFEU) in December 2014, the Commission now has the power to ensure that Member States fulfill their legal obligations in the area of police cooperation as well. The Commission will therefore treat this area as a priority in using its powers to ensure the correct implementation of EU law.

IV. THE OPERATION OF THE PRÜM DECISION IN HUNGARY

Hungary implemented the rules of the Prüm Decision by the Act XLVII of 2009 on the system of the criminal records (hereinafter: Act on criminal records), which came into effect on 30th June 2009 and which regulates the database of dactyloscopic data and DNA profiles, too. [Act on criminal records § 35] The Act on criminal records does not determine the intended legal fate of personal data processed according to the former act^[13]. One can say that these data are *exlex*. The two acts regulate the data processing in different ways. The question arises then: could the database regulated by the former act be imported to the register system of the Act on criminal records? The legal basis to that is missing because the legislator did not regulate it in the interim regulations of the Act. This is why the Hungarian Institute for Forensic Sciences handles about 75.000 DNA profiles without applying the new Act on criminal records, and thus the Institute shares only the DNA profiles registered after the coming into effect of the act. According to Act CXXX of 2010 on legislation, if rights and commitments are arisen by a new legal norm, the legal norm shall contain interim regulations in order to apply them in an existing legal relation. [Act CXXX of 2010 § 15(1) a)]

The Act on criminal records sets out important data protection rules. The database of dactyloscopic data and DNA profiles does not comprise identification data. They are stored by the Central Office for Administrative and Electronic Public Services (KEK KH). [Decision 276/2006. (XII. 23.) Government § 7] The database contains only

[12] http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/police_customs_cooperation/jl0005_en.htm (downloaded: 22. 06. 2016.)

[13] Act LXXXV of 1999 on criminal records and judicial record

- a) the name of the criminal offence,
- b) the time and the place of perpetration,
- c) the name of the investigation and prosecution authority,
- d) the reference number of the file and
- e) the fingerprints (palm prints) or residual material and the DNA profiles.

Furthermore, every case has an identification code. [Act on criminal records § 41(1), § 56] The importance of the identification code is that the EU countries' authority can refer to this identification code if the search finds a match with the personal data. The national contact point sends it to the organization which has the competence to fulfil this request. In Hungary it is the Hungarian Institute for Forensic Sciences.

The form of request and the form of performing the request is not determined by EU law. However, the Hungarian Act on criminal records lays down the form and the elements which the transmission form should contain.

If the search results in a match, the Hungarian Institute for Forensic Sciences should act carefully, because it can happen that it is an accidental match only. The Institute can decide that further examination should be made (e.g. because it can happen that both parties examined more features beneath the six compulsory characteristics, but these features are different). The Institute shall ask the requesting party for further examination. And if the result of further examination is the same (it is a match), the Institute transmits the requested data through the national contact point. [Act on criminal records § 82(1)] However, if there is no match after the further examination, requesting party should promptly inform the requested party about this fact. [Act on criminal records § 82(2)]

Beside the data stored in the criminal records the requested party should transmit identification data to the requesting party, too. [Act on criminal records § 82(2)] As the Institute does not handle these data, it should obtain them from the KEK KH. The practical problem with this is that the Institute transmits such personal data which it asks for. (In the case of data collection certain identification data are recorded by the Institute, but these data must not be stored in the record system.)

Hungary is one of those Member States which implemented the EU norm, but Hungarian law enforcement agencies complain about the fact that the norm does not contain a full set of data. Its investigation would be more effective. They have higher expectations in connection with the total operation of the Prüm-system.

V. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE PRÜM DECISION

Firstly, we mention the advantages of the Prüm Decision. It provides the direct access to personal data, so it could speed up the cooperation which is an important

factor in the criminal investigation. As for the data protection^[14], EU countries must guarantee that personal data processed according to the Decision is protected by their national laws. Only the relevant competent authorities may process personal data. We must refer to the fact that the hit/not hit-method is appropriate for the data protection requirement because in the first stage there is no personal data processing.

The Prüm-system offers several results, as the system is able to run ten thousand searches per second. Unfortunately, not all Member States implemented these regulations. There are many obstacles to it, like the difference in the national databases (e. g. in the Netherlands there is no regulation, in Italy there is no register or the content of the database is different, in Hungary the register does not comprise the fingerprint and DNA profile of missing people) or other IT problems. As of the countries which didn't implement the Prüm-system, the criminal cooperation runs in the traditional way. [Act on criminal records § 83]

The efficiency of the Prüm-system in Hungary is decreased by the fact that the Institute cannot transmit data without request. [Act on criminal records § 67 (1), § 81 (1) b)] Furthermore, the Prüm Decision does not allow the duplication of data. The Hungarian regulation applies the individual registration mode, which means the registration is done by crimes. Thus it can happen that the DNA profile of a criminal is stored more times if he has committed more criminal offences. In the Prüm-system one person can be registered only once. Identical twins raise the problem of duplication as well. Their DNA profiles are the same, but this duplication - the biometric data of both people - can be stored.

There is no general regulation of effective criminal cooperation in the EU. The improvement in the field of cooperation is only partial; it doesn't cover the whole range of data exchange. The enhancement of cooperation is slow and uneasy, because Member States are unwilling to transfer more sovereignty to the EU.

From the point of data protection it would also be more acceptable if there was differentiation between crime prevention and law enforcement as purpose.

But perhaps things will lead to a workable solution. However, the Member States should acknowledge the advantages of criminal cooperation. The Member States are not able to overcome the terrorism by themselves, so they have a better chance together, with other organizations and countries. They should trust each other, this is their common interest.

[14] SIEMEN, Birte: The EU-US Agreement on Passenger Name Records and EC-Law: Data Protection, Competences and Human Rights Issues in International Agreements of the Community, In: German Yearbook of International Law, Vol. 47., Dunckler & Humblot, Berlin, 2004, pp. 635.

VI. WHAT IS AHEAD

It is beyond dispute that the Prüm-system provides many opportunities in the field of criminal cooperation, yet not all Member States acknowledge it. The basis of criminal cooperation is trust.^[15] Each Member State should recognize the importance of the cooperation. The criminal cooperation needs a complex approach, as it relates to other fields as well (migration, border control policy, etc.). There are many aspects to it which should be considered: ranging from the fundamental rights^[16] to the priorities of criminal investigation.

In every decision-making process, these factors should be balanced. Every Member States should acknowledge that all their individual interests cannot be expressed in the EU law. However, if the legislator(s) have passed the law, it must be followed. Whether or not the law is according to their like, it is an obligation. They agreed thereto when they joined the EU.

The EU itself is a good example how countries can cooperate with each other. Even though we emphasize that the basis of the EU is cooperation, we mustn't forget that law enforcement mechanisms is only applied against a Member State failing to fulfil its obligation.

“If the Commission considers that a Member State has failed to fulfil an obligation under the Treaties, it shall deliver a reasoned opinion on the matter after giving the State concerned the opportunity to submit its observations. If the State concerned does not comply with the opinion within the period laid down by the Commission, the latter may bring the matter before the Court of Justice of the European Union.”^[17] Law enforcement mechanism is the last resort.

Despite of the difficulties in the criminal cooperation, the EU must focus on closer cooperation in all possible fields. It is a good way that the EU follows the European Agenda on Security. The EU should take as many measures as possible (training and education, meetings, financial support, openness for 'best practise', information to EU citizens, national participation in decision-making processes, etc.). The cooperation must be strengthened on an EU-level (EU institutions), between the Member States, and last but not least between international organizations and third countries. These actions must be consistent with the EU concept.^[18] The cooperation should not only mean implementation of the EU laws, but also new measures for the new challenges.

[15] CONNY, Rijken: Re-balancing security and justice: protection of fundamental rights in police and judicial cooperation in criminal matters, In: *Common Market Law Review* Vol. 47., No. 5., 2010, pp. 1487-1489., 1491.

[16] SCHRADER, Christian: Passenger name record: undermining the democratic right of citizens?, In: *Social Alternatives* Vol. 25. No. 3. 2006, p. 44.

[17] Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union Art. 258.

[18] DOUGLAS-SCOTT, Sionaidh: The rule of law in the European Union - putting the security into the „area of freedom, security and justice”, In: *European Law Review*, Vol. 29. No. 2., 2004. April, p. 242.

VII. CONCLUSIONS

The Prüm Decision is a good example that data protection and effective criminal cooperation can get along with each other. In the hit/no-hit procedure parties grant each other limited access to the reference data in their national databases. Should there be a match; the requesting authority can file a request through the national contact point to the competent national authority.

The direct access to the national databases raises the idea of harmonization of countries' databases with the improvement of IT. A condition of that is that a unified IT channel should exist to ensure direct access to the national databases. The thought of a unified IT channel raises the question whether this idea could lead to the foundation of a European database?

It should be emphasized that the Prüm Decision should be implemented in all Member States, which the authors think is a realistic hope. In 2015 Member States should start to adopt the five-year program in the field of criminal cooperation. It is called "Post-Stockholm Program", as the last program, which ended in 2014, was called Stockholm Program. The Post-Stockholm Program can open opportunities for stronger criminal cooperation and it could be the basis of uniform expectations and regulations. We still hope for a safer Europe.

•
Kisló

A szakértő büntetőeljárási helyzetének formálódása

Történeti előzmények

A büntetőeljárások szempontjából is meghatározó rendelkezéseket tartalmazó jogszabályok módosulása gyakran visszatekintésre kényszeríti a jogalkalmazót – nincs ez másként a részben 2016. június 15-én hatályba lépő, az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény esetében sem. A szakértő büntetőeljárási helyzetét áttekintő, nagyobb lélegzetű vizsgálódás részeként e helyütt a régmúlt szabályozása kerül górcső alá. Napjainkban a szakértői szerep ártértekelődésének^[1] lehetünk tanúi, azonban ilyenkor érdemes visszatekinteni és megvizsgálni, hogy az elmúlt századok alatt mit tekintettek alapvető fontosságúnak a szakértői eljárásban. Jelen tanulmány történeti példákon keresztül mutatja be a szakértő eljárási szerepkörének változását,^[2] a tanú és a szakértő pozíciójának kontinentális szétválását,^[3] illetve azt, hogyan formálódott a szakértő eljárásával kapcsolatos elvárás^[4] hazánkban és külföldön.^[5] Ma – amint azt az új szakértői törvény is deklarálja – a hangsúly a szakértő tevékenységének minőségbiztosításán,^[6] a szakértői laboratóriumok,^[7] vizsgálati metódusok akkreditációján,^[8] a szakértői munka ellenőrizhetőségén,^[9] ezek keresztül pedig a szakértő felelősségén^[10] van. Napjainkban a határon átnyúló bűnözés^[11] miatt megkövetelt egységesebb európai szakértői bizonyítás, uniformizáltabb szakértői módszerek^[12] kidolgozása áll a fókuszban, míg ezek a szempontok korábban, érthetően, fel sem vetődtek.

[1] Kovács, 2010, 310.

[2] Kovács, 2012, 255.

[3] Kovács, 2015a, 11–14.

[4] Kovács, 2015b, 250.

[5] Kovács – Nogel, 2015, 758.

[6] Kovács, 2014, 335–345.

[7] Kovács – Nogel, 2014, 24–27.

[8] Kovács – Pádár – Nogel, 2015, 412–413.

[9] Kovács, 2015c, 768.

[10] Kovács, 2005, 81–83.

[11] Kovács – Nyitrai, 2014, 236–260.

[12] Pádár – Nogel – Kovács, 2015, 342.

Az ítélezés, különösen annak intézményesített formája, nyilvánvalóan már a kezdetektől és szükségképpen támaszkodott arra a tudásra, amivel az ítélezésre feljogosított bíró nem rendelkezett.^[13] A per máig érvényesülő sémája szerint van, aki állít (vádoló, felperes), és van, aki az állítással szemben védekezik (terhelt, alperes), s van, aki a kettőjük vitájában dönt (bíró). Ebben a rendszerben az állítottak megtörténtéről valaki tanúként a tudomásával, míg más szakértőként a tudásával lehet a bíró segítségére. Az a teleologikus megközelítés szempontjából közömbös, hogy a tudását a bíró rendelkezésére bocsátó személy netán maga is valamiféle bírói funkciót töltsene be, vagy a tanúk közé kerül besorolásra, avagy elkülönített státusba kerül, mint szakértő.

A szakértői intézmény megjelenését Székely János körültekintően ismertette.^[14] „A római jogba egyébként a polgári peres eljárás területén hatolt be korábban a szakértői bizonyítás. Így ha házasság felbontása kapcsán vitássá vált, hogy a nő terhes-e, a bíró elrendelhetette szakértői megsemlélését (inspectio ventris Dig. XXIV. 4. I. princ. és 4-5. §); ugyanígy, ha özvegy nőnek kellett bizonyítania, hogy elhalt férjétől terhes. Az előbbi esetben három szülésznő (obstetrix) végezte el a vizsgálatot, akik tanúesküt tettek. Orvosszakértő igénybevételére a katonai szolgálatra alkalmatlanság kérdésében kerülhetett sor (Cod. XII., 35, 6.). Műszaki szakértők (mechanici aut architecti) a lakásbérleti díj megállapítása (Nov. VII., c. 3, 2. §), valamint ingatlanok határainak a fölmérői meghatározása (mensores – Dig. XI. 6., 3. 4. §; Dig. X. 1, 8, 1. §) kapcsán működtek közre. Szerepeltek írásszakértők is, akik írásvizsgálatokat (collatio aut comparatio litterarum) végeztek (Cod. IV., 21, 16. és 20.; Nov. 73.). Ugyanakkor a büntető peres eljárást illetően hallgatnak a források, amiből azonban nem következik, hogy a praxis e téren ne vett volna szakértőket igénybe. A polgári peres eljárás vívmányai szükségképpen meg kellett, hogy termékenyítsék a büntető ítélezési gyakorlatot is”.^[15] Meglepőnek mondható, hogy az első büntető perrendtartásunk – kétségtelenül tudományos igényű – törvényjavaslatának indokolása ezt mennyire másként látta: „Róma büntető jogának forrásai között hiába keresnénk szabályt a szakértők által

[13] „A szakértő ősidők óta résztvevője az igazságszolgáltatásnak. Természetessé teszi ezt az olyan ügyek gyakorisága, amelyeknek eldöntéséhez a határozathozatalra hivatott személy vagy személyek ismeretei nem elegendők”. (Erdei, 1987, 9.)

[14] Székely, 1959, 5-9.; Székely, 1967, 13-24. Megjegyzés: A továbbiakban általában elegendőnek tartjuk az utóbbi, jelentős mértékben kibővített műre hivatkozást.

[15] Megemlíthető például az írásszakértést érintően dr. Vigh Andrástól: Az igazságügyi kézírásvizsgálatok aktuális kérdései, doktori értekezés 2007: „Írásszakértői jellegű eljárásokról először Konstantin császár »Ubi« törvényének (i. sz. 300) »De falso« fejezetéből tudunk, mely szerint »Hamisítás esetén szigorú vizsgálatot kell folytatni a bizonyítékok, tanúk írás-összehasonlítása alapján« (121:245 Justinianus Kódex) Justinianus i.sz. 534-ben közzétett Kódexének több cikkelye is érint írásszakértő jellegű kérdéseket. A 73. c. egy írásszakértői tévedéssel kapcsolatban írja, hogy »a kézírások hasonlósága félrevezető lehet. A másik oldalról viszont, ha a formák nem hasonlítanak egymásra, még nem bizonyítják a hamisítást«. Rendelkezett a Kódex az összehasonlításra szolgáló írások, vagyis az írásminták hitelesítéséről is.” Ld. http://www.ajk.elte.hu/file/DI_Vigh_Andras_dis.pdf

való bizonyításról. A régi germán jogokban azonban – melyek a *corpus delicti*-re oly nagy súlyt helyeztek – már a halott-szemlére nézve csaknem egyazon rendelkezéseket találjuk, melyek Angliában még ma is szokásosak.”^[16] Ez csupán egy megjegyzés, és nem kritika.

Székely János összefoglalása ezzel folytatódik: „Csupán a középkori pandektajogban – az olasz praktikusok munkássága nyomán – lett a szakértő nyilatkozata a büntető eljárás bizonyítékai sorában önállóvá, mint különleges bizonyítási eszköz. A pandektajogban a szakértő lassanként, fokozatosan vált ki a tanúk köréből, mint a büntető eljárásnak olyan szereplője, akinek funkcióját a bíróhoz látták hasonlíthatónak. Mint Bartolus^[17] mondotta: nyilatkozatuk inkább bírói döntés, mint tanúvallomás (»illud magis iudicium quam testimonium est«).”

Székely János írása szerint: „Angliában korán kifejlődött az a gyakorlat, hogy a bíró megbízható szakembereket (*competent and honest persons*) vont be az eljárásba annak az érdekében, hogy különleges ismereteik alapján szakszerű felvilágosításokkal szolgáljanak neki, mint »*amici curiae*« (...) későbbben (...) a coroner »bíróságába« (*coroner's jury*) halottszemlék alkalmával orvosokat vontak be, sőt a coroner tisztét gyakran orvosok töltötték be. Ezeknek a szakembereknek a tevékenysége azonban csak a vádló tájékoztatására szolgált. A coroner által végzett vizsgálatnak – jöllehet bírói eljárási formák keretei között folytatták le – az ítéldbíróság előtti bizonyító eljárásban nem volt hatálya, és az ilyen vizsgálatban eljáró szakértő a tárgyaláson csak tanú lehetett, feltéve, hogy valamelyik fél megidézhetette (*expert witness*).”

Székely kiválóan vázolta fel, hogy „Az angolszász bizonyítási jog nem engedi, hogy a tanúhoz annak véleménye iránt is kérdést intézzenek. A tanú csupán arról számol be, amit érzékei útján, közvetlenül észlelt; elméletileg minden egyéb ki van a vallomásából zárva. Lassú fejlődés vezetett el annak belátásához, hogy a »tudományos tanú« (*scientific witness*)^[18] javára ezt a merev szabályt át kell törni. A múlt század közepén Stephen^[19] még úgy foglalta össze az élő angol jog álláspontját, hogy a szakértő véleménye ama tények fennállása tekintetében, amelyekről véleményt kell nyilvánítania, csak annyiban szolgáltat bizonyítékot, amennyiben személyesen észlelte azokat. (*The opinion of an expert as to be given is irrelevant, unless he perceived them himself.*) E szabály alkalmazását az ugyancsak általa felhozott példa világítja meg: mérgezés esetében releváns a szakértő véleménye abban, hogy a felhasznált mérge milyen tüneteket vált ki általában, de irreleváns abban a részében, hogy ezek a tünetek a sértettnél ténylegesen fel is léptek.”

[16] 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról törvényjavaslat indokolása XIV. fejezet I.B)1. pont. Az ellentmondás kétségtelen, de nem tartjuk feladatunknak a jogtörténet való mibenlétének a tisztázását.

[17] Idézi Florian, 1961, 519.

[18] Más fordításokban: „tudós tanú”.

[19] Stephen, 1899, 61.

„A fél képviselőjének meg kell engedni, hogy a tanúbizonyításnál megkérdezhesse a szakértő véleményét. A laikus tanúk vallomása kapcsán a szakértő véleményének a vitatása lehetséges kell, hogy legyen. Most hajlandók vagyunk egészségünkben liberalizálni a common law bizonyítási szabályait, mert hajlandók vagyunk elfeledni a laikus esküdt inkompetenciájától való hajdani félelmet, és új módon vélekedni az átlagemberről.”^[20]

Székely János szerint „Az élet igényei az amerikai judikatúrában törték át először a klasszikus angolszász dogmát”, s ehhez több jogesetet ismertet.

A *Ferguson v. Hubbel* ügy:^[21] „A jog általános szabálya az, hogy a tanúknak a tudomásukra jutott tényeket kell előadniuk, és véleményüket vagy következtetéseiket közölniük nem szabad. E szabály alól vannak egyes kivételek, közöttük a szakértői bizonyítás. Azok a tanúk, akik valamely tudományban, művészetben, iparban vagy foglalkozásban jártasak, nemcsak tényeket tanúsíthatnak, hanem mint szakértők némelykor engedélyt kapnak véleményüknek a közlésére. Ezt azért engedik meg, mert az ilyen tanúkról feltételezik, hogy – jártasságuk és tanultságuk alapján – a vizsgálat tárgyáról olyan különleges ismeretük van, aminővel az esküdtek általában nem rendelkeznek, és ennél fogva feltételezik róluk, hogy tényekből következtetést vonni és ezekre véleményeket alapozni inkább képesek, mint amennyire ez az esküdtekről általában vélelmezhető (...) Nem fogadhatók azonban el a szakértői vélemények ott, ahol oly tárgyban kell vizsgálni, amelynek természete nem igényel semmiféle különleges jártasságot vagy tanulmányt ahhoz, hogy valaki megérteni képes legyen.”

A *Dougherty v. Milliken* ügy:^[22] „két csoportja van az ügyeknek, melyekben szakértői bizonyítás engedhető. Egyik csoportba azok az ügyek tartoznak, melyekben az esküdtszék által levonandó következtetések olyan tényeknek a létezésétől függnnek, amelyek nem köztudomásúak és amelyek különösen olyan emberek tudásához tartoznak, akiket jártasságuk vagy tanulmányaik alapján tesznek képessé arra, hogy ama tárgyban szakmai hozzáértéssel szóljanak. Ha ilyen ügyekben az esküdtszék, az összes tények elébe tárása után, képes azokra következtetést alapítani, kizárólagos jogkörébe tartozik, hogy ezt megtegye. A másik csoportban azokat az ügyeket találjuk, melyekben a megállapított tényekből levonandó következtetések, nemkülönben maguknak a tényeknek a tudása, oly hivatásbeli vagy tudományos ismerettől vagy jártasságtól függ, amely nem tartozik az általános oktatás vagy műveltség körébe (...) A bizonyítás e két fajtája között szembeötlő a különbség. Egyik esetben a szakértőknek a tényeket kell megállapítaniuk és az esküdtszéknek kell levonnia a következtetéseket; a másikban a szakértő megállapítja a tényeket és előadja következtetését vélemény formájában, melyet az esküdtszék elfogadhat vagy elvethet.”

[20] Eliasberg, 1949, 146. és köv. oldal – idézi: Székely János.

[21] Prince, 1963, 553.

[22] Prince, 1963, 556.

A *People v. Youngs* ügy:^[23] „A szakértői bizonyítás kivétel az általános szabály alól, amely megköveteli, hogy a tanú tényeket adjon elő és ne nyilvánítson véleményeket. Ilyen esetekben a tanú véleménye kizárólag olyan tudományos vagy hivatásbeli ismereteken alapulhat, amelynek jelentőségét vagy értelmét az esküdtszék nem értheti meg (...) Ilyen esetekben a tanú véleménye az, amelyről azt tartjuk, hogy az esküdtszék tájékoztatása szempontjából különleges értéke van.”

„Szakértői bizonyítást általában két helyzetben alkalmaznak: ahol a szakértő olyan tényeket értelmez, amelyeket maga figyelt meg, és ahol mások által szolgáltatott tényeket értelmez. E két helyzet példájául egyetlen ténybeli helyzet szolgálhat. Egy vérvizsgálati szakértő tanúskodhatik a próbáról (test), melyet végzett és leírhatja a vérben általa talált alkohol mennyiségét. Ámde ezután egy második szakértőt illet, hogy a korláthoz álljon és elmondja, hogy mi lehetett a hatása a vérkeringésben ennyi alkoholnak egy személyre. Figyelembe veszik, hogy az első szakértő saját megfigyeléséről vallott. A második szakértő olyan véleményt adott, amely az első szakértő által megállapított tényeken alapul. Mindketten kompetens tanúk, és vallomásuk kompetens.”^[24]

Székely János úgy véli, hogy „Az angolszász jogvidéken ennek a disztinkciónak olyan jelentőséget tulajdonítanak, amely – a mi felfogásunk szerint szükségtelenül – növeli az ugyanazon szakkérdésben meghallgatandó szakértők számát.”^[25]

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy mindebből kitűnik, miszerint a szakértő-tanú (a szakértő) a tényt ismeri fel, avagy az általa felismert vagy egyébként megállapított tényből von le következtetést vélemény formájában. Ez a szakértés röviden megfogalmazható örök lényege.

A *State v. Carrol* ügy:^[26] „Egy 1963. évi határozatban a North Dakota-i fellebbezési bíróság már elvetette azt a védelmi érvelést, hogy a »szakértő tanú« a bíróság részére fenntartott területre hatolt be illetéktelenül akkor, amikor (gyűjtogatási ügyben) véleményt nyilvánított a tűz oka felől. Kifejtette a fellebbezési bíróság, hogy a »tanú« – aki országos tűzvizsgálati szerv elméletileg és gyakorlatilag képezett alkalmazottja – gondos vizsgálatot végzett a kérdéses tűz helyszínén (!) és képzettségére tekintettel a véleménye (opinion) a jury számára olyan területen jelent felhasználható segítséget, amelyen a rendes esküdtszék segítségre szorul. Ez okból a »tanú« ama véleményét, hogy a tüzet »emberi kéz okozta«, helyesen fogadták el bizonyítéknak.”

„Az egységes állami jogszabályokkal foglalkozó országos konferencia 1937-ben közzétette az egységes szakértői bizonyításról szóló szöveget (The Uniform Expert Testimony Act), amely az 1943. évi mintajogszabály (Model Act) alapja volt. Ezek szerint »ha a bíróság szakértői bizonyítást lát kívánatosnak, akkor saját

[23] Prince, 1963, 557.

[24] Smith, 1963, 10.

[25] Székely, 1967, 23.

[26] *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1964. évi 2. szám, 252.

kezdeményezésére vagy pedig akár az állam (értsd: ügyész), akár a vádlott indítványára a büntető eljárásban... egy vagy több szakértőt rendelhet ki, de az egyes kérdésekben (értsd: szakágazatokban) háromnál nem többet, hogy a tárgyaláson tanúskodjanak. Több tagállam már a Model Act előtti időben ennek megfelelően szabályozta a kérdést, elsőnek Wisconsin, amelynek legfelsőbb bírósága a törvény célját a következőkben látta: »úgy rendezni a szakértői bizonyítás kérdését a büntető tárgyalásokon... hogy olyan bizonyíték lehessen az ügyben, melyet nem vásároltak és fizettek meg (not bought and paid for), amely pártatlan tanúktól származik, akiket az ellenérdekű felek egyikéhez sem fűz kötelezettség vagy hűség.«^[27]

Székely János szerint: „Az angol jog tartózkodó álláspontjával szemben a francia büntető eljárásjogot kezdettől fogva a szakértők iránti bizalom jellemezte. Az inkvizitórius eljárást kodifikáló 1670. augusztusi ordonnance criminelle a bizonyítás során közreműködő szakértőkről is megemlékezik (IV, V. cím). Megjelenik az eljárásban a vádlott kérelmére kirendelhető szakértő (ellenőrző szakértő), pl. a második orvos is.«^[28]

A francia gyakorlat a bíró távollétében is jogosulttá tette eljárni a szakértőt. „A szakértői szerep elvállalása általában nem is kényszeríthető ki, éppen a bizalomra tekintettel, amely e tevékenység teljesítéséhez nélkülözhetetlen.«^[29] A francia szemlélet a szakértőt a bíróság színvonalára emelte, míg az angol a tanúk között jelölte ki a helyét.«^[30]

A büntetőügyekben követendő eljárást szabályozó első magyar büntető perrendtartási törvénynek is vannak bizonyos hazai előzményei, azaz organikus fejlődés eredményének tekinthető.

„Hazánkban régebbi törvényeinkben a szakértőkről külön említés nincs téve, de alkalmazásának nyomaira az »Ars notarialis«-ban találunk (I. Lajos király idejéből), melynek névtelen szerzője a férfi tehetetlensége vagy a nő nemző képtelenségének megvizsgálására nézve mondja: quod ambae partes per modicam horam detinerentur et masculus per masculos, mulier vero per mulieres, ut pote patronos et matronas probatae vitae homines chisticolas in membris suis viderentur, et sine fraude comprobarentur (Kovachich: formulae solennes 82. lap).«^[31] Ez annyit tett, hogy a nősztetetlenségi perekben például tapasztalt öregasszonyok végezték

[27] Jenner v. State ügy, Wigmore: Evidence 1940. évi 3. kiadás, 563. oldal. Idézi V. H. Blanc: The expert witness in criminal trials, *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 1961. évi 3. szám 317–321. oldal – azzal, hogy a bírót megilleti a jog, hogy hivatalból is rendeljen ki szakértőt „különösen, mikor azért van szükség elfogulatlan szakértőre, hogy tisztázza a zavart, melyet oly gyakran kelt a feleket képviselő szakértők harca”.

[28] Esmein, 1882, 256. és köv. oldal.

[29] Duverger, 1862, 497.

[30] Duverger, 1862, 500.

[31] 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról törvényjavaslat indokolása XIV. Fejezet I.B)1. pont.

a szemlét.^[32] Ezzel vág egybe, hogy „A szakértői bizonyítás első nyomai Nagy Lajos és Mátyás uralkodása idejéből valók.”^[33]

A *Tripartitum* alapján „A gyámgyermek életkorát pedig az ország rendes bírái vagy ezek ítélőmesterei avagy a hiteles helyek azaz a káptalanok és conventek szokták megvizsgálni, megmérni és megvitatni. 1. § És az efféle vizsgálatnak (csak hogy arra nézve korlevél készüljön) minden bíróság előtt meg van a hitele.”^[34]

„Régi törvényeink és jogi íróink tanúsága szerint hazánkban mind polgári, mind büntető ügyekben szokásos volt szakértők alkalmazása: „Sokszor próbául szolgál az Orvos-doctorok, Kézi-orvosok, Marha-orvosok, Bábák, Bábamesterek tanúbizonyossága p. o. verekedések, sebesítések, ember-ölések, szülések, gyermekvesztések, 's eladott vagy eladandó marhák nyavalyái felől 's a' t. (visum repertum); valamint (...) Ha a' mesteremberek, kiki a' maga mesterségében, az épületeket, tsinálmányokat, a' kereskedők a' portékákat, a' mezei gazdák a' földek jövedelmét, marhákat, az erdő tudományt értők az erdőket 's a' t. többnyire a' Szolgabíró vagy éppen az ítélő bíró jelenlétében hit alatt megbetsülik, az a' felől készült levél is erős próbát teszen. A' bíró soha se betsülhet semmit, hanem csak utasítja a' betsüsöket, mire vigyázzanak, ha tud hozzá”.^[35]

A magyar büntetőeljárás jogban, pontosabban szokásjogi úton a magyar büntetőeljárás jogalkalmazásban először a *Praxis Criminalis*^[36] tartalmazott

[32] Zlinszky, 2004, 121.

[33] Székely, 1967, 21.; Marschalkó, 1899, 88.

[34] Werbőczy, 1990, 58. (Utánnyomása a Csiky Kálmán fordításában *Tripartitum Opus Juris Consequetudinarii Regni Hungariae, Magyarország szokásos jogának hármaskönyve* címmel Budapesten 1894-ben kiadott műnek.): Első rész 127. cím a gyámgyermek életkorának megvizsgálásáról és a korlevelekről.

[35] Székely, 1967, 21–22.; Kövy, 1824, 293.

[36] A *Praxis Criminalis* nem volt más, mint a III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott büntető rendtartás, a „*Neue peinliche Landgerichtsordnung*” – másképpen a „*Ferdinanda*” – Kollonics Lipót esztergomi érsek utasítására latinra fordított változata. A munkát Kollonics 1687-ben Nagyszombatban „*Forma processus judicii criminalis seu criminalis*” címmel adatta ki azzal a céllal, hogy az eljáró bíróságok mielőbb használatba vegyék. A *Praxis Criminalis* – melynek első része büntető eljárási, második része pedig zömmel büntető anyagi jogi szabályokat tartalmazott – mégsem a Kollonics-féle kiadásnak köszönhette szokásjoggá válását, hanem annak hogy német változatát a kamarai adminisztráció alá került területeken a török kiűzésével szinte egyidejűleg alkalmazásba vették, de még inkább annak, hogy az 1867. évi országgyűlésen tett recepció kísérlet kudarcára ellenére bekerült a 1696–97-ben a *Corpus Juris Hungarici*-be. Ezt az idegenből átvett jogkönyvet a XVIII. század elején már rendszeresen meghivatkozták a vármegyei törvényszékek és úriszékek ügyészei, illetve maguk az eljáró bíróságok is részint az abban foglalt rendelkezésekre támaszkodva hozták meg ítéleteiket. A kódex a gyakorlatban több elnevezés alatt is szerepelt, volt ahol „*Praxis Criminalis Kollonichiana*”, röviden: „*Kollonichiana*”. Másutt – minthogy I. József alatt vették át egyes megyékben (és Bodó Mátyásnál is) – „*Praxis Criminalis Josephina*”, röviden: „*Josephina*”, illetve több helyen, egyebek közt Szeged városában, III. Károly neve után, arra visszavezethetően, hogy az 1723. évi büntető anyagi jogot is érintő reformtörvénycikkek külön kiadásához is mellékletként csatolták, „*Praxis Criminalis Carolina*” lett hosszabb-rövidebb ideig szokásos megjelölése, majd a XIX. század elejétől gyakorta egyszerűen „*Büntetőtörvény*”-nek, másutt, mint például Hont vármegyében, „*Büntető Eljárásnak*” emlegették. Forrás: <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorneNET/magyarazatok/praxiscriminalis.htm>

– későbbi megnevezéssel – szakértőről, s annak alkalmazásáról szóló tételes jogi szabályt.

A Praxis Criminalis az élet, a testi épség és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében kötelezővé tette, hogy a bíróság szakértőt vegyen igénybe.^[37] Ennek azonban ellentmond az 1896. évi Bp. törvényjavaslatának indokolása, miszerint „A Carolina szintén nem tartalmaz még általános intézkedést, hanem csak az emberi élet elleni büntettnél rendeli a szakértők alkalmazását.”^[38]

Ezzel csak részben áll megfelelésben a Praxis Criminalis (Carolina) XXV. Artikulusa: „Ha verekedés vagy emberölés történik, mindenekelőtt a sérült, vagy a holttest felesküdtött sebészekkel vizsgáltatandó meg, hogy sok, vagy kevés sebet kapott? Hol? Valószínűleg milyen fegyverrel sebesítették meg (egyik, vagy másik közülük halálos volt-e?). Ezen szemle végrehajtása előtt a holttest nem temethető el, és ha a közelmúltban eltemették, ismét kiásandó, és törvényesen megszemlélendő.”^[39]

Az 1843-iki Büntetőjogi javaslatok „A) Első rész. A büntettekől és büntetésekből.” címmel büntető anyagi jogi, valamint „B) Második rész. Büntető eljárás.” címmel büntetőeljárás tervezet is tartalmaztak.^[40] A büntetőeljárás javaslat műértőknek nevezte a majdani szakértőket. A javaslat bámulatba ejtően szinte tökéletesnek mutatkozik, ezért célszerűnek látjuk a bemutatását.

A javaslat megfogalmazta a majdani különleges szakértelem fogalmát: „Valahányszor a szemle alá veendő tárgy külön tudomány- vagy mesterség- ismeretet kíván, azt mindannyiszor az illető műértők hozzájárulásával kell megtenni.” (104. §).

A javaslat általános szabálya két szakértő alkalmazását írta elő: „A szemle megtételére rendesen két műértő szükséges, egy csak akkor elegendő, mikor a másodikon megjelenéséig veszedelem nélkül a szemlét nem halaszthatni.” (105. §).

A javaslat szerint közreműködhetett főszabályként a majdani igazságügyi szakértő, és kivételesen a majdani eseti szakértő: „A bűnvizsgáló bírák illy szemle megtételére rendszerint a törvényhatóság szolgálatában álló műértőket alkalmazák, hol pedig illyesek nem lennének, vagy időhalasztás nélkül meg nem jelenhetnének, a végre másokat is alkalmazhatnak.” (106. §)

A javaslat alapján a majdani szakértőknek elfogulatlanoknak kellett lenniük: „Olly személyek, kiknek tanúsága ellen a fenforgó büntett esetében törvényes kifogást tehetni, ugyan azon büntett iránt a szemle megtételére mint műértők nem alkalmaztathatnak.” (107. §)

[37] Botos, 2001, 126. Idézi Tóth - Vaskuti, 2010, 71.

[38] 1896. évi XXXIII. törvény a bünvádi perrendtartásról indokolás XIV. Fejezet I. Általános rendelkezések B) Szakértők 1. Jogtörténeti adatok és összehasonlító jog.

[39] Katona, 1977, 284.

[40] 1843-iki Büntetőjogi javaslatok, 1898, 1. kötet.

A javaslat értelmében a majdani szakértő írásbeli szakvéleményt terjeszt elő: „A műértők észrevételeiket és vizsgálódásaik eredményét okokkal támogatott véleményökkel együtt a bűnvizsgáló bírácaknak írásban benyújtják: – azon esetekben azonban, midőn a törvényszék előtt kihallgattatnak, véleményök azonnal a jegyzőkönyvbe iktattatik, ha csak a műértők azt írásban nem akarják benyújtani: mire nézve nekik bizonyos időhatár engedtetik.” (111. §).

A javaslat további más szakvélemény beszerzését is előírta: „Ha ezen vélemény homályos, határozatlan, vagy épen tökéletlen; nem különben, ha önmagával, vagy egyéb a vizsgálat folytán kiviláglott ténykörülményekkel ellenkezik, vagy ha a vélemény a kifejtett előtételekből nem következnek: ezen nehézségek elhárítására a bűnvizsgáló bíró vagy újra kihallgassa a műértőket vagy másokat alkalmazzon.” (112. §) „Olly esetekben, midőn a két műértő által felfedezett jelenségek, az általok vizsgált tényekre nézve egymástól lényegesen különböznek: a bűnvizsgáló bírák, ha csak lehetséges, a megtekintés vagy vizsgálat ismétlését, ugyanazon, vagy más műértők által elrendelik. (113. §) „Midőn a műértők különböző véleményekre oszlanak, a bűnvizsgáló bírák vagy egy harmadikat alkalmazni, vagy a tárgyat más műértők véleménye alá terjeszteni kötelesek.” (114. §)

A javaslat adott területen ismerte a felülvéleményezést: „Az orvosi vélemény mindig a törvényhatóság rendes orvosa elejébe terjesztetik, és ha ez, az adott véleményhez, vagy többek esetében egyikhez sem járulna, az ország főorvosától kéretik vélemény.” (115. §)

A javaslat egyebekben olyan kérdésekkel is foglalkozott, mint a „holt-testszemle” és a „holt-testbonczolás” (116–117. §) azzal, hogy azokhoz „rendszerint két orvos vagy seborvos” alkalmazandó (119. §) és megállapítandó volt „mi lett légyen a bekövetkezett halálnak működő oka” (121. §). A javaslat szerint „megmérgezés” (125–126. §) esetében kötelező orvos mellé két vegytudós alkalmazása, ha a mérget a vizsgálatok felemésztették. A javaslat közelebbi műértői szabályozás nélkül tartalmazta még azt, hogy „Ha a vádlott süketnek, némának, tompaelműnek, vagy őrültnek mutatkozik, akkor a bűnvizsgáló bíró tanúk és műértők által a valóságot kinyomozza, és ha tettetés világlik ki, ollyképen bánik a vádlottal, mint a 244. § értelmében azzal, ki felelni nem akar.” (235. §) A javaslat 380. §-ából kiolvashatóan a bírói szemlét, a műértők véleményét, a vádlott vallomását, a tanúbizonytságot (tanúvallomást) és az okleveleket tekintette bizonyítási eszköznek – bár ezt a fogalmat nem használta.

Frank Ignác (1788–1850) jogász, királyi tanácsos 1846-ban írta: „Nincs ember, ki minden tudományban, mesterségben jártas volna; és ezt a' bírótul sem követhetyük. Az ő hivatása törvények szerint ítélni; kötelessége tehát, hogy ezeket ismerje. A' mi pedig a saját körén, a' törvénytudományokon kívül esik, azt mások jobban tudhatytyák, és illik, hogy ha efféle kérdések előjönnek, *műértők* segítségével éllyen; ami kétféle képen is megtörténhetik: 1. bírói szemléletkor, a' dolog tiszta felfogása és értelmes előadása végett; 2. bizonyos kérdésekben, mellyek a' végítéletre befolyhatnak, tudományos elítélés, vagy inkább vélemény-adás végett. Az első esetben *tapasztaló*, a' másodikban *ítélő* (vélekedő)

műértőkrül és eljárásról szólhatunk (*artis periti capiendae experientiae, vel questions dijudicandae causae adhibiti*).^[41]

Kassay Adolf (1828–1903) ügyvéd,^[42] jogi író és földbirtokos^[43] a keserű időben, 1862-ben fogant művének^[44] 20. §-ában meghatározta, hogy „A bűntény valóságának kiviláglására szolgáló igazlatok következők, úgymint: 1-ör Szemvizsga. 2-or Boncolás. 3-or Irományok. 4-er Műértők véleménye, 5-ör Tanúk”. A szerző megfogalmazásában „Szemvizsga olly birói tény, mellynél fogva a bíró vagy törvényhatóságtól kiküldött tagok által ha szükség megkívánná, szakértők segítségével a bűnyomai megvizsgáltatnak (...) A szakértők a bíró által a tény lényegére szolgáló kérdésekről eleve tudósítandók. A küldöttségnek kötelességében áll a szemvizsgáról a szakértők véleményeinek melléklete mellett tudósítást tenni.”

A szerző úgy folytatja, hogy „boncolásnak a gyilkosságnál van helye, hol orvosok, vagy sebészek által a test felbontatván, megvizsgáltatik: valljon az ejtett seb okozta-e a halált, vagy nem? azok a test megvizsgálása után véleményt adnak, melly látleletnek (visum repertum) neveztetik, ezen látlelet a perbeli irományokhoz csatoltatik, s a bíró e szerint hoz ítéletet. Ha a szakértők véleményei egymással ellenkeznek; vagy azok hiteléről a bíró kételkedik, a helytartó tanács utján az orvosi kar véleményét kérje ki.”

A szakértők véleménye alcímet viselő 21. § alapján „A bűntény körülményeit sokszor a bíró önmaga fel nem derítheti mert az körén túl esik,^[45] így szakértők véleményére van szüksége, sokszor a bűntény csak a szakértők általi vélemény nyomán fejthetik ki, ezért a szakértőknek bizonyos tulajdonokkal kell bírni azok következők: 1-ör. Hogy a szakértők a tanuskodhatásra megkívántató tulajdonokkal bírjanak. – 2-or Hogy hit alatt adjanak véleményt. 3-or. Hogy adott véleményük kellő okokon alapuljék. 4-er. Hogy a szakértők részrehajlók, vagy tudatlanok ne legyenek. – A bűntény elítélésénél vagy a szakértők nagyobb számát követi a bíró, vagy nagyobb testület, úgymint orvosi kar véleményét a helytartó tanács utján kéri ki, melly teljes igazlatul szolgál.”

A szerző megfogalmazásában tehát félreérthetetlen a bizonyítási eszközök meghatározása, a bíró „körén túl eső”, azaz tudását meghaladó szükség esetén

[41] Frank, 1846, 190. Lásd <http://digitalia.lib.pte.hu/books/frank-ignac-a-kozigazsag-torvenye-magyarhonban-1846-2-1/web/index.php?page=b190&wpid=2641>

[42] Finkey, 2000, 147. Finkey itt utal a szerző általunk hivatkozott munkájára.

[43] Szinyei József: Magyar írók és munkái, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k10424.htm>

[44] Kassay, 1862, Előszó: „A fájdalmas tizenkét év után, a magyar büntető törvények, és törvényes gyakorlat az 1848-i törvények által igényelt módosításokkal visszaállítottak. Az alkotmány sáncain kívül álló népet a kiváltságos osztály magához emelte; s a korszellel által követett osztály különbséget megszüntette. Az 1848-i törvények az egyenlőség elvét kimondották, ennek folytán a büntető eljárásnál is meg kellett szűnni a magyar polgári, és büntető törvényekben foglalt azon különbségnek, melly a nemes és nem nemes között létezett. E mű tehát az 1848-i törvények elveit követő ideiglenes törvénykezési szabályok szerinti módosításokkal visszaállított büntető törvényeket, és bűnvádi eljárást adja elő.”

[45] Úgy tűnik, hatott rá Frank Ignác pazar megfogalmazása: „a saját körén, a' törvénytudományokon kívül esik”.

a szemléhez pártatlan orvos (sebész) szakértők közreműködésének előírása, akik a sajátos szakértelmük folytán látleletet készítenek és kellően megindokolt véleményt adnak, majd a bíró a szakvélemények esetleges ellentételességét köteles volt az „orvosi kar” bevonásával feloldani, s végül az ítéletét nem önkényes döntéssel, hanem – természetesen a további bizonyítási eszközök mellett – a szakvélemények alapján kellett meghoznia.

Az ideiglenes bűnvádi eljárásról szóló 1872. évi törvényjavaslat^[46] nem követte mindenben az 1843. évi javaslatot. Alapvetően az 55. § mutat eltérést: „Oly esetekben, melyekben a valóság megállapítására különös szaktudomány, művészeti vagy iparképzettség szükséges, a bíró a tárgy minőségéhez, fontosságához, valamint a vizsgálat ágaihoz képest egy vagy több szakértőt köteles alkalmazni.” Ugyanis, míg az 1843. évi javaslat általános szabály a két műértő, az 1872. évi javaslatban főszabály az egy szakértő alkalmazása.

Az alábbi áttekintő táblázat mutatja a két javaslat egymáshoz való viszonyát.

1843. évi javaslat	1872. évi javaslat
<p>„Valahányszor a szemle alá veendő tárgy külön tudomány- vagy mesterség-ismeretet kíván, azt mindannyiszor az illető műértők hozzájárulásával kell megtenni.” (104. §)</p> <p>„A szemle megtételére rendszeren két műértő szükséges, egy csak akkor elegendő, mikor a másodiknak megjelenéséig veszedelem nélkül a szemlét nem halaszthatni.” (105. §)</p>	<p>„Oly esetekben, melyekben a valóság megállapítására különös szaktudomány, művészeti vagy iparképzettség szükséges, a bíró a tárgy minőségéhez, fontosságához, valamint a vizsgálat ágaihoz képest egy vagy több szakértőt köteles alkalmazni.” (55. §)</p>
<p>A „holt-test-szemle” és a „holt-testboncolás” (116-117. §) azzal, hogy azokhoz „rendszerint két orvos vagy seborvos” alkalmazandó (119. §) és megállapítandó volt „mi lett légyen a bekövetkezett halálnak működő oka” (121. §)</p> <p>„Ha megmérgezés (esetén) a vizsgálat alá veendő álladék olly csekély mennyiségű, hogy ezen vizsgálatok által úgy felemésztetnék, hogy további vegytani vizsgálatot tenni nem lehetne, akkor a rendes orvos mellé még két vegytudós alkalmazandó.” (125. §)</p>	<p>„Valamely hulla boncolásánál rendszerint két orvos, vagy ha mérgezés gyanúja forog fenn, egy orvos s egy vagy több vegyész alkalmazandó.” (55. §)</p>

[46] Törvényjavaslat a Pest kir. tábla területén létező törvényszékek illetőségéhez tartozó bűnvádi eljárás ideiglenes szabályozásáról, Pest 1872, kiadja az Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés (Hoffman és Molnár).

<p>„A bűnvizsgáló bírák illy szemle megtételére rendszerint a törvényhatóság szolgáltatásban álló műértőket alkalmazzzák, hol pedig illyesek nem lennének, vagy időhalasztás nélkül meg nem jelenhetnek, a végre másokat is alkalmazhatnak.” (106. §)</p>	<p>„A szakértőket a bíró nevezi ki, s a nevezettek helyett ismét másokat alkalmazhat.” (56. §)</p>
<p>„Olly személyek, kiknek tanúsága ellen a fenforgó büntett esetében törvényes kifogást tehetni, ugyan azon büntett iránt a szemle megtételére mint műértők nem alkalmaztathatnak.” (107. §)</p>	<p>„A mennyire lehetséges, nem alkalmazandó szakértő gvanánt a vádlottnak, vagy a sértett félnek, a vizsgáló bírónak, a kir. ügyésznek vagy valamelyik tanúnak rokona.” (56. §)</p>
<p>„A műértők észrevételeiket és vizsgálódásaik eredményét okokkal támogatott véleményökkel együtt a bűnvizsgáló bíráknak írásban benyújtják: – azon esetekben azonban, midőn a törvényszék előtt kihallgattanak, véleményök azonnal a jegyzőkönyvbe iktattatik, ha csak a műértők azt írásban nem akarják benyújtani: mire nézve nekik bizonyos időhatár engedtetik.” (111. §)</p>	<p>„A szakértő köteles véleményét vagy azonnal a szemléről felveendő jegyzőkönyvbe bemondani, vagy pedig azt különösen fontosabb esetekben külön írásba foglalva, a vizsgáló bíró által kitűzendő határidő alatt ennek átadni.” (61. §)</p>
<p>„Ha ezen vélemény homályos, határozatlan, vagy épen tökéletlen; nem különben, ha önmagával, vagy egyéb a vizsgálat folytán kiviláglott ténykörülmenyekkel ellenkezik, vagy ha a vélemény a kifejtett előtételekből nem következnek: ezen nehézségek elhárítására a bűnvizsgáló bíró vagy újra kihallgassa a műértőket vagy másokat alkalmazzon.” (112. §)</p> <p>„Olly esetekben, midőn a két műértő által felfedezett jelenségek, az általok vizsgált tényekre nézve egymástól lényegesen különböznek: a bűnvizsgáló bírák. ha csak lehetséges, a megtekintés vagy vizsgálat ismétlését, ugyanazon, vagy más műértők által elrendelik. (113. §) „Midőn a műértők különböző véleményekre oszlanak, a bűnvizsgáló bírák vagy egy harmadikat alkalmazni, vagy a tárgyat más műértők véleménye alá terjeszteni kötelesek.” (114. §)</p>	<p>„Ha a vélemény homályos, tökéletlen vagy határozatlan, vagy ha a bírónak arra nézve egyébként kételyei volnának, a vélemény szerzője nyilatkozatra hivandó fel,, s ha a nehézség ezáltal sem hárítható el, vagy ha több szakértő meghallgattván, azok véleménye a lényeges kérdésre nézve eltérő, a vizsgáló bíró egy vagy több szakértőt újabb véleményadásra hí fel.” (63. §)</p>

<p>„Az orvosi vélemény mindig a törvényhatóság rendes orvosa elejébe terjesztetik, és ha ez, az adott véleményhez, vagy többek esetében egyikhez sem járulna, az ország főorvosától kéretik vélemény.” (115. §)</p>	<p>„orvosi vagy vegyészeti vélemény... tekintetében felül-véleményezésre a kerületi orvos, illetőleg az országos vegyész hivandó fel... Különösen fontos esetekben, főleg ha a felülvélemény lényegesen ellenkezik az előbbi véleménnyel, a kérdés végmegállapítása végett a törvényszék által a kir. egyetem orvosi kara elé terjesztendő” (63. §)</p>
<p>„Ha a vádlott süketnek, némának, tompaelműnek, vagy őrültnek mutatkozik, akkor a bűnvizsgáló bíró tanúk és műértők által a valóságot kinyomozza, és ha tettetés világlik ki, olyképen bánik a vádlottal, mint a 244. § értelmében azzal, ki felelni nem akar.” (235. §)</p>	<p>–</p>
<p>a 380. §-ából kiolvashatóan a bírói szemlét, a műértők véleményét, a vádlott vallomását, a tanúbizonyítást (tanúvallomást) és az okleveleket tekintette – bár ezt a fogalmat nem használta – bizonyítási eszköznek</p>	<p>–</p>

Pusztai László a bizonyítási rendszereket frappáns módon mutatta be, és írta le, hogy „a kötött és a szabad bizonyítási elméletek kombinációjával létrehozott”, „szintéziséből megszületett” ún. vegyes rendszer a német dogmatikát követte. A szabad bizonyítás ellenfeleivel „folytatott vitájában jutott el aztán a német dogmatika ahhoz, hogy a szabad bizonyítás »belső meggyőződését« nem pusztán »öszönös megérzéseként«, hanem »racionális meggyőződésként« fogadja el.” Az ún. vegyes rendszer – írja Pusztai László – „bizonyítási joga nem jelenti azt, hogy a bíró immáron minden kötöttségtől mentes. Igaz ugyan, hogy a bíró nincs kötve többé a bizonyítási anyag értékelésére vonatkozó előre rögzített, törvényi szabályokhoz, de kötve van a tudományos eredményekhez, a gondolkodás törvényeihez és a tapasztalati tételekhez. A bíró az ítélet indokolásában köteles számot adni arról, melyik bizonyítékot hogyan értékelte, miért fogadta vagy miért vetette el.”^[47]

Az ún. vegyes bizonyítási rendszert mások nevezték nem teljesen szabad bizonyítási rendszernek is, melyben „a mérlegelés keretén belül kötöttség a logikai követelmény, az okszerűség, a beszámolási, azaz az indokolási köteleesség (...) vannak törvény útmutatások, *kötöttségek* és van *kötetlenség*, vagyis szabadság. A szabad bizonyítás rendszerével ugyanis nem ellenkezik az, hogy legalább részben a *törvényhatározza meg*, milyen bizonyítói eszközöket lehet használni; milyen

[47] Király, 2003, 27-30. - e rész szerzője Pusztai László, a történeti rész (II-III. fejezet) írója.

legyen a bizonyító eljárás; milyenek legyenek a bizonyítás felvételének, módozatai. Ellenben a bizonyítási rendszer *szabadsága* jut érvényre a vegyes rendszerben azzal, hogy minden tény bizonyítására minden megengedett bizonyító eszköz lehet használni, a bizonyítékok bizonyító erejét a bíró benső meggyőződése alapján dönti el.”^[48]

A szakértői bizonyítás ebben az ún. vegyes rendszerben megkülönböztetett – óvatos állítással a tanúbizonyítás fölé emelkedő – szerepet kap, ugyanakkor bírói kontroll alá esik, amiről számot is kell adni az ítélet indokolásában, majd annak állnia kell a felülbírálatot is. A szakértő tehát megbecsült szereplője a büntetőeljárásnak, de nem „megfellebbezhetetlen” orákulum.

Az ítélezési gyakorlatban egyértelmű: „A bíróság a szakértők véleményét, ugyanúgy mint a többi bizonyítékokat (...) a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el. Nincs kötve a szakértők véleményéhez.”^[49] A bíróság köteles a szakértői véleményt és annak alapjául szolgáló adatok helyességét részletesen megvizsgálni.”^[50] „Az elmeorvosszakértői vélemény feladata a bíróság tájékoztatása az észlelt kóros jelenségekről, és ezek következményeiről; a büntetethetőség korlátozottságának jogi kérdésében azonban kizárólag a bíróság dönt.”^[51] „A bizonyítékok – így az egymással ellentétben álló vádlotti vallomások – mérlegelése, és ennek alapján a tényállás megállapítása, nem szakértői, hanem bírói feladat.”^[52]

IRODALOM

- 1843-iki Büntetőjogi javaslatok (1898), 1. kötet. (szerk. Fayer László) Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Athenaeum r. társ. könyvnyomdája, Budapest.
- Blanc, Victor H. (1961): The expert witness in criminal trials. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 52. Issue 3. 317–321.
- Botos Gábor (2001): *A büntetőeljárás jog története*. Szent István Társulat, Budapest.
- Duverger, François (1862): *Manuel des Juges d’Instruction*. 3e édition, Libraire de Recueil Sirey, Paris.
- Erdei Árpád (1987): *Tény és jog a szakvéleményben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Esmein, Adhémar (1882): *Histoire de la procédure criminelle en France et spécialement de la procédure inquisitoire depuis de XIII. siècle jusqu’à nos jours*. Larose et Forell, Paris.
- Finkey Ferenc (2000): *A magyar büntetőperjogi tudomány háromezredes fejlődéstörténete 1619-1914*. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány, Sárospatak.

[48] Móra – Kocsis Mihály, 1961, 256–260.

[49] BH 1955.674.

[50] BJD 1799.

[51] BJD 1801.

[52] BJD 1804.

- Frank Ignác (1846): *A' közigazság törvénye Magyarhonban*. Második rész I. darab. Buda. <http://digitalia.lib.pte.hu/books/frank-ignac-a-kozigazsag-torvenye-magyarhonban-1846-2-1/web/index.php?page=b190&wpid=2641>
- Kassay Adolf (1862): *A magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint*. Sieber Henrik Könyvnyomdája, Pozsony.
- Katona Géza (1977): *Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Király Tibor (2003): *Büntetőeljárás jog*. (3. kiadás) Osiris Kiadó, Budapest.
- Kovács Gábor (2005): Az igazságügyi szakértő jogi felelőssége. In: Tremmel Flórián, Fenyvesi Csaba, Mészáros Bence (szerk.): *Orvosok és jogászok a büntető igazságszolgáltatásban: Dezső László emlékkönyv*. JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, 81-83. (Studia Iuridica Auctoritate Univesitatis Pécs Publicata; 137.)
- Kovács Gábor (2010): Igazságügyi szakértők átértékelődő szerepe a büntetőeljárásban. In: Bihari Mihály, Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére*, 65. születésnapjára. Győr, Universitas-Győr.
- Kovács Gábor (2012): A szakvélemény In: Bartkó Róbert et al.: *Büntetőeljárás jog*, I. Universitas-Győr, 255.
- Kovács Gábor (2014): Gondolatok az Európai Forenzikus Tudomány 2020 elképzelésről. In: Patyi András – Lapsánszky András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére*. Wolters Kluwer, Budapest, 335-345.
- Kovács Gábor (2015a): Szakértő vagy tanú? Felkért szakértő-kavics a cipőben! *Med et Jur* 5. 4. 11-14.
- Kovács Gábor (2015b): A szakvélemény In: Bartkó Róbert – Kovács Gábor (szerk.): *Büntetőeljárás jog*, I. Universitas-Győr.
- Kovács Gábor (2015c): European forensic science area (EFSA 2020) – new challenges bases in forensic science. In: Secretariat of the EAFS 2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book*. European Academy of Forensic Science, Prague, 768.
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2014): The Accreditation of Forensic Laboratories as a Component of Realizing the European Forensic Science 2020 Concept. *European Police Science and Research Bulletin*, Summer (10), 24-27.
- Kovács Gábor – Nogel Mónika (2015): Comparative analysis of the legal regulation of forensic experts. In: Secretariat of the EAFS2015 Conference (szerk.): *7th European Academy of Forensic Science Conference, Abstract Book*. European Academy of Forensic Science, Prague, 758.
- Kovács Gábor – Nyitrai Péter (2014): The Fight Against Financing Terrorism: New Challenges and Developments in Hungarian Law. *Acta Juridica Hungarica*, 55. 3, 236-260.
- Kovács Gábor – Pádár Zsolt – Nogel Mónika (2015): Accreditation of forensic laboratories as a part of the “European Forensic Science 2020” concept in countries of the Visegrad Group. *Forensic Science International Genetics Supplement Series* 6. 1. 412-413.
- Kövy Sándor (1824): *A magyar polgári törvény*. Nádaskay András betűivel, Sárospatak.
- Marschalkó János (1899): Bírósági szakértők. In: *Magyar Jogi Lexikon* II. kötet, Pallas, Budapest.
- Móra Mihály – Kocsis Mihály (1961): *A magyar büntető eljárási jog, Egyetemi tankönyv*. (szerk.: Móra Mihály). Tankönyvkiadó, Budapest.

- Pádár Zsolt – Nogel Mónika – Kovács Gábor (2015): Accreditation of forensic laboratories as a part of the „European Forensic Science 2020” concept in V4 countries In: *26th Congress of the International Society for Forensic Genetics*. International Society for Forensic Genetics, Krakow.
- Prince, Jerome (1963): *Cases and Materials on Evidence*. Third Ed. The Foundation Press Inc., Brooklyn.
- Smith, David N. (1963): *The law of confessions and scientific evidence*. Institute of Government, The University of North Carolina, Chapel Hill.
- Stephen, James F. (1899): *A Digest of the Law of Evidence*. 5th edition. Maximillan and Co., London.
- Székely János (1959): *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Székely János (1967): *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 13-24.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k10424.htm>
- Tóth Áron László – Vaskuti András (2010): A két szakértő alkalmazásának problematikája a halál okának és körülményeinek a büntetőeljárásban történő vizsgálata során. *Iustum Aequum Salutare* VI. 2 69–82.
- Werbőczy István (1990): *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve, a királyhoz intézett ajánlat, latin-magyar kétnyelvű kiadás*. Téka Könyvkiadó, Budapest.
- Zlinszky János (2004): Család és házasság az 1848 előtti magyar jogban. In: *Magyar jogtörténet* (szerk. Mezey Barna), Osiris Kiadó, Budapest, 63–70.

Deli Gergely: *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban*

2014-ben látott napvilágot a Gondolat Kiadó gondozásában Deli Gergely *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban* című könyve.^[1] A címben is megfogalmazott, Cicero nevéhez kötődő fogalom, a „*salus rei publicae*”, az állam üdve ugyan elsősorban a közjogászok, illetve a politikusok számára jelentett értékmérőt a döntés meghozatala során, azonban a kötetet méltató Hamza Gábor akadémikus megfogalmazásával is egyetértve megállapítható, hogy a magánjogi konfliktusok kezelése során is jelentős szerephez jutott ez a jogelv. A szerző által is hangsúlyozott egyik fő célkitűzés a magánérdek és a közérdek kapcsolatának elemzése, ami szerinte főként olyan „nehéz jogesetek” vizsgálatán keresztül valósítható meg, amelyeknél az ókori jogtudósok nem adtak egyértelmű megoldásokat, vagy ha adtak is, több egyenrangú megközelítés is ismert előttünk.

Deli Gergely kötetének bevezetőjében rögtön választ ad arra a kérdésre is, hogy véleménye szerint a római jogban mitől tekinthető egy jogeset nehézséget okozónak. Megállapítja, hogy a római juristák által magas szinten gyakorolt jogdogmatikai érvrendszeren túl a jogi problémák kezelésének egyéb, akár jogon túli aspektusaira is szükséges támaszkodni. A hosszas elméleti fejtegetések helyett azonban jó gyakorlati vénáról tanúbizonyságot téve rögtön rátér az általa kiválasztott öt jogintézmény elemzésére, s célkitűzéseit immár konkrét jogi tényállásokhoz, illetve a jogéletben ténylegesen is felmerülő problémákhoz kapcsolja. Az öt jogeset, illetve a jogesetfüzér kiválasztásánál közös szempont, hogy valamennyi elemzett tényállás a *Digesta* szövegek alapján kerül ismertetésre, s főként a késői klasszikus római jogászok véleményén alapulnak. Így az olvasó Gaius, Ulpianus, Paulus, Papinianus és Modestinus döntésein keresztül kerülhet közelebb a kiválasztott nehéznek minősülő római joggyakorlathoz. A Deli Gergely által elemzett öt témakör a római magánjog legszélesebb spektrumát igyekszik bemutatni.

[1] Deli Gergely: *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 226 p.

Az első tanulmányozott jogintézmény a perjog („Megengedhető-e az ügyvédi sikerdíj?”); a második a dologi jog („Kié a feldolgozás révén létrejött új dolog?”); a harmadik a szerződéses kötelmek („Kinek jó az elállási jog az adásvételnél?”); a negyedik az öröklési jog („Lehetetlen-e az erkölcstelen végrendeleti kikötés?”); s végül az ötödik a kvázikontraktuális kötelmek („Mikor hasznos a megbízás nélküli ügyvivő tevékenysége?”) tárgyköréhez tartozik. A továbbiakban a kötet szerkezetét követve veszem górcső alá a szerző megállapításait.

A szerző munkájának első részében, a „Megengedhető-e az ügyvédi sikerdíj?” című egységben a római jog egyik több évszázados vitájához szól hozzá. A problémafelvetés középpontjában egy olyan ulpianusi szöveghely (D. 17, 1, 6, 7) áll, amelynél a remek jogász visszautal Marcellus jogtudós, illetve Marcus Aurelius és Lucius Verus társcsászárok döntésére is. Az elemzett fragmentum már a középkorban is felkeltette a római joggal foglalkozó jogtudósok figyelmét, s olyan neves szerzők, mint Accursius, a Cuiacius-tanítvány Pierre Pithou, illetve Jean Domat is kifejtették álláspontjukat a döntéssel kapcsolatban. A XX. században olyan romanisták állították vizsgálataik középpontjába e szöveghelyet, mint Watson, Knütel vagy D’Ors. Miután a kétezres évektől kezdődően két német kutató, Kupisch és Ruffner is kiemelten foglalkozott a jogesettel, érthető, hogy Deli Gergely is az ő nézeteiknek szentel nagyobb figyelmet. Mindezek fényében az olvasóban felmerül a kérdés, hogy lehet-e új eredményre jutni az erkölcstelen honoráriumot kikötő ügyvéd évszázadokon keresztül viták keresztüztüzeiben álló ügyében? A szerző új megközelítést alkalmaz, s az eltérő korszakokban keletkező, de ennek ellenére egymásra épülő szövegrétegek gondos elkülönítésével alternatív magyarázatot ad, amelynél elsősorban Marcellusnak az egymással szemben álló felek magánérdekének összehangolásán alapuló döntésére támaszkodik. Ennek során meggyőzően mutat rá, hogy az ügyvéd a perrel kapcsolatban felmerült valamilyeni költségének megtérítését követelhetette kamatokkal együtt, azonban a per révén elnyerhető összeg felénél nagyobb díjazást sikerdíjként már nem köthetett ki. Az e mérték feletti megállapodást jó erkölcsbe ütközőnek, s egyben uzsorás szerződésnek is tekintették. További problémát jelent a tényállásnál, hogy az ügyvéd egy látszólagos pervétellel az ügyet alacsony áron magához váltotta, az ügyfél pedig a perbeli nyereség esetén a pertárgy gyümölcseinek értékét is megígértette ügyvédje számára. A pervesztéssel járó kockázatot azonban az ügyvéd nem vállalta, mert amikor magas összeg fejében történt a képviselő, visszkereseti joga sem volt ügyfelével szemben. Mégis, a vizsgált fragmentum egyértelműen tanúsítja, hogy az ügyvéd fenntartotta a maga számára ezt a visszkereseti jogot. Így tehát azt a látszatot keltette, hogy a per megnyerésében érdekelt, miközben már a kikötött magas sikerdíj megfizetésével is jól járt. Deli Gergely érdeme mindenekelőtt az, hogy rámutatott, az ügyvédet megbízó személy érdekében állt a számára előnytelen szerződési záradék felvállalása, ha a teljes jogügylet összességében az ő érdekét is szolgálta. Ez pedig nem volt más – a szerző által is plasztikusan bemutatott érveléssel –, mint a perképviselőt elvállaló ügyvéd díjának alacsonyan tartása, s a későbbi esetleges pernyertessége esetén a pertárgy gyümölcseiből a sikerdíj

megfizetése. A szerző által nyújtott megoldás előnye, hogy szöveghű és praktikus magyarázatot ad a vitás ügy értelmezéséhez, s egyben megfogalmazza a jogtudósi döntések mögött felsejlő jogelvet is, miszerint az ügyvédi díjazásnak és a részesezés, illetve kockázatvállalás mértékének egymással egyensúlyban kell állnia.

A kötet második jogeseténél a római jogászok által a feldolgozás következtében megvalósuló eredeti szerzés egyik klasszikus kérdését tette fel a szerző: „Kié a feldolgozás révén létrejött új dolog?” A szerző az idegen anyagból emberi munka eredményeképpen létrejött új dolog tulajdonjogát kívánta görcső alá venni a II. században élt jogtudós, Gaius (110–180) munkássága alapján. A vizsgálat aktualitását véleményem szerint főként – ebben egyetértve Mayer-Malyval és Deli Gergellyel – az alapanyag tulajdonjoga, mint a befektetett tőke és a feldolgozó munkájának értéke között feszülő közgazdasági, szociális és jogi ellentmondások adják. A szerző ezúttal egyetlen kérdést boncolgat, ez pedig az, hogy a feldolgozóval szemben mikor jelent meg a jóhiszeműség elvárása mint követelmény a tulajdonszerzés feltételei között. A szerző a modern polgári törvénykönyvek eltérő megoldásai, illetve a tankönyvirodalomban előforduló, egymástól különböző bemutatási aspektusok ismertetésével indítja fejtegetéseit. Itt ugyan említi Bessenyő András nézetét, azonban meglátásom szerint azt nagyobb hangsúllyal lenne szükséges figyelembe venni.^[2] Bessenyő ugyanis részletesen rávilágít arra a történeti fejlődésre, ami a *specificatio* ókori római megítélését jellemezte, és külön kitér arra a Paulus nevéhez fűződő állomásra, ami a két egymással szembenálló jogiskola (szabiniánusok és prokuliánusok), valamint a közvetítő nézet között alakult ki a III. század elején (tehát Gaius halálát követően). Paulus ugyanis a proculianusi nézetet elfogadva két jelentős megállapítást is tett a rosszhiszemű feldolgozóval kapcsolatban. Egyrészt leszögezte, hogy a rosszhiszemű feldolgozó semmiképpen sem szerezhet tulajdont az új dologon (Paul. D. 10, 4,12,3 és D. 13.1,13,3), másrészt pedig hangsúlyozta azt a tényt, hogy a lopott (tehát rosszhiszeműen szerzett) dolog feldolgozása során keletkezett *nova speciest* is lopottnak kell tekinteni, így ez egyúttal elbirtokolhatatlan is (Paul. D. 41, 3, 4, 20). Ezek után már a hazai tankönyvirodalom és az itt hivatkozott forráshelyek alapján is egyértelműen meggyőződhetünk arról, hogy Gaius korában még nem volt elvárás a feldolgozóval szemben a jóhiszeműség. Mindenképpen kiemelésre érdemes Deli Gergelynek az a megállapítása, hogy a 2. században tevékenykedő Gaius azért nem említette még a *bona fidei* a *specificatio* feltételei között, mert az általa vizsgált jogeseteknél ő még a feldolgozó idegenkezű munkája révén felborult vagyoni egyensúly helyreállítását tekintette a fő problémának. A *specificatio* jogtörténetét átfogóan szemléltető Benedek-Pókecz Kovács-tankönyv egyértelműen leszögezi, hogy a jogcímmel és jóhiszeműen feldolgozó személy eredeti szerzésmóddal tulajdont szerzett, s ez a tulajdonjog függetlenedett az alapanyag (*materia*) tulajdonjától. Következésképpen a Paulust követő időszakban az ilyen feldolgozó

[2] Bessenyő, 2010, 254–255.

nem felel az anyagtulajdonosnak.^[3] Másrésztől, amennyiben az anyagtulajdonos rei vindicatiót vagy actio Publicianát indítana ellene, a feldolgozó alperesként *exceptio iusti domini*vel élve még mindig bizonyíthatta, hogy ő a felperes tulajdonszerzése óta új tulajdonszerzési móddal (*specificatio*val) a *nova speciere*sen tulajdont szerzett.^[4] Éppen ebben áll a *specificatio* gazdasági jelentősége, ezért nem túl szerencsés a szerző azon álláspontja, mely az anyagtulajdonos és a feldolgozó közötti vitát a felperes (általa kviritártulajdonosnak tartott) anyagtulajdonos és az általa bonitártulajdonosnak tartott feldolgozó alperes között látta fennállni. Ezzel szemben a feldolgozó nem bonitártulajdonos, hanem egyszerűen az *exceptio iusti domini*re hivatkozó újabb tulajdonos, aki a feldolgozás miatt az új dolog birto-kosa is egyben. Maga az anyagtulajdonos lehetett bonitár- és kviritártulajdonos is, ez azonban lényegtelen abból a szempontból, hogy a feldolgozó akár az ellene esetlegesen megindított *rei vindicatio*, akár az *actio Publiciana* során élhetett a későbbi tulajdonszerzés kifogásával, ami pernyertességét is eredményezte.

A szerzőtől eltérő álláspontom ellenére Deli Gergely munkáját jól felépített, ex asse római jogász által megírt értékes szakcikkek tartom, amely nagyszerűen világít rá a *specificatio* szabályozásának történetileg változó, de mindig pragmatikus római jogászai megoldásaira.

A „Kinek jó az elállási jog az adásvételnél?” címet viselő harmadik kérdéskör a kötet legterjedelmesebb tanulmánya (64–101. o.). A fejezet problémafelvetésnek nevezett bevezető részéből kitűnik, hogy a szerző nem az adásvételnél előforduló valamennyi elállási jogról, hanem csupán ezek közül is a mellékegyezménynek minősülő *lex commissoria* mellékkikötéséről kíván értekezni. Így talán érdemes lett volna megjegyezni, hogy e jog illette meg a szerződő feleket a római adásvételnél kellékhibák esetén (*actio redhibitoria*), felén túli sérelemnél, valamint a *lex commissoria* mellett további két mellékegyezménynél, nevezetesen a jobb vevő fenntartásával kötött adásvételnél (*in diem addictio*) és a próbára történő vételnél (*pactum displicentiae*) is. A *lex commissoria* kiemelése ennek ellenére helyénvaló a szerző részéről, hiszen ez a szerződési kikötés az előképe a modern kontinentális jogokban kialakult általános elállási jognak. Külön erénye a fejezetnek, hogy Deli Gergely egy új, eddig a romanisztikában kevésbé alkalmazott aspektusból közelít a jogintézményhez. Ez pedig a jog viselkedésgazdasági elemzése. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy az adásvételtől való elállással érintett szerződő felek jogi, gazdasági és társadalmi problémáinak kezelésében a klasszikus római jogászok olyan magas szellemi nivót értek el, amely a modern jogalkalmazásban és jogtudományban is példaértékűnek számít. Külön kiemelendő az Alexander Severus császár kancelláriája kapcsán tett megállapítás, nevezetesen az, hogy az egyedi eset igazságosságának és az áruforgalom biztonságának követelményeit mesterien egyensúlyozta ki döntéseiben. Ennek köszönhetően a *lex commissoria*

[3] Benedek – Pókecz Kovács, 2016, 195.

[4] Uo. 195. és 216.

kikötése mind a vevők, mind az eladók közösségének hosszú távú érdekeit szolgálta, még akkor is, ha egyes konkrét esetekben túlzóan szigorúnak is hatott.

A kötet negyedik fejezetében, „Lehetetlen-e az erkölcstelen végrendeleti kikötés?” címmel, Deli Gergely egy ellentmondásos Papinianus-fragmentumot (Pap. D. 28, 7, 15) vizsgál, melyben arról van szó, hogy az örökhagyó egy tiltott cselekményt tett meg az öröklés feltételül, amit a végrendeleti örökös teljesített is, majd kérte a *praetortól*, hogy a hagyaték birtokába utalja be. Ezt a *magistratus* elutasította, mivel igazságtalannak találta, hogy a jogellenes cselekmény elkövetője vagyoni előnyhöz jusson, és érvényteleníteni akarta a teljes végrendeletet. Ennek érdekében, a végrendeleti feltételt fikcióval lehetetlennek tekintette és kijelentette, hogy álláspontja szerint, nem szerezhet érvényt egy olyan, a *ius civile* szerint ugyan érvényes igénynek, amely sérti a bevett erkölcsi normákat. Deli szerint a szakirodalomban gyakran félreértelmezik a papinianusi döntést. Ennek egyik fő oka meglátása szerint az, hogy a jog és erkölcs viszonyát anakronisztikus módon a korabeli és nem az ősi viszonyoknak megfelelően fogták fel. A szerző általam is helyesnek tartott álláspontja szerint a korai jogra jellemző felfogás kései remiszcenciáját lelhetjük fel a Papinianus-fragmentumban, s így már érthetővé válik a jogtudósi döntés. A Papinianus-szöveg egyfajta rejtett összeférhetetlenséget látott megvalósulni a jog és az erkölcs között abban a konkrét helyzetben, amikor egy személy érintettségét anyagi érdekeinek és erkölcsi értékítéletének szembenállása okozta. Az igazságos döntés érdekében ezért a jogi érvelés mellett a jó erkölcsre is támaszkodott az erkölcstelen feltételt lehetetlennek tartva.

A kötet ötödik fejezete, a „Mikor hasznos a megbízás nélküli ügyvivő tevékenysége?” című tanulmány központi forráshelyének (Ulp. D. 3, 5, 9, 1) elemzése után a szerző arra az álláspontra jutott, hogy a tűz martalékvá váló romos ház esetében a ház összeomlásának elmaradása nem a kitámasztás tényének, hanem inkább a kitámasztó személyének volt köszönhető, mégpedig azért, mert a kitámasztás, illetve a ház leégése után is életben maradt. Abban, hogy Ulpianus a megbízás nélküli ügyvitel esetében eljuthatott az ügyvivő személyének közép-pontba helyezéséhez, meg kellett fogalmaznia a megbízás nélküli ügyvivő eljárására vonatkozóan a cselekmény objektíve hasznosságának követelményét az ügy ura számára. Ez természetesen magába foglalja azt is, hogy a cselekménynek már *ex ante* úgy kell tűnnie, az célszerű és elegendő a kívánt eredmény eléréséhez. Az *ex ante* nézőpont bevezetésével Ulpianus zseniális módon kapcsolta össze a célszerűség és a hasznosság követelményét, és megfelelő mércét állított fel az ügyvivő számára is. Megoldása csak azoknak a megbízás nélküli ügyvivőknek a ténykedéseit támogatta, amelyeknél vélhetően a cselekmény majd egyszerre lesz eredményes és hasznos is. Ezek az ügyvivők érdemesek arra, hogy költségeiket megtérítsék, még akkor is, ha utólag kiderül, hogy a cselekmény mégsem hozta meg a kívánt eredményt. Ellenben amennyiben ragaszkodunk az *ex post* perspektívához, az ítélezéskor csak nehezen tudunk elszakadni attól a tényről, hogy az ügyvitel nem vezetett eredményhez, mivel ilyenkor az ügy ura természetesen arra fog hivatkozni, hogy számára az ügyvitel nem volt hasznos.

Ennek következtében az ügyek eldöntésénél annak mindenkori vizsgálata lenne szükséges, hogy a megbízás nélküli ügyvivő cselekménye az ügy urának objektíve hasznos volt-e, illetve az szolgálta-e az ő érdekeit. Ulpianus megoldása ugyanakkor mértéktartó, hiszen nem ösztönöz túlzó mértékben arra, hogy valaki idegen ügybe beavatkozzék. Az ügyvivő a más érdekében történő eljárásra csak akkor bír motivációval, ha cselekményéről jó alappal véli úgy, hogy ez az ügy ura számára hasznos lesz. Másrésztől, megközelítése méltányos azokkal az ügyvivőkkel szemben is, akik célszerűen jártak el, noha az eredmény bármely ok miatt mégis elmaradt. Így tehát Ulpianus az egymással szembenálló magánérdekeket úgy hangolta össze, hogy azok egyúttal a közérdeket is szolgálták, mivel egyrészt ösztönözte mások érdektől mentes megsegítését, ugyanakkor visszatartott az idegen ügyekbe való szükségtelen beavatkozástól is.

Összefoglalóan megállapítható, Deli Gergely kötete módszerét és problémafelvetését tekintve elsőrangú római magánjogászai munka. A jogi problémák elemzésekor a források értelmezéséből indul ki, és a nemzetközi szakirodalom széleskörű tanulmányozása után alakítja ki saját álláspontját, amit rendszerint meggyőző jogi érveléssel is alátámaszt. A mű tartalmi értékeivel összhangban van a legszélesebb jogászközönségnek ajánlható kötet formai megjelenítése is.

IRODALOM

- Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila (2016): *Római magánjog*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Bessenyő András (2010): *Római magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

Búcsúzás Földesi Tamástól

FÖLDESI TAMÁS GYŐRBEN

Földesi Tamás, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánjaként, tudományos kutatóként és oktatóként teljes szívvel, meggyőzően érvelve, minden vonatkozásban támogatta a győri jogászképzés történelmi folytonosságának helyreállítását. A folyamat 1995-ben kezdődött az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar és a győri Széchenyi István Főiskola együttműködési megállapodásával, amely intézeti formában Győri Jogi Intézet néven újraalapította a győri jogtudományi képzést. 1995-től 2008-ig megszakítás nélkül tanított a Jogelméleti Tanszéken a filozófia, etika, emberei jogok tantárgyak felelősként, majd emeritált professzorként. A hallgatóság mindig nagy érdeklődéssel követte előadásait, alternatív kurzusait a nappali tagozaton és a Doktori Iskolában. Állandó résztvevője volt a Kar által szervezett tudományos rendezvényeknek, a könyvbemutatókon eseményszámba ment az éppen aktuális művének a bemutatása,^[1] gyakran publikált a Kar tudományos folyóiratában, a *Jog, Állam, Politika*ban. Földesi Tamás 2016. augusztus 20-án, 88 évesen eltávozott közülünk, temetésére 2016. szeptember 4-én került sor Budapesten.

A Kar és a *Jog, Állam, Politika* szerkesztősége a búcsúztató és az egyik utolsó írásának a közlésével állít emléket Földesi Tamásnak.^[2]

Cs. Kiss Lajos
BÚCSÚZÁS FÖLDESI TAMÁSTÓL

Tisztelt Emlékező Gyülekezet!

Egyetem

Földesi Tamás, filozófus és jogász, egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora, a filozófia tanszék alapítójaként és vezetőjeként, majd nyugalomba vonulása után, emeritált professzorként, egész életét az egyetemen, közelebbről: az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán töltötte. Az egyetem, mint a filozófia és a tudomány helye (hasonlóan

[1] Vö. Földesi tamás: *Janus arcú titok*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2005.

[2] Az *Emlékezetben* közölt szövegeket összeállította, szerkesztette Cs. Kiss Lajos.

egy másik, bár nem jogász filozófushoz, Martin Heideggerhez) „nagy dolog” volt a számára, de mondhatjuk azt is – egy más értelemben, mint a család – talán a „legnagyobb dolog” volt az életében. Nyolcvanöt éves korában is aktívan dolgozott, kutatott és írt, annak ellenére, hogy betegsége súlyosbodott, annak ellenére, hogy a hanyatlás sokasodó fizikai tünetei nyilvánvalóvá tették a külvilág számára, milyen akadályokkal kell belülről, szellemileg megküzdenie, hogy munkában maradjon. Az utolsó pillanatig kitartott: az Otthonban, ahol a halála előtti hónapokban folyamatos orvosi ellátásban és felügyeletben részesült, rendszeresen etikai előadásokat tartott a bennlakóknak, szobájának ajtajára ez volt kiírva: „Tanár úr.”

Hit

Az, ami az ember számára „nagy dolog”, amiért él, ami létét alapjában érinti, és ami egyúttal ebben az alapon szilárdan megtartja: az a hit. „Nagy dolgokért” élni csak az képes, aki hisz azokban a dolgokban (mint mondani szokás: eszmékben), amiért él és munkálkodik. Tamás az egyetemen hit, az egyetemért élt, az egyetemet szolgálta: tanárként és kutatóként, tanszékalapítóként, tanszékvezetőként, két cikluson keresztül dékánként, a hite a maga puritán egyszerűségében ezekben a tevékenységekben nyert igazolást, a hallgatók előtt és kollégái körében. Filozófusként és jogászként, amikor önmagában hit, tulajdonképpen az egyetemen való oktatói-kutatói létezésben, mint a számára egyedül értelmes életformában hitt: az egyetem eszméje és gyakorlata éltette.

Határhelyzet

A filozófustól végső búcsút venni filozófiai módon illendő. Egykori tanszékének munkatársai, kollégái számára elemi kötelesség, ezzel Tamás bizonyosan egyetértene, hogy a gyász gondját a búcsú pillanatában filozófiai módon fejezzék ki.^[3] A halál, ahogyan azt Karl Jaspers fogalmilag megvilágította számunkra, határhelyzet, amely minden embert a saját végességével, az emberi létezés alapvető kudarcával szembesít. A határhelyzetet^[4] a meghaló a végső pillanatra való várakozásban, a hátramaradott (hozzátartozó, családtag, barát, munkatárs) a gyászban, mint az emlékezés különösen intenzív és kivételes módjában tapasztalja meg. A határhelyzet tapasztalata abszolút és személyes, azonban a kudarcban mindkét oldalról egyaránt a transzcendencia kapuját nyitja meg: a meghalásban és a gyászban a hit köti össze az eltávozottat és a hátramaradottakat.

[3] Az emlékezés filozófiai módja az egzisztencia kölcsönös megvilágítására (*Existenzerhellung*) indító emlékeztetés. Az emlékeztetés felhívás, amely egyesíti az ember és az intézmény nézőpontjait a személyre és a műre, a tevékenységre és hatásra való szertartásszerű emlékezésben.

[4] A határhelyzet kikerülhetetlen, megváltoztathatatlan, alakíthatatlan; a létezés=határtapasztalás; az ember értelemeszerű létezésének alapja a határ megtapasztalása.

Ez vezet bennünket a döntő kérdéshez, amelyet itt, Tamás ravatalánál fel kell tennünk: Miben hitt, amikor egész életében az egyetem és a tudomány eszméjének köteleződött el? Vagy másként: filozófusként hogyan hitt a filozófiában, mi jelentette hitének lényegi tartalmát? Úgy vélem, és ezzel ő is egyetértene, ezt a tartalmat igaz módon az világítja meg, amiben *nem* hitt. Tamás nem hitt a filozófiára Wittgenstein által kirótt beszéd- és írástílusban, nem hitt abban, hogy a végső kérdésekről (Istenről, szabadságról, halálról, értékekről, igazságról, igazságosságról, az ember jogainak és felelősségének végső alapjairól, vagy akár magáról a titokról, mint olyanról) hallgatni kell, mert azok elgondolhatatlanok és kimondhatatlanok, mert állítólag meghaladják az emberi ész és kommunikáció lehetőségét. Tamás ízig-vérig racionalista, a jogász precizitásával gondolkodó filozófus volt, az ész elkötelezettje, aki éppen ellenkezőleg, az elgondolhatóság és kimondhatóság végtelen kiterjeszhetőségében, a határátlépések elkerülhetetlenségében, ennek végtelen folyamatában hitt. De ez a végtelenség ismét csak határhelyzet, amely a szellemi és anyagi létforma viszonyának örök paradoxonja elé állítja a gondolkodást: ez a racionalista filozófus gondja.^[5] Tamás ezt a gondot vette magára, ennek a határhelyzetnek a tudatában kutatott és oktatott; a racionalista filozófus helyzetét azonban nem a kétségbeeséstől szorongatva élte át („meghalok, soha nem tudhatom meg végérvényesen”), nem drámai módon fogta fel, hanem, a marxizmus dogmatizmusát ironikusan elutasítva,^[6] egyfajta epikureus derűvel. Tamás a filozofálás ironikus-derűlítő módját testesítette meg. Nem félt sem a végtelenségtől, amely a tudható határainak kiterjesztésére, a tudás folytonos növelésére kényszerít,^[7] sem a filozófus ezzel járó magányától. Nem osztotta a prédikátor álláspontját, aki a következőket mondta A Prédikátor Könyvében: „Így szóltam az én szívemben:

[5] Karl Jaspers a határhelyzetek listájára, a halál, a szenvedés, a harc, a bűn (valamint a véletlen, a változás) mellé nem vette fel a gondolkodás és elgondolhatóság, a kimondás és kimondhatóság paradoxonját, mint a filozófus és tudós (filozófia és tudomány) határhelyzetét (vö. Karl Jaspers: *Philosophie*. Zweites Buch: *Existenzerhellung*. Berlin – Göttingen – Heidelberg, 1948, Springer Verlag, 483–512.).

[6] Ez egy meghatározott korszakban és térségben uralkodó marxizmus-leninizmus dogmatizmusa, „bizonyos” marxisták dogmatizmusa volt, amelytől elhatárolódott. Meg volt győződve arról, hogy a marxizmus százhetven éves, organikusan fejlődő, változó nézetrendszer, amelynek eredeti alapításától, átfogóan tekintve: fejlődéstörténetétől összességében idegen a dogmatizmus. A racionalizmus és az irracionálizmus harcát, Lukács Györgyhöz hasonlóan, a mindig korhoz kötődő filozófia alapkérdéseként fogta fel, s pályafutásának mindhárom korszakában logikai-ismeretelméleti, tudományelméleti, etikai, jogtudományi műveltségével és tudásával az irracionálizmus ellen harcolt.

[7] Egész életében, nem hegeli módon, küzdött a „rossz végtelen” ellen. A végtelenség szükségszerűsége, mint a gondolkodás határhelyzete, annak elemi tapasztalatát jelenti, hogy a filozófus soha nem lehet végérvényesen úrrá a világon („soha nem ér fel Istenhez”), a megismerés munkája soha nem ér véget, ezáltal a véges emberi létezés szempontjából értelmetlenné válik. Ám a filozófus hivatása éppen az, hogy ebből az értelmetlenségből, a végesség okozta szorongásból merítsen erőt és hitet, s teremtsen „emberi” értelmet. (Vö. Max Weber: *Wissenschaft als Beruf*. In: *Max Weber Gesamtausgabe. Abteilung I: Schriften und Reden*. Band 17. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen und Wolfgang Schluchter in Zusammenarbeit mit Birgitt Morgenbrod. Tübingen, 1992, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 84–86.; magyar nyelven lásd Max Weber: *Tudomány mint hivatás*. In: *Max Weber: Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes, Wessely Anna. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 137.)

Lásd, nagyszerű lettem és (mindenkinél) több a bölcsességem... De felismerem, hogy ez is csak hiábavaló szélkergetés. Mert ahol sok a bölcsesség, ott sok a gyötrem, és aki sokat tanul, annak sokat kell szenvednie.”^[8] Tamás filozófusként, kutatóként és tanárként ebben az értelemben soha nem szenvedett, mindig egyensúlyban volt. Ezért is volt mentes a dogmatizmustól és a tekintélyelvűségtől, ezért volt tanszékvezetőként nyitott, megengedő, támogató, egyszerűen: emberséges, emberi értelemben demokratikus; ezért volt kutatóként elfogulatlan és tárgyyszerű, oktatóként ezért is volt nagyon sikeres; hallgatósága szerette, előadásai népszerűek voltak diákok generációi számára. Tamás kiállta a filozófus másik próbáját is, amikor döntéshozóvá választották. Dékánként, a Kar nehéz helyzeteiben,^[9] képes volt következetes maradni, a Kart megvédeni és egyensúlyban tartani. A Kar történetében a rendszerváltozás dékánjaként emlékezünk rá.^[10]

Pályafutás

Ezen a filozófiai hiten alapult Földesi Tamás teljesítményekben gazdag tudományos pályafutása, ebből fakadt az a sajátos értelem, amely e pályafutás három szakaszát egységgé formálta. A kezdet évtizedeiben ismeretelméleti-logikai, tudományelméleti problémákkal foglalkozott. Már a Kádár-korszak szűkre szabott szellemi-politikai határain belül arra törekedett, hogy a hazai marxista-leninista filozófia problémahorizontját a nyugati (akkori terminológiával: „polgári”) filozófia konszenzusképes felismeréseivel tágítsa. Tamás filozófiai törekvése ekkoriban a dialektikus és történelmi materializmus ismeret- és tudományelméleti felvilágosításaként írható le.

Életpályájának középső szakaszában, különösen a 1970-es évek közepétől, a magyar szellemi életet romboló események után,^[11] teoretikus érdeklődése az etika, társadalom- és jogfilozófia irányába fordult. Már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy kutatásait mindig szándékoltan határterületeken folytatja, mindig dilemmák, paradoxonok (azaz határproblémák) foglalkoztatták, először: akaratszabadság és determinizmus, igazság és igazságosság, majd később: pozitív és erkölcsi jogok, szabadságjogok és köteleességek, az ember jogai és felelőssége, a felelősség erkölcsi, jogi, politikai alakzatai. Ebből a korszakból mindenki számára emlékezetesek maradnak a teológus Nyíri Tamással folytatott nyilvános vitái, melyek során a hallgatóság megtapasztalhatta Tamás szellemi

[8] Der Prediger Salomo. 1. 16-18. *Die Bibel oder die ganze heilige Schrift des Alten und neuen Testaments*. Nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers. Stuttgart, 1969, Württembergische Bibelanstalt.

[9] A Kar nehéz helyzetei: felvételi botrány, rendszerváltozás, a jogtudomány politizálódása.

[10] Filozófusi derűjének, lelki egyensúlyának megóvását nagymértékben elősegítette sportszerete, felesége hangsúlyos tanácsára a futball rendszeres űzése. Ataraxiáját így igen sok őt követő nemzedék a pályán is megtapasztalhatta: Tamás „mágikusan” ívelt, oroszlánként küzdött, de mindig fair play játszott.

[11] Vö. MSZMP Kulturpolitikai Munkaközösségének Állásfoglalása 1973. Földesi Tamás nem vett részt az Állásfoglalás létrehozatalában, megszövegezésében.

nyitottságát, és közvetve azt, hogy hitt a különböző vallási és szekularizált világ-felfogások egyenértékűségében. E középső szakasz filozófiai törekvése egyfajta világiasított ökumenikus elkötelezettségben jelent meg, amely a versengő világ-felfogások egyenértékűségét vallja.

Az életpálya harmadik szakasza a 1980-as évek utolsó harmadában kezdődött, ez volt munkásságában „a fordulat korszaka”. Ennek az időszaknak a filozófiai törekvését az *Emberi jogok* problémáját tárgyaló könyv megírása és megjelenése^[12] fejezte ki. Tamás filozófiai érdeklődése ekkor már egyértelműen a jogelmélet és a társadalomelmélet irányába mutatott, az erkölcsi-etikai problematikát a joghoz és a politikához való kapcsolódás határterületein kezdte kutatni. De érdeklődése kiterjedt a vallás, a tudomány, a művészet, a gazdaság területein megjelenő alapvető erkölcsi problémák elemzésére s általában az élet-világ különböző normatív résztematikáira is.

Vigasztalás

A filozófus hite: hivatása. A filozófus hivatása: az ügy szolgálata. Földesi Tamás a filozófiát tudományként művelte, a világnézeti abszolutizmusok korszakában is, így nem pusztán érvényesek rá Max Weber Goethe szellemét idéző szavai, melyeket Weber a tudomány művelőihez intézett, hanem lényegileg fejezik ki beállítottságát: Nem vágyakozni és várakozni, hanem „munkához látni, és megfelelni 'a nap követelményének' – mind emberileg, mind a hivatásban. De ez egyszerű és könnyű, ha mindenki megtalálja és szolgálja azt a démont, amelyik az ő életének a fonalát kezében tartja.”^[13]

Tamás megtalálta és szolgálta a maga démonát, így számára halála és temetése nem bukás, nem vég, hanem folytatás: megmaradás az emlékezetünkben, a hátramaradottak tiszteletében és szeretetében.

[12] Vö. Földesi Tamás: *Emberi jogok*. Budapest, 1989, Kossuth Kiadó.

[13] Max Weber: *Wissenschaft als Beruf*. 111.

•
Kisherceg

- BENCZE KRISZTINA egyetemi tanársegéd
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- CS. KISS LAJOS egyetemi tanár
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- FÖLDESI TAMÁS emeritus professzor
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar volt dékánja
- IDZIGNÉ NOVÁK CSILLA bíró
Fővárosi Törvényszék
- KOVÁCS GÁBOR egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- NAGY KLÁRA egyetemi adjunktus
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- NOGEL MÓNICA PhD hallgató
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
- PÓKECZ KOVÁCS ATTILA egyetemi docens
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
- SMUK PÉTER egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség a ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
 - a) Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
 - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:

Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
 - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

